Publications of the Sultanate Historical Society

General Editor

A B A HALEEM
B A (Oxon) Bar at Law
Chairman Dept of History
Muslim University
Aligarh

Muslim University, Sultania Historical Society,

ALIGARH.

o

President —

A B A Haleem,

Vice President —

Mohd Habib,

Treasurer —

Syed Naushey Ali

Secretary —

Syed Moinul Haq

To

Mian Sir Mohammed Shafi K C S I
Bar at Law Lahore

Khan Mohammed Saadat Ali Sahib
Rais, Lahore

Nawab Samiullah Beg
Chief Justice, Hydrabad,
Deccan

Whose munificence has enabled the Society to publish this valuable manuscript

FOREWORD

Very few countries have been so rich in historical records as India since the Muslim settlement But wars, neglect and an unfavourable climate have deprived us of a substantial portion of the works of medieval historians Even those that are still extant are found mostly in manuscript form in the private and public libraries of India and Europe Indians, with a few notable exceptions, have done very little to rescue them from oblivion, and practically all that has been done so far has been the work of European scholars The Royal Asiatic Society of Bengal has been a pioneer in the field and is entitled to the gratitude of every student of Indian History

The present series is an attempt to place before the literary public of this country some of the most valuable histories bearing on Muslim India Preference will be given to historians who lived contemporaneously with the events they have related and every effort will be made to collate all the available texts and to bring out reliable editions Sir Syed Ahmad, the venerable founder of this institution, brought out an edition of Ziauddin Barani s Tarikh-i-Feroz shahi in 1864, and it is but meet that this work should be once more resumed at Aligarh

When my colleagues and I started our labours in this field we did so light-heartedly regardless of the difficulties to be encountered. Even now, though chastened and sobered, we intend to persevere in our course. It is hoped that this series, though meant for the serious student of medieval India, will not be devoid of interest to the general reader. It is, furthermore, hoped that it will to some extent facilitate the task of re-constructing our national history and will inspire in the Indian youth of to-day something of that ardour for the collection and preservation of historical data which the historians of medieval India display.

A. B. A. HALEEM.

Muslim University,
Aligarh.
June, 1927.

PREFACE

The Khazain ul Futuh of Hazrat Amir Khusrau of Delhi is one of the two prose works of that eminent poet The 'Ijaz i Khusravi' treats of the figures of speech and other linguistic subtleties which, although insipid for modern taste, are an ample proof of the author's versatile genius On the other hand, the Khazain ul Futuh, a brief history of the campaigns of Sultan Alauddin Khilji with special reference to his Deccan invasions, is an extremely valuable treatise It is a contemporary production and is written by one who was himself an expert in the military art From the occasional references to the book found in some of the medieval histories it appears that the classical historians knew of it but did not utilise it thoroughly Manuscripts of the book being rare, modern scholars too have mostly confined their attention to the extracts given in Sir Henry Elliot's History In view of its intrinsic worth and the scarcity of its manuscripts

the Sultania Historical Society decided to get it published.

The text of the Khazain-ul-Futuh, now placed before the public for the first time, has been edited on the basis of the British Museum Manuscript Or. 1638, a rotograph copy of which was placed at my disposal by Professor Md. Habib, and a transcribed copy of a manuscript in the possession of Mr. Syed Hasan Barni, M. A., LL. B, Bulandshahr. The two manuscripts are almost indentical and the variations are so few and unimportant that I have not considered it worth while to indicate them. Judging from the handwriting, the British Museum Manuscript does not seem to be very old but it is accurate, complete and readable.

This manuscript was given to the authorities of the British Museum by Col. Yule and there is a note at the end of it to the effect that the original from which it was copied was written only eleven years after the death of Amir Khusrau.

It would be superfluous to add any comments and criticisms here. The introduction gives a critical study of the prose style and works of Hazrat Amir Khusrau and establishes the theory that the

Khazainul Futuh is really the continuation of a former book—a fact which Professor Habib is probably the first person to point out Moreover his English translation of the work with appendices and foot notes is in the press It would have been long and tiresome to explain Amir Khusrau's literary tricks, allusions and figures of speech, for the trained Persian scholar such explanations are superfluous, and the Khazain ul-Futuh is hardly the book to be recommended to a beginner in Persian Amir Khusrau, though he is a conspicuous figure in the long line of Indo Persian poets, wrote very little prose and the little that he wrote is incomprehensible to the average reader, At the beginning of the book he himself declares —

اگرچه مشاطهٔ کلکم همواره پرداختن اشعار موشگاف بوده است
و ابکار سحر را در پرده اوراق کم جلوه نمود باین همه چون این عروس
روی بهار بشاه را سکهٔ دارد ـــ ع

الي العبد ، ماهان عين العالي

I take this opportunity of thanking Professors A B A Haleem and Md Habib for their valuable assistance My grateful thanks are also due to my friends, Messrs Sh Abdur Rashid M A, LL B,

M. Sultan Hameed M.A ,LL.B., M. S. Kafil Ahmad Rizvi M.A., LL.,B. and Qazi Ataullah Sahib M.A., who were kind enough to help me in the difficult task of proof-reading.

SYED MOINUL HAQ.

ALIGARH.
June 1927.

INTRODUCTION.

BY

MOHAMMAD HABIB,

Professor of History, Aligarh

Poetry was Amir Khusrau's mother tongue, prose he wrote with difficulty and effort and he would have been well advised to leave that region of literature to more pedestrian intellects But it was not to be expected that such a consideration would serve to check his exuberant genius Apart from the introductions to his *Diwans*, two of his prose works, differing in volume and value, have survived to us The first, *Ijaz i Khusravi* (Miracles of Khusrau) is a long work in five volumes on figures of speech (1) It contains every variety of miracle known to the penman of the age—petitions to high officers composed of vowels only, verses which are Persian if you read them from right to left and Arabic if read from left to right, compositions from which all letters with dots are excluded, and many such artificialities of wit and style which may have delighted and consoled the author's contemporaries but fail to attract our modern taste Some of the letters included in the volumes have a solid historical value An application to a government officer requesting for a post or complaining against the misbehaviour of neighbours was sure to attract attention if drafted by Khusrau, and the poet was too inventive not to have a new 'miracle ready for every occasion It is easy to understand that supplicants

(1) Published with marginal explanations by Newal Kishore Press, Lucknow

flocked to his door (2). He seems also to have beguiled his leisure hours in discovering new literary tricks and often sent them as presents to his friends. The *Ijaz-i-Khusravi* is the accumulated mass of these miraculous prose compositions which Amir Khusrau had been amassing for years and edited in the later part of Alauddin's reign. Most of the pieces are tiresome and frivolous, but others throw a brilliant light on the social life of the day. Amir Khusrau's second prose-work, the *Khazainul Futuh* is the official history of Alauddin's campaigns.

Amir Khusrau was a man of wit and humour His fancies are often brilliant. Nevertheless nothing but a stern sense of duty will induce a modern reader to go through Khusrau's prose-works in the original. His style is artificial in the extreme, the similes and metaphors are sometimes too puerile for a school-boy; at other places the connecting link between the ideas (if present at all) is hard to discover. Prose is the natural speech of man for ordinary occasions, but Amir Khusrau's ideas seem to have come to him in a versified form. So while his poetry has all the beauties of an excellent prose, his prose has all the artificiality of very bad verse, it is jejune, insipid, tasteless and wearisome.

Failing to realise that the true beauty of prose lies in its being simple, direct and effective, he tries to surprise his readers by a new trick at every turn, attacks him with words the meaning of which he is not likely to know, or offers him metaphors and similes calcula-

(2) One of the letters has been translated in Elliot and Dowson. There are others of equal and greater value.

ted to shock and disgust His one desire is to convince the reader of his own mental power and in this, so far as contemporaries were concerned, he certainly succeeded But Amir Khusrau, for all his artistic talents, never comprehended that a book of prose, like a volume of verse, should be a thing of beauty and of joy

The *Khazainul Futuh* very well illustrates the general character of Khusrau s prose It is divided into small paragraphs, every paragraph has a heading informing the reader what allusions he is going to find in the next few lines A single example will suffice "*Allusions to water* If the *stream* of my *life* was given the good news of *eternal existence* even then I would not offer the *thirsty* any *drink* except the praises of the Second *Alexander* (3) But as I find that human *life* is such that in the end we have to *wash* our hands off it, the *fountain* of words will only enable the reader to moisten his lips Since the achievement of my life time, from the cradle to the grave, cannot be more than this, I did not think it proper to *plunge* to the bottom of endless *oceans*, but contented myself with a small quantity of the '*water* of *life*" And so it goes on, wearisome and artificial, from beginning to end

It is obvious that such a procedure detracts much from the value of an historical work Only such facts can be stated as will permit Khusrau to bring in the allusion, the rest will be only partially stated or suppressed, and Khusrau s only resource was to make his paragraphs as small as possible, otherwise

(3) Alluding to the first Alexander s efforts to discover the water of immortality

his prose would have marched along routes quite different from those selected by Alauddin's generals. The reader, who wishes to discover the true historical fact, has first to analyse Khusrau's literary tricks and critically separate the element of fact from the colouring imparted to it by Khusrau in order to bring in the allusions. At times the literary tricks make us ignore the fact at the bottom. "*Allusion to virtue and vice* Though the giving of water (to the thirsty) is one of the most notable virtues of this *pure-minded* Emperor, yet he has removed *wine* and all its *accompaniments* from *vicious* assemblies, for *wine* the daughter of grape and the sister of sugar, is the mother of all *wickedness*. And wine, on her part, has washed herself with salt and sworn that she will henceforth remain in the form of vinegar, freeing herself from all *evils* out of regard for the claims of '*salt*'" (4). This would have appeared a mere literary flourish if we had not been definitely told by Ziauddin Barni that Alauddin carried through a series of harsh measures for the suppression of drinking in Delhi Conversely, the allusion may have no basis of fact at all. "*Allusions to sea and rain* The sword of the righteous monarch completely conquered the province (Gujrat). Much *blood* was *shed*. A general invitation was issued to all the beasts and birds of the forest to a continuous feast of meat and drink. In the marriage banquet, at which the Hindus were sacrificed, animals of all kinds ate them to their satisfaction". This would seem to indicate a general and intentional massacre. But there was

(4) Wine and sugar may be both produced from the same grapes and the addition of salt turns wine into vinegar.

no such massacre, and Khusrau himself goes on to assure us "My object in this simile is not real blood but (only to show) that the sword of Islam purified the land as the sun purifies the earth" The *Khazainul Futuh* has to be interpreted with care, and in the light of other contemporary material it would be dangerous and misleading to accept Khusrau's accounts at their face value Still the labour of interpretation is well repaid by the new facts we discover

The *Khazainul Futuh* naturally falls into six parts—the introduction, administrative reforms and public works campaigns against the Mongols, the conquest of Hindustan the campaign of Warangal and the campaign of Ma bar The space devoted to the various sections is surprisingly unequal About two third of the book is devoted to the Warangal and Ma'bar campaigns, while the other measures of Alauddin s reign are summarised in the remaining third The reason for this is perhaps not impossible to discover A remark of Barni *(Tarikh i Ferozi* page 361) seems to throw light on the real character of the *Khazainul Futuh* as well as the *Tarikh i-Ferozi* "The other great historian of the time (of Alauddin) was Kabiruddin son of Tajuddin Iraqi In the art of composition eloquence and advice, he exceeded his own and Alauddin s contemporaries, and became the *Amir i dad i-lashkar* in place of his revered father He was held in great honour by Alauddin He has displayed wonders in Arabic and Persian prose In the '*Fath i Nama* (Book of Victory) which consists of several volumes, he does honour to the traditions of prose and seems to surpass all writers, ancient

and modern. But of all the events of Alauddin's reign, he has confined himself to a narration of the Sultan's conquests, these he has praised with exaggeration and adorned with figures of speech, and has departed from the tradition of those historians who relate the good as well as the bad actions of every man. And as he wrote the history of Alauddin during that Sultan's reign and every volume of it was presented to the Sultan, it was impossible for him to refrain from praising that terrible king or to speak of anything but his greatness."

So Amir Khusrau, though the poet laureate, was not the court historian of Alauddin Khilji, that honour belonged to Kabiruddin who was considered to be the greatest prose writer of the day. The official history by which Alauddin expected to be remembered by posterity was not the thin volume of Amir Khusrau but the ponderous '*Fath-i-Nama*' which was prepared under the Sultan's personal supervision. The '*Fath-i Nama*' has disappeared, its manuscripts may have been intentionally destroyed during Timur's invasions or under the early Moghul Emperors for it must have been full of contempt and arrogance towards the Mongol barbarians (5), Ferishta and the later historians do not refer to it and its great length would, in any

(5) The same fate has overtaken other medieval histories, for example the first volume of *Baihaqi*, the *Autobiography of Mohammad bin Tughlaq* and the last chapter of Afif's *Tarikh-i-Feroz Shahi*, which was a violent attack on Timur and is found torn or missing in most volumes.

case, have made its preservation difficult But Barni and Khusrau had the *Fath i Nama* before them and accomodated their histories to it Barni, who was essentially a man of civil life, allowed Kabiruddin to speak of Alauddin s conquests, and confined his own history to an account of administrative and political affairs, merely adding a paragraph on the campaigns here and there for the logical completeness of his work Amir Khusrau was more ambitious He pitted himself against Kabiruddin's great, if transient, reputation and on Kabiruddin s own chosen ground Hitherto his pen, "like a tire woman, had generally curled the hair of her maidens in verse", but it would now bring "pages of prose for the high festival" Let not critics dismiss him as a mere poet, living in a mock paradise and incapable of describing the affairs of government and war If he had wings to fly, he had also feet to walk He would even surpass Kabiruddin, whom shallow critics considered 'the greatest of all prosaists, ancient and modern' He would excel in all that Kabiruddin had excelled The four virtues (or defects) which Barni deploringly attributes to Kabiruddin are all painfully present in Khusrau s work—an artificial style adorned with figures of speech, an exclusive devotion to wars and conquests, the elimination of all facts that were not complimentary to Alauddin, and, lastly, an exaggerated flattery of the Sultan In the *Panj Gunj* he had imitated the *Khamsah* of Nizami and walked as far as possible in his predecessor s foot steps It was a mistake, but he repeated it once more in the *Khazainul Futuh* We do not see Khusrau's prose in its natural dress, it is draped and disfigured into an imitation of Kabiruddin's extinct composition For Amir

Khusrau, if a scholar, was also a courtier, and a courtier is devoted to the fashion of the passing hour. The fashion had been set by Kabiruddin and his predecessors. Khusrau blindly followed it.

The *Khazainul Futuh* is not merely a challenge to the *Fath-i-Nama* of Kabiruddin, it is also a continuation of it. Barni seems to imply that Kabiruddin was a survivor from the preceding age and he may not have lived to complete his voluminous work If so, the disproportionate length of the Deccan campaigns in the *Khazainul Futuh* becomes intelligible The *Khazainul Futuh* is essentially a history of the Deccan invasions. Alauddin may have asked Khusrau to continue Kabiruddin's work, but Khusrau's introductory remarks make it probable that he wrote on his own initiative and expected the Sultan to accept it as the official account of the reign. The *Fath-i-Nama* had made a detailed description of the earlier events unnecessary, and Khusrau merely summarises them to enable his book to stand on its own feet But the Deccan campaigns are given in detail, probably after the manner of the extinct *Fath-i-Nama*

Amir Khusrau wished his work to be an official account of Alauddin's reign and the *Khazainul Futuh* has, consequently, all the merits and defects of a government publication. It credits Alauddin with every variety of virtue and power and his officers also come in for their due share. All governments live on lies or, atleast, a partial suppression of truth. But Amir Khusrau's hyperbolic exaggerations are less deceptive and dangerous than the insidious propaganda of modern governments. His adulation and flattery neither deceived nor was intended to deceive, it

was simply a current fashion and nobody attached any significance to the words used Exaggeration is not a commendable habit, but understand it as a habit and it will no longer veil the true meaning of the author

Ziauddin Barni complains that Kabiruddin simply confined himself to those events which were creditable to Alauddin This is certainly true of Khusrau s work He will not utter a lie, but neither will he speak 'the truth and the whole truth On the 16th Ramzan, 695, (July 9, 1296 A D) Sultan Jalaluddin was assassinated on the bank of the Ganges by the order of Alauddin Khilji, who was then Governor of Karra It was an atrocious murder but Amir Khusrau simply ignored it "As Providence had ordained that this Muslim Moses was to seize their powerful swords from all the infidel Pharoahs he mounted the throne on Wednesday, 16th Ramzan, 695 A H ' What else was there to say He was not brave enough to defend his murdered patron nor mean enough to blacken his character after his death He simply turned away his eyes Similar omissions strike us in the chapter on the Mongols Nothing is said of the campaigns in which Alauddin s armies were defeated The Mongols twice besieged Delhi and Alauddin s position was extremely critical (6) But Khusrau has not even indirectly alluded to these momentous events We are able to make up for some of the omissions with the help of Barni and other historians, but

(6) In the first invasion the Mongols were led by Kutlugh Khwaja and in the second by Targhi Barni, who is brief and hasty in his accounts of wars, gives a detailed account of the two sieges of Delhi, probably because Kabiruddin and Amir Khusrau have preferred to be silent about them

it is difficult to be certain that all the gaps have been filled.

Inspite of these serious shortcomings, the *Khazainul Futuh* is, for the critical student, a book of solid worth. Amir Khusrau exaggerates and we can make allowance for his exaggerations. He leaves blanks which other historians enable us to fill up. But he is too honest and straightforward to speak a lie, and we can safely rely on his word. He is exact in details and dates and enables us to make a fairly complete chronology of Alauddin's reign (7). Inspite of the artificiality of his style, his descriptions have the vivid touches of the experience of an Eye witness. He is a soldier at home in military affairs, in the construction of siege-engines and the tactics of the battle-field, and a careful examination of the *Khazainul Futuh* will enable us to obtain a fairly good idea of the art of war in the early middle ages. Even where he tells us nothing new, he serves to confirm the accounts of others. He did not sit and brood in a corner. He mingled with the highest and the greatest in the land, and when he took up his pen, it was to write with a first hand knowledge of affairs, The sections on the Deccan campaigns are a permanent contribution to Indian historical literature. They embody the romance of a jingoistic militarism, no doubt, but a romance none the less long and heroic marches across 'paths more uneven than a camel's back,' temples plundered, *Rajas* subdued and the hoarded wealth of centuries brought at a sweep-

(7). Barni, our standard historian for the period, is very parsimonious and incorrect in dates.

stake to the terrible Sultan of Delhi It was a mad dance of rapine, ambition and death "The Hindu *rawats* came riding in troops but were laid low before the Turkish horses A deluge of water and blood flowed forward in order to plead for mercy before the Caliph s troops Or you might say that owing to the great happiness of the infidel souls the beverage of blood was so delicious, that every time the cloud rained water over it, the ferocious earth drank it up with the greatest pleasure But inspite of the great intoxicating power of this wine the *saqi* poured here clear liquid out of the flagon of the sky to increase its intoxication further Out of this wine and beverage Death had manufactured her first delicious draught *Next you saw bones on the earth'*

If Amir Khusrau had been writing in the age of the Puranas, he would have represented Alauddin as an incarnation of Vishnu and described his opponents as malicious demons That is how the Aryans blackened the character of their enemies and justified their agression A modern writer would white wash the same cruelties by talking of liberty, justice, the duty of elevating backward races and, with solemn unconscious humour, advance the most humane arguments to justify the inhumanities of war But Amir Khusrau was not a hypocrite, he saw life through plain glasses and the traditions of his day made hypocrisy unnecessary The Deccan expeditions had one clear object—the acquisition of horses elephants, jewels, gold and silver Why tell lies? The Mussalmans had not gone there on a religious mission, they had neither the time nor

the inclination to enrol converts, and they were too good soldiers to let an irrelevant consideration disturb their military plans. Of course the *name* of God was solemnly pronounced. The invaders built mosques wherever they went and the call to prayer resounded in many a wilderness and many a desolated town. This was their habit Of anything like an idealistic, even a fanatic, religious mission the Deccan invasions were completely innocent

But it would be a serious mistake to interpret the political movements of those days in the light of modern national feeling or the religious enthusiasm of the early Saracens The fundamental social and political principle of the middle ages was loyalty to the salt It over-rode all racial, communal and religious considerations The Raja's Muslim servants followed him against the Sultan just as the Sultan's Hindu servants followed him against the Raja, neither felt any inner contradiction between their religion and their life. Loyalty to the salt (*namak halali*) was synonymous with patriotism, disloyalty to the salt (*namak harami*) was a crime blacker than treason. Irrational as the principle may seem, it prevented communal friction and worked for peace. Conversely, for the ruler all his subjects stood on an equal footing. The Hindu subjects of a neighbouring Raja were the proper and inviting objects of a holy war. But not so the Sultan's own Hindu subjects They were under his protection and his prosperity depended on their prosperity. Learned writers may call them *zimmis* (payers of tribute) in books of religious law. But men of practical affairs know the ground they stood on and the power of the mass of the people. The temples in the Sultan's dominions were perfectly

safe "It is not permissable to injure a temple of long standing" was the *fatwa* (judgment) of a Qazi in the reign of Sikandar Lodi, and it undoubtedly expresses medieval Muslim sentiment on the matter The Sultan could prohibit the building of a new temple or mosque, though apart from occasional vagaries the right was rarely exercised, but the destruction of a standing temple is seldom, if ever, heard of It was, however different with a temple standing in the dominion of another ruler , it had no Imperial guarantee to protect it and could be plundered with impunity because its devotees were not the Sultan s subjects and their disloyalty and sufferings could do him no harm The outlook of the age was essentially secular Religion was a war cry and nothing more

A superficial reader of the *Khazainul Futuh* might be inclined to think it inspired by bigotry and fanaticism But this would be a serious error Amir Khusrau s religious outlook was singularly tolerant an examination of his *Diwans* can leave no other impression on the critic s mind Even in the most bitter expressions of the *Kha-ainul Futuh*, there is a veiled suggestion Of what? "So the temple of Somnath was made to bow towards the Holy Mecca, and as the temple lowered its head and jumped into the sea, you may say the building first said its prayers and then had a bath The idols, who had fixed their abode midway to the House of Abraham (Mecca) and way laid stragglers, were broken to pieces in pursuance of Abraham's traditions But one idol, the greatest of them all, was sent by the *maliks* to the Imperial Court, so that the breaking of their helpless god may be

demonstrated to the idol-worshipping Hindus" "They saw a building (the temple of Barmatpuri) old and strong as the infidelity of Satan, and enchanting like the allurements of worldly life. You might say it was the Paradise of Shaddad, which after being lost, those hellites had found, or that it was the golden Lanka of Ram...... . The foundations of this golden temple, which was the 'holy-place' of the Hindus, were dug up with the greatest care. The glorifiers of God broke the infidel building, so that 'spiritual birds' descended down like pigeons from the air. The 'ears' of the wall opened at the sound of the spade. At its call the sword also raised its head from the scabbard, and the heads of Brahmans and idol-worshippers came dancing to their feet at the flashes of the sword. The golden bricks rolled down and brought with them their plaster of sandal-wood, the yellow gold because red with blood, and the white sandal turned scarlet The sword flashed where the jewels had once been sparkling, where mire used to be created by rose water and musk, there was now a mud of blood and dirt, the saffron-coloured doors and walls assumed the colour of bronze, the stench of blood was emitted by ground once fragrant with musk. And at this smell the men of Faith were intoxicated and the men of Infidelity ruined."

Is this the trumpet of a bloated fanaticism or the excruciating melody of the tragic muse? Was Amir Khusrau praising the idol-breakers or bewailing their lack of true faith? It must not be forgotten that a courtier presenting an official history to the Sultan had no freedom of opinion, and Amir

Khusrau emphatically expresses his willingness to recast his book according to the Sultan's wishes But as Mohammed ibn i Khawend Shah (Mirkhond), the author of *Rauzatus Safa*, remarks, the official historian should by hints insinuations, overpraise and such other devices as may come to hand never fail to express his true opinion, which, while remaining undetected by his illiterate patron, is sure to be understood by the intelligent and the wise Amir Khusrau had no liking for the *Malik Naib* Kafur i Sultani whom he abuses in the *Dewal Rani* His keen sense of the religious and the poetic in life could not but revolt against the senseless vandalism of the Deccan campaigns Hence the ghastly realism of his sketches He may, or may not, have wept tears of blood over the fall of an ancient civilization but his mode of expression leaves little doubt that the greed of gain and not the service of the Lord was the inspiring motive of the invaders One thing alone was clear after the day of stormy battle '*You saw bones on the Earth*

نسبت قرآن نگر چون لوح نور

ای نگارندهٔ هدیهٔ هدایت بر تختهٔ دل مومنان، این بیان قوارع ملک الکلام سورهٔ
فتح و آیات نصر جنود محمدی مسمی ا... ، بر ذات ختم الخلفاء امیر المومنین محمد، که او
اِنَّ الْمَلِكَ خَلِيفَةٌ فِي الْاَرْضِ در لوح جبین او لایح است در صبح خجسته و فرخنده
زدان- واگر در صحف این اسطار قلم تالی را جا... بیرون ا... دل او ... حوالی
رفته باشد و کلما ... ترکه شبابان شان ما و شاهان دین پناه بود از سر جهل و سهو
غفلت به تحریر پیوسته، بر آن ضمیر ملهم، که نسخه الست صحیح از لوح محفوظ آید
وَالْعَافِيْنَ عَنِ النَّاسِ ثبت کنی، تا عفو عمیم خود را حافظ جان بنده گرداند واگر
رقم خطائی نگاشته شده است که اهل معانی و بیان را بر حرف آن جای انگشت
نهادن تواند بود، پرتو قبولی از عالم عنایت نامزد فرمائی، که صورت
تحسن در نوردان پوشیده ماند- واگر در طهر و لطف این احر انتیجه مرغلاف ...
ام الکتاب راده است ختم کتاب برین کلمه می کنم، که لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ
رَّسُوْلُ اللّٰهِ- و دعا ختم این است، که تَوَفَّنِیْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِیْ
بِالصَّالِحِیْنَ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی عَبْدِكَ وَرَسُوْلِكَ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ وَعَلٰی
اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهِ الطَّیِّبِیْنَ الطَّاهِرِیْنَ الْمَعْصُوْمِیْنَ بِرَحْمَتِكَ یَا اَرْحَمَ
الرَّاحِمِیْنَ (اصل این کتاب بعد از رحلت امیر خسرو بیازده سال
تحریر واقع شده بود)

نثر چندین صحایف فتوح توان کرد پس ناچار از چندان نثر شمائل شمه، وازان همه تیغ گذاری حرف، بر سر قلم کردم، و بلباس عبارت که بر قد معنی بدرستی وراستی تمام توان خواند چند رقعه دار بران پوشیدم، ونخواستم که هیچ نظم بیگانه از عربی وفارسی قلم راسیه بگرداند، ورو صفحه را ابلق، زیرا که شعر

مَن یَّتطِیْهُم عِبَارَةً فِیْ بَیْتِہٖ
لِمَا یَتعَیَّنْ اَلْخَنَّاسُ مِنْ صَحَابَةٍ

محقق گشت که ترکیب این یکدو حرف که بر هم بسته ام از مرکبات، دو حرفی کودکان بی معنی تراست، و ترتیب این الفاظ، که آب دهان بر صحیفه کار فرموده ام از وصل کاغذ، که آب دهن کنند، ... تر، و آنکه بجای خویش دقائق چون موی باریک بر سر قلم آورده ام، پریشان تر از خطی است که موی بر سر قلم باشد، اما در ین کتاب کاتبه چون از توفیق نصره الله استمداد نموده ام، امید دارم که بدیع بدائع در نظر سلطان الاشال بیاراید، چشمان به عنوان قبول

٭

مناجات، در التماس قبول
دیگر زیستن مغفرت نزول

بادشاہ جاں بخش مرکریم جاں دہ وجاں ستاں را، شماریافتن ایں نعمتہائے جسیم،
اداے شکرے، کہ آں را اجسام بسیط سموات محیط نتوانند شد، کجاے آورد۔ از آثار
این شکر عجب نہ باشد، کہ اگر ہمگی ابعاد جسم بسیط زمیں راہست نقطہ تمشیر او در گیرد۔
زیرا کہ انعام سامی نعمتہائے جسیم بہ نقطہائے شکر بستہ است، مصرعہ
کما انما ... بالنقاط

چند حرف در اختتام کتاب
عذر سہو و خطا بروں حساب

فرو خوان نسبت بدیوان انشا

بفضل خالق قلم، این فتح نامہ، کہ شاخے است از دیوان انشائے خسروی
فتح بلطف ... ابو المظفر محمد شاہ السلطان، اختتام یافت۔ و کیفیت نسخے چند
از معانی این عاری در سواد و بیاض لیل و نہار تا ذیل یافت تاریخ عام ہر شہر
گردانیدہ شد بسبب اختصار این شرح و انحصار بر چند فتح، آنکہ چوں زدن
طبلہا، حدایگانی ساختہ اند جہت گرد آوردن گوئی زمیں حقیقت است کہ فتح
قاصد برائے آں کار در ہمہ آفاق بخواہد دوید، کہ فرمان مہر و قدر است بادشاہ قاف
تا قاف برساند سہل باشد، کہ در درج تصنیف شدہ چند جواہر منظوم تواند بود، کہ

بیاراست. شعاع هیبتش چشم بد را دور باش میزد، و سواد حرمش بخشها ے خواب آلود را سرمۂ بیداری در چشم می کشید. دستارچه دور باش دستار کے بود بر سر مریخ خونریز داده بود، و حمائل کمر شمشیر دوال در گردن آفتاب افگنده سپہر باچیدان جبرہ کشی از لمعۂ سامها دحرم میخورد، در ماہ باچنان چیره دستی از سدی کمانها سهم رده بجاهد ملوک در صفها ے اسوه بران کوه کمر باکمر می سودند، که لعل زمرد میسند، و در لعل و حیسان در قطار ے باشکوه بران سان لعین لعل ریں میسودند، که خاک زری شدو زرخاک رو ے زمیں از سجدۂ ملوک کنار پیدار لیشتها ے کوه می نمود و پشته ها ے خاک از سودن جبیں زایان تکۂ دار زعفران رنگ شده بود. از بانگ بسم اللہ ملائک را در سر می افتاد، که سجود آدم علیہ السلام را منتا گرداسد، و از آواره مآل اللہ عزازیل را سر آں می بود که سی آدم را سجدۂ اتحاد سجاے آرد، چنانکہ چاک و ستان حسروروم را جبتی میساخت، و جوب سهم الحسان شاه رنگ را روی میگرداید صباے ترتیب بہ لطافتے می ورید، که پرده توقف از حلگی مرادات مردم می ربود. و باد هیبت نه تندی می رفت، که اگر پیلاں را بار گران حضرت لنگر شدے اسکے را شاد باز انمود. چون ترتیب بار بادشاہانه در میمنه و میسره سرت گشت، شعر

سوے تخت فلک خواند آیہ الکرسی

دمید چار ملک چہار قل بچہار ارکانش

سند دهکش بادشاہ، که شرط سند گی بجا بجه در تحریر به گنجد بجا ے آورده بود، ملوک

گردانیده بود، آن همه عقبات گذشته باز می گذشتند، وسهل مینمود- فی المثل که‌هما که از تصور آن اندام گران شود، به تیزی تگ وتگ تیزی می بریدند که هیچ گرانی نمی آورد ومنا کهاے که اگر مردم در خواب ببیند از خواب بجهد، چنان سبک بر می نوشتند که گوئی درخواب می جهند- خارها که از یاد کردن مو بر اندام زوبین گردد آن زوبین زیر پهلو از موے اندام سازوار ترمی آمد- آبها که از خیال آن مردم در بحر حیرت غرق شود، مانند شناوران کامل، که بر آب خفته آشنا کنند، بآسانی عبره میکردند تا میان هواها گرم و بارانها و ژالها سخت و نرم، با برد و بر تمام در کنف مظلهٔ ظل الهی، ایمن از تف و تاب، فارغ از رنج وعذاب، بجناب دولت آب پیوستند شعر

وَقَدْ شَکَرُوا لِنِعَمِ الْاِمَامَةِ

وَرُدَّتْ اِلَیٰ الاَوَامِرِ بِالْکَرَامَةِ

رجعت بار بادشاه نگر

چون شجرهٔ روز از اول باز می گشت و آسمان سال از دین به پایان بست، ماه را هنوز اول دولت بود، نظم

یعنی دو شنبه دو هم دوم چهار

تاریخ عام یازده و هفصد از شمار

درین تاریخ آفتاب بلند اکلیل فر از زرین بار عام فرمود، و ذیل چتر الظل یزدانی

بازگشت لشکر منصور باشد فتح و ظفر
سوئے والابارگاہ پادشاہ بحر و بر

بازگشت از علویات بنگر

چون در شب یک شنبہ انجم کواکب سوئے سواد اعظم شاہ رجوع کرد، سایبان شفق دام را بعزم اتصال بہ برج آفتاب سلطنت کردند واز شادی رجعت شد تہمر آواز برکشیدن میجہا، سرو راوق چون غلغل تسبیح اوتاد دلہا را در نزہت آورد بامدادان کہ روز آفتاب از سر افق روشن گشت، وستارہ ہا دل ولور سید یعنی یکشنبہ ز دو الحجہ چہار

بازگشت لشکر و حشم ہم از ...

سوئے درگاہ سلطان کوچ کرد. لشکرے گران بارپیل بار وخزانہ بیشمار منزل بسار ... می بود، وظفر با فتح تمام مژدہ پیش می برد، و فتح فتوحات آیندہ را تدبیری اندیشید، ونصرت در ہمگی امور یاری میداد، وحفظ خدائے پاسبانی میکرد

نظم

آرے سپہ کہ پاس عالم دارد
چون حفظ خدائے پاسبانش بہ بود

اصغار وکبار لشکر منصور، یُبَشِّرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰہِ اہتزاز می نمودند وہراہر در کفرہ کَاَنَّہُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ ہم اصل می افتاد. ارس کہ جمہور خلایق را تعطش خاک بوس درگاہ معلوم

اینک ذکر این شکست های بت پرستان

چون به نصرت معبود انس و جان، و گرفت معدق نیست امام عهد و خلیفه زمان، غازیان باسعادت جملگی معابد کافر را به عزیمت صادقه بر عمل اصنام زمین در سجود آوردند، و اصنام سنگین را، بر سان دل سنگین پرستندگان، بشکستند، زهی سنیان پاک، که آن همه سنگها، آلوده را به سختی تمام خردی کردند، و شیطان شب پیش خویش دیوار بر می آورد، تا دل مومنین مومنان از شکستن آن معبودان باطل فراغ کلی یافت، و سیلاب، که آستان بتخانه را به هیبی رفتند، برای احرام بندگی بیت العتیق اسلام قبا، اطلس لعل را جامه احرام ساختند، و برای سجود، و دیده با وشاه شهر اقلام پیشانی را تر کردند. و ذخایر و اموال، که قیام آن جماعت بدان بود بلکه قبله اقبال و کعبه آمال ایشان، همان برای حضرت در جمع جامع آمد، و همگی مراسم جهاد که از جملگی فرایض بود به متابعت امیر امیر المومنین اقامت پذیرفت. بلکه غازی و سایر مجاهدان جیش منصور شکرانه، وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِیْزِ الْحَکِیْمِ، در مقام تعبد رو نیاز را از خاک تضرع تیمم دادند، خاک را از عرق جبین توخنی کردند و به دعای از دیاد دولت خلافت، دست امید را تا حد بالا بردند، که به خزانه اجابت بر سید، شعر

وَقَدْ وَضَعَتْ مِنَ الْعَنْبَرِ وَضْلًا ۔۔۔ مَطَا الْبُصْمُ عَلَی یَدِهِمْ بِرَکَةٍ

این گہ این جاہم زجوہر[ ]

واگر در صفت صندوقها [ ] جواہر اوصاف نه در [ ] هیچ صندوق سینه گنجد، ونه در درج دل سنجد یانصد من جواهر که هر درم [ ] نگه ازان برار دینار معربی خورشید [ ] مر توان کر [ ] ید، هر یاقو [ ] تر ران گویه، که آفتاب را قرنها دیده خیره باید کرد، تا یک نقش بدان زیبائی از کارگاه خار بکشد، وهر در [ ] بر ران آب، که ابر را سالها از بهتانی جو [ ] باید چکانید، تا یک تحفه ازان بابت بخزانه دریا رساند، وهر لعلی بدان که کان را روزگارها از چشمهٔ خورشید خون باید خورد تا یک نگین بدان نمونه بدست افتد، وهر زمرد [ ] بدان که فلک مردیں اگر خود را پاره پاره کند، پاره بدندان نه نماید، وهر الماسے از دوی خش ورو شنائی بدان لطافت، که پنداری قطره ایست از چشمهٔ خورشید چکیده - جواہر دیگر ازانها که [ ]

تَهَادَى مِنَ الْبَابِ صِيَاؤُهَا
كَأَنَّهُ كَثِيرٌ مِنْ إِنَاءٍ صَحِيرٍ

کیفیت، اتمام مهم معبد [ ]
فیروزی جیش بادشاه کشور

حصار ار ـ الخر طوم منجنیق آراستہ۔ اگر موج دریا ار باد ہا ـ زند در بحیر اللہ،
ایں موج از باد ہا ـ ہستی حویش زنجیر دار اگر تہ برج حصار را لصق وق جوب
یار ایند، آرایش ایں تہ برج لصدوق زرنگا یں، یا حور دگسدن ـ ت
برچہار ستون، کہ کافراں راز برجو دحاک کسد، و ماکو ہیبت برچہار کوہ پایہ، کہ ملحدان
را از ہیبی سارہ حو دفرو دانگند۔ لوں دندا ـ را حرکت سد ـ، کہ عیف خود را
بیک تشدید در قاف نشاندہ، والف حرطومش را تحولیف کت ـ ش سحائے کہ لطیف
خود را بیک مد مصاعف گردانیدہ۔ سیاکن جنبیدہ با چنان روانی، سبک روندہ
صاحبدان گرانی، شعر،

تِلْكَ الْأَفْيَالُ إِذَا مَا وُصِفَ ـ
تقل الہ کرمحـ ـلہ صمد]

وصف تگاوران کہ از آسب ستان بکار
گرد آحراب آحر ـ گس روزگار

ہم زار ـ ایہ ـ نسبت این جاہم

پیل چون سو ـ پیل داراں رفت عرض سما ـ، فرس تماراں رفت
عارض آوردیک بیک ـ سار مادا شمار ـ تہ پیج ھ مرا

زلزلة الساعة شیء عظیم

وصف پیلان اژدہا خرطوم

کہ بود کوہ زیر پای شان موم

ہم از پیلان بست آہنگہ بتاین ہا

کوہ ابران گونہ سر افراز، کہ از شنگرف پیشانی ابرہای سیاہ را ابستر سرخ پوشانند وابرہای چنان بلند، کہ آب از لشفت شان بعد از دیر بر زمین آید؛ و پیکرہای چنان پرشکوہ کہ باد ارم شان زود بدم نرسد۔ جراح اثیر آتش در ایشان زیادہ چون برق در ابر، و پیلبانان کشتر گیر کش کہ بر سر ایشان داشتہ چون تیغ کوہ بر سر کوہ۔ ابر آب ریزد و نبات رویاند، طرفہ ابر کہ آب نوشد و نبات خورد۔ کوہ سنگ دارد و ساکن بود، اعجب کوہ کہ آب سنگ باشد و رہ سپرد اگر ہیزان حلقش سنجند، کوہ ہم ہمسنگش نبود؛ و بالان حلش نہند با ہم تنگش نباشد

حیران شدہ ہر کہ دید پیکر او

کہ ہر آن و آدمی لنگر او

مردم بر گرد ش چون فرشتہ موکل سحاب، و وقت حرکتش مانند کشتی بر گرداب ہنگام جنبش گوئی موج دریا ست بند بر داشتہ، و گاہ ولی تا د پنداری شہ برج

یعنی کہ ہیجدہ ازماہ ہفدہ روز

در شہر گیم منزل کردند۔ از انجا بہ پنج روز در شہر مہترا کہ برج استقامت سرا در راہ سدر پنڈیا است نزول شد۔ آں شہر نیز ازان کیوا فرہنگ، کہ ایوان عالی داشت چوں خانۂ مریخ صفر یافتند رائے بارایان رفتہ بود، و دو سہ پیل در تبخانۂ جگنات گذاشتہ۔ ہر چند سہام سرگشتہ زاہل سات لعش طلب نمودند، ہمان دو سہ بر در نظر آمد و دیگر نشان ہیچ ازان سیارات بداختر در پس و پیش آن در ہم ابر روشن نگشت ملک اسد صولت راشعلۂ خشم چنان سر کرد، کہ آتش در تبخانہ جگنات زد، شعر،

کما استعلت الی الافلاک

وصار الیہ صم احتراق

ازانجا ملک کوہ استاداں سیہ کوہ گران را از باد ہیبت سلیمان عہد بران کردہ، بہ بروت گاہ رسانید۔ و برعکس مثلے کہ کوہ بکوہ نرسد، باپیلاں دیگر ضم کرد۔ چون آن ہمہ ابرہا بدریا جوش در شمار عارض در امد، ہنگام عرض طول صف تا سہ فرسنگ برسید، و بر پایۂ پیلان فرسنگ بفرسنگ ہم سودہ شد و ہم فرسودہ، یانصد و دوازدہ پیل، کہ سد سکندر راچون قوی کاعدم در بند تقویٰ فرمان سکندر ثانی در سلسلۂ کاغذ مقید گشتند گران ہیکلان، کہ در خرامیدن یا ئے لیبان آوازی دارد، ولیکن زمین سپہر و شیدومی گفت ع

بیکران و پیلان گران، مصرع

سبک سیر شد جانب بارگاه

بازگشت رایات زر وشنان سپهر

چون روز آفتاب از تاج آفتاب با سر بر آورد و ماه ذی القعده را که جنبش بی نهایت داشت فرو پوشید مصرع

یعنی که ز مه سیزده و یک شنبه

غزاة منصور به سایه بان همایون پیوستند، و خطهای خون آلوده پیشانی را از خاک آن ساحت والا سرا پاک کرد. و بتخانه بیر دهور که سر شان بدولاب هوا رسیده بود، و بنیاد به آب فرو رفته، بطریقی بر کندند، که از زیر سر بنیاد و بیر دیگر تا ماهی بر رسید و گنجهای آفتاب تاب که در هر منزل خانها بط مانده بود، از حضیض خاک بر کشیدند که بشرف بیت المال رسانیدند. چنان گرد از خانهای هنود بر آوردند که در و ثاق زحل پر غبار شد، شعر

وَ مُنْتَزحٍ حَوافِرُ خَیْلِهِمْ مِنْ اَرْضِهَا

بِاَهْلِهَا اَنْوَارَهَا وَ نُجُومُهَا

چون بعد ازان بدو روز سایه بان سپهر وش ازانجا جنبش نمود، و چون شمار ماه، که بالا رفته است، بچهار رسید، و روز بیرجیس از آخر درجه روشن شد مصرع

آں ہمہ لنگہائے بزرگ را حرد لستک تنند، کہ لنگ مہا دیو ورگ الستاں حرد تند و
دیونا مراین اریا ، درآمد۔ دیوا سے کہ آنجا قدم استوار کردہ لودند، جہاں پا لمدکرند
وبج تند، کہ دریک نفس تا حصار لنک رسید ند۔ دراں ہمہ تنا لنگ بیز نگر سختہ،
اگرتی یا ، بود ے۔ وابلیس دیریا ، کہ دراں دیوحا نہا اولاد آدم را ہیچ
لنگہائے دیوان سجدہ میفر مود، سو ، سراندیب بطریقہ برون تند، کہ در قدم
آدم برسید وسر بہاد۔ نظم

بنگر کہ جہ حد بود دراسلام ظفر
کا بلیس ہد در قدم آدم سر

لنسبت گوہر زرچون زد گوہر نگر ید

چوں سائے ست خانہ کاں زرلود، وبنیا د دیوار ہا ، مرصع، کاں گوہر بر کندند۔
وآہن تیں را ارحگر لعل آمدار آب دادند، ویولاد معول را ار لعل آتشیں تاب وکلید را
کہ نقش کلید دراد، ار ہر رحنہ فتح با دکتاد، وسیل، کہ غبار انگیز حیتمہائے حانہ است،
درعیں دیوار مرصع در رفتہ وآب، مروا رید فرو دآورد ودرتمامی آں معمورہ حرا
ہر کجا کہ زیر زمیں گنجے حاک برسر ماندہ بود، زمیں را غربیل کردند وبہ بحیتد در کشیدند،
جنانکہ گران بار از رحر حاک رر، وار حوہر حر حوہر آتش، باقی نہ ماند چون آں ہمہ رر
ے ورں وحوہر بے بہانہ امیساں حضرت لتسلیم افتاد، سیاہ قیر درسد، گراں بار حرا

که از جنبش او سرہائے برہمنان و بت پرستان رقص کنان از گردن فرو میدوید، و در پاہا می افتاد مصرعه

قد ینوح کشکلی حزب شیطان

نسبت طلسم و جواہر

خشت ہائے زر که سنگے نداشت، فرو می غلطید، و کلاہ صندل، که آبیش نه بود، فرو میریخت۔ آن زرِ زرد از خون لعلی میشد، و آن صندل سفید چند سرخ می گشت جائے که جوہر آبدار تیغ رخشیده، گوہرہا از تیغ می درفشید، و جائے که از گلاب و مشک ما خلاب بود، ہم از خون و خوے خوناب میدوید۔ از زمینے که بوے مشک آمدے، بوے خون می آمد، و بر در و دیوارے که گونه زعفران نمودے رنگ روہین می نمود۔ نظم

ہم ازاں بوئے اہل ایماں مست

ہم ازیں رنگ اہل کفر خراب

نسبت بت پرست بتکده

بتانِ سنگین، که آن را لنگ مہادیو گویند؛ دران زمین آن لنگ دیوان را ہیچ گاه لکد مرکب اسلام آنجا نه رسیده، که لنگ ہا ایشان را بشکند۔ مومنان صلاب لنگ ہا

بازاین نشیمت بلند از چرخ

الحق، آں معدفلک زده از انہا بود، کہ سکۂ جنت الکافر را از زر زده رہیں تا آسماں ار زرعین میلے برکتیده، اکہ حتیم انجم می خراشید، و در دیدهٔ خورشید درمیرفت۔ سرش در بلندی بیداری بانیحۂ اسد بکفشیرش پیوسته اند، و بنیاد رزمینش درقعر لوته گل گوئی دوازده آہی را بایک ماہی یکے کرده اند۔ درسقف و دیوارش ار یاقوت و رنگ و آفتاب تاب ترصیع کرده، کہ بیننده را از دیدن آں سرخ ورروپیس حیتم می آمد، ودیده ارحیال رررفانی میشد۔ وزمردسرش، اکہ تا جوراں راسبزی دہد حیال رود کہ طوطی است ازبیضۂ ماه پریده پیکر مرصع ثت لقصور افتد، کہ آفتاب را آمله دمیده است لطارگی راه تیز دیدن آں عطشه بکشاید مصرعہ

الحمدللہ کاں ہمہ درکنج ظل اللہ شد

ز بت کعبہ و بت خانہ نگر

فالحاصل، آں بت خانۂ زریں، کہ بیت الحرام ہندوان، بجرمت تمام درکار و کاو آوردند، وتکبیرگویان بنیاد کفر را رخنہ می کردند۔ چنانکہ ار بانگ تکبیر، مرغانِ روحانی کبوتروار معلق زناں ازہوا فرو دمی آمدند۔ آوار متیں چناں میخاست، کہ گوشہائے دیوار بارمی شد۔ از ذوق آں سماع، تیغ زریں پوش پیر سرامداری میکرد تا بجدے

که در شهر برست بری تبخانه ایست زرّین پیلان را پیرامون آن مانند ابرهای بلند، که گرد بر گرد آفتاب گرد آیند، گرد آمده اند۔ سپاه صرصر حمله چون باد تند بر اندان آن ابرها روان شد۔ در دل شب مانند ابر و باران آنجا رسید۔ بامداوان مقدار دو صد پنجاه پیل رعد خروش در سلسلهٔ قید سواران باد سیر آمد

نظم

مانندهٔ موجها که دریا
کز باد روان شود مسلسل

باز این نسبت کفر و اسلام

بعد آن سهکش اسلام، با فوج از غزاة مجهد بعزیمت قلع معبده کفره و قمع عبده اصنام، در تبخانهٔ زرّین در آمد عمارت دیدند، چون کفر عزازیل قدیم و محکم اثر و غرور دنیا فریب انگیز تر گوئی بهشتی است، که از شداد گم شده بود، و آن دوزخیان باز یافته اند، بالنگ و زمین رآمم است، یعنی که دیوه سر آن همه زرش سرخ را فرخیره کرده و گذاشته تا روز سلیمان عهد شود۔

نظم

یا دیو زرین زحل از بهر سیر آمد فرو
چون بیر چاه کور بود، آن شد ز بی آبی نگون

وہر کہ در دبالہ او بود، دران سوزن زار حارساں مانند رشتہ در سوزن در رفت،
وپیش حا ۔ آن نماند کہ سر رشتہ آں گسستگاں را دبالہ باز تواں یافت۔
ملک حو ، کہ اگر نقش پیل در بہرمان ہندوی می تنید، تیری مقراض گوش را
در رتب تار ران سوئے میر اندبسبب آن مہم گراں نخواست کہ مصالح جردی
پیکان حار اوزرا در جاکہا ، دامن کوہ ضایع کند، و در ے مستہ سرو یار ہند،
کہ دریافت الیشان از ذیل امکان بیرون رفتہ است، مدوا و درشنید شعر

لَیسَ ذُوالعَقلِ طَالِبًا شَیئًا
فِی حِجَابِ المُحَالِ یَحتَجِبُ

ماچاراں حارستاں دامن قبا در کشیدند، و عنانِ اجتہاد لعہ ا بار دادند، و در
شہر کندور باز آمدند، تا در طلب پیلان گریمود کوہہا ، آن زمیں را بہ گزہائے کلک
وتت پیمایاں پیمایند، چون بہ جہت یافت پیلاں دیبا، رو ، دیباچہ بیاد سوئے
عماری چرخ اطلس آوردند شعر

مَنِ اطْلَسَ الاَولاَدِی
حَلِّ یا حَوادِ اقتح الاَبیالُ

بلند اہر ۔ این لشہد ۔ پیل ابر

ماہداداں، کہ پیلاں سحاب بیراموں تشد زیں آفتاب گرد آمدند، چناں سر دتی شد،

به بیرون آید چون آن بیگمان را به بیرون نبرند، گمان برند که مگر سوی
جال کوته نیز بجهد آنجا رویم و شست بگشاییم؛ باشد، بدست افتد- بدین اتفاق،
پیش ازانکه آب بخورند و بپایداری مشغول شوند، تندتر از آب که از بالا فرود آید،
روان شدند- از آیندگان با خبر صحت اخبار کماهی معلوم گشت، که بیرون ازان بیرانه
گرونه گرشته‌اند، واز دریا نیز دست برشسته، بدان سبب، که دریا با چندان ایتاد،
ازین دریا وردان کرانه خواهد کرد- مصرعہ

وَفِي تَجَنُّبِ الثَّرىٰ خَوفًا يَغُورُ

شاخ در شاخ زدن جنگل

سوی جنگل گریخته، که از بس انبوهی مور پا در وی نخزد، یعنی مو نه گنجد- واگر به
مثل وهم را مدخل دهند، پایش درون ماند، و وجه از بیرون آید- درچنین جنگلی باشند
چند تنها مانده است، وجان برده ملوک را بزن گفتند که- شعر

كَأَنَّ الدُّخُولَ لِجَيشٍ فِي مَضَايِقِهَا
رُوحٌ بِلَا بَدَنٍ مَا نَاضَ بِالجَبَلِ

اینکه این نه جای خار و خارا

چون یقین شد، که راه دران خارا و خار بلبا سه درخز گرد که سوزن درخز کند،

این ز . تہ پیل وپیل بالاگوہر

دران مقام چون ابر پیل وش یکتا د صد وبیہ تہ پیل ابروش درسلسلۂ قید آمد۔ وپیل بالاحزاین، چہ ازاں جنس کہ از پشت پیل ابر چکید، وچہ ازان نوع کہ از شکم ابر کوہ ابرماندرایدبد تہ افتاد و بہ کفیلان خزانہ تسلیم شد۔ وسیار راوتان پیل تن، کہ چون دندان پیل پس نہ خزیدندے، واز بادست ترک، کہ آسیب سخت دندان پیل را درون خزانہ چون حشیم پیل درون جانہا خزیدہ بودند، از کنجہا خانہ وگوشہائے پیلپایہ بیرون می کشیدند، وزیر پائے مرکبان پیل شکوہ پیل مال میکردند چنانکہ پیلگان آن سواد، از آلایش خون آن اصحاب پیل، طیراً ابابیل شدہ بودند، ونوائی شکر رب الکعبہ پیلان اربیر سانیدند۔ شعر

فلاتری تحت السماء کانھا
حماۃ فیول لونوھا تتحرف

بازز بہ تہ زآب وماہی بین

چندانکہ دران خراب آباد کہ در بزخم پیلکہائے کشتی شگاف طوفان خون راندند، نشان آن ماہی دریا یافتہ شد۔ زیرا کہ در آب ماہی را بیرون توان کشید مع ہذا جویندگان پیرا کہا آب در دہار زمین راندن تیری می بربدند، کہ اگر

وحرارت شمشیر ترکان، سر سر قهر بر ایشان وزید، همه بیکبار لشکر کنند، و گوئی در زمین فرورفتند. مصرعه

کما قطرات وبل بیوم محل

نسبت گم شدن و یافتن است

نزدیک میانهٔ شب که ستاره و ماه در ابر گم شده بود، و روز از خواندن والضحی و صبح از دمیدن والشمس دور افتاده، از بعضی سرعان برق سیر خبر روشن شد که رای سرگم سوی شهر کند ورشتافت. لشکر فتح یاب به پی آن گریزپای بران سوی سرعت نمود، و در زمان پاشنا از در آن شهر در آمد. عمارت دید سرگم، و هندوان که از قوت سرخویش پیش از آن پای گم کرده بودند در آن حال سرگم کرده بودند، هم بران گونه سرگم میدویدند، و سرگم کرده راهی جستند. و تیر که داشتند گم میکردند. و ترکان سرانداز، چون هیچ جای گمره را نشان نمی یافتند، بگمان آن سر بیگمان دیگران را بگمان سر می افگندند، و جای بجای در حسب و جوی آن گریخته گم نامه وار دایره می کشیدند. نظم

تاآن زمان که هندو کش گم شد، و فلک
خواند از پی قراءت والشمس والضحی

ساختہ بودند، کہ نہ ابر بہمن بران کار کند و نہ باران تیر دست یابد۔ و باران تیر الیتان، کہ از سر ہوا نہ بود ہمہ برق ملا میریخت۔ بعضی آب گردگان آن آبگیر، مانند مار در سوراخ ورخنہ می خزیدند، و بعضی را پیکانہا آبدار در رخنہائے شکم چون آب در سوراخ مار و مور در می رفت۔ در اوتان ہندو، کہ سوارگان آبی بودند، گشنہ کمان در می رسیدند، و دریائے مرکبان ترک یست می شدند سیل خون و سیل آب راہ سیلان گرفتہ می دوید، تا پیش سیاہ علیہ عہد قدم آدم را شفیع سازد۔ گوئی کہ از لس شیرینی جاہائے غرہ، ستر تہبا، چون لعابت شیرین گشتہ بود، کہ ابر ہر بار آبے در روے می انگند، و زمین خوکخوارہ آن را بحلاوت تمام فرو میخور۔ با چندان خرابی، کہ آن شراب مردانگی داشت ساقی دور از قرابہ آسمان عرق صافی میریخت، تا خرابی بیشتر گردد۔ ازان شراب و شربت اول اجل چاشنی برداشتہ بود۔ مصرعہ

ثُمَّ یُرْوِیْ الْعِظَامَ فِی الْاَرْضِ

از بیر دخول، در راہ کہ از پری آب راہ از چاہ پیدا نہ بود، بحب دجو تیر روان شدند۔ از ہوا طوفان می بارید، و سواران لشکر مرکبان کشتی وش را چون معلمان استاد سباحت می فرمودند، شعر

وَقَدْ تَجْرِیْ عَلَی الطُّوْفَانِ تِلْکَ السُّفُنُ مَجْرَاهَا

وَفِیْمَا رُوْحُ نُوْحٍ قَالَ بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا

تا در دیسے رسیدند، کہ لشکر ہندو آنجا مانند حباب خیمہ بر آب زدہ بود۔ حالے کہ از حرم

ایشان جهتِ سخت گرفت، وازین طرف نیز ... عارضی می نمود. ومیخواست که درمیان
عیاری بنشاند، گاه شدید میشد وگاه نرم. همبرین طرف چشمهٔ شریعت را آب میداد، وهم
بدان جانب آسمان را مدد میکرد. وبرق بر دورنگی او می خندید. چون جریان قلم قضا
چنان بود، که باران تیر مومنان بدان گبران پلید نرسد، هرچند لشکر اسلام جهد بیشتر می کرد
باران سخت تر می گرفت. گوئی که ابر پردهٔ تقدیر بود، که پیش سپاه منصور حائل شد، تا آن
اگر یر پا پایان را خلاص دهد، نظم

دران مقام که سیلی رسد نه لشکر شاه
که دستگیر شود غرقه را بجز تقدیر

تا لشکر دریاوش در بیرد مقول درآمد. بیر دمقول را دید بیم رفته، ودمقول نیز خالی مانده
وابر کافر مزاج، که به هندوی سیه پوش مانست، از قوس قزح کمان هندوی کشیده،
وتیر باران را کشاده هرچه سخت تر داده، قطرات را مانند پیکانهای آبدار میفرستاد،
چنانکه از جوشن وبرگستوانی میگذشت. اگرچه اندام آهنین غزاة را ازان آفت تهی بود
اما قدری از تیر مانع می شد. گاه کمانها را از آب ... میگردانید، وگاه پیکانها را
از هندسوی زنگ زده می نمود، وگاه بلطف میان تیر وبر در می خزید، وهر دو را از یکدیگر
جدائی می افگند، وگاه در گوشهای کمان چیزی فرود می بیخت، و
از زه ... گردانید نم خود در ... کمانها چنان درز ... بود، که میخواست بند بند
هر یک جدا کند. با این همه تیر اندازان استاد وکمانداران دانا کمان خود را کمان رستم

اِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ ھُمُ الْغَالِبُوْنَ ، اعتصام نمودند۔ نظم

ارزیست وتسنہ لیب ملک تشادشدند

وازفوو کشس اسیری آراد شدند

اگرچہ ہریک ازاہالو دندکہ بِردائِ نَعَجٍ وارتِدَادِ مرتَدِّیِ

نسبتِ اسلام وکفراست اینکساین

اماچوں بردعوئے ایمان ایشان کلمۂ شہادت گواہی داد ملکِ اسلام بہت تعظیم لا شہادت، دوشاخہ چوبیں را، کہ شکل لا دارد، بگذاشت، کہ گلو ے ایشاں را لارد وباآنکہ مباح الدم بودہ اند، واد ، شمشیر برسر ایشان فرض، برائے حرمت دیں مسلمانی تیغ برایشاں حرام کرد۔ وبیوند عفو حلبۂ دوالامان مامون شاں گردانید۔ وازدقۂ حال کفرہ انفسار بمود۔ انچہ طایفہ راازجہان سوری آں آتش پرستاں روش بودہ پیش چراغ داشتند حشم برجادۂ خدایگانی رہنموی ایشان دربے آں سیرمدبر دیدایر دیگر، لقاعدۂ درتہ مست، کہ بت

یکادُ دُرُوقُ الارضِ بالطّولِ یُبْرِعُ
وبُدْرِکُھُمْ کَانُوْھُمْ بَلْ مِسْ ھُوَ تَبرَعُ

ز ۔۔ ابر نگر لولو بار

درین آثار ابرسیہ رو ۔ ازسوے معبران برآمد وسبب آسائی دریاباس

انگاه زوال تا زمان غروب راے زرد روے، با زرد رویان دیگر، در صفرای افتادند، و میخاستند بحد، که از ان تافتگی آفتاب رانیز صفر آمد، و از دوران درگشت، و بر زمین افتاد ـ را، دید که روز دو شنبه رسیده است جهان بروے تاریک شد۔ با جمع پریشان دل، که تحسبهم جمیعا و قلوبهم شتی، بر سمت شهر کم سیر نمودند، و از انجا قدر نقد و جنس که قابل بود، و را تسکین دهد، و ابرش و اد چند با خود همراه گرداند، و کوکبه هزیمت آراسته سوے شهر کندور فرار کرد۔ چون صرصر مهابت بغایت شدید بود، آنجا نیز قدم استقامتش قرار نه گرفت، سوے دشتها پیلان و بیشها شیران گریخت۔ نظم

چون زحل در وبال گاه رسید

یا چو زهره بخز نگاه هبوط

اینک این لشکر زمین است و لگام

جماعه مسلمانان، که بیاروم کشته هنود علاقه داشتند، و از لگام لا یتخذ الکافرین اولیاء من دون المؤمنین، سر بیرون برده، چون دیدند که را زوال جز نم رسید، و ایشان را غاشیه قیامت بر سر آمد، جهان بر سر ایشان بر سان حلقه زین تنگ شد، و موج خون از پشت زین بگذشت بیش جا نمد زین خشک کردن نماند عنان از موافقت کنار بر تافتند، و در زینهار اهل اسلام پناه جستند، و لشکر ا دولت

فرمیق دادند، که راوتان را بیرۂ تنبول باید داد تا جان سپاری کنند با سارت رائے ہمہ
برگستوانی و پایک تنبول شدند اما برائے آنکہ برگ گری تو ساختہ کنند، تنبول می خوردند
و دہان خود را در ماتم حویش پر خون میدیدند۔ گوئی کہ آن ہمہ ہندوان زرد رو ے
سبزه رنگ، به برگ تنبول می ماستند، از برون سبز، زرد برگ تند و خون در رگ
نمانده، و مرگ برگ الیشان وبدان نهاده، که دندان از خون الیشان رنگین کنند آن
به خوردن تنبول، ملک حون خوردنی بود در لب، زیرا که هر بار که برگ سوئے لب می برد
بیرۂ تنبول زیر دندان سیه روئے الیشان رنگ می آورد، وخون می گریست، در حال
الیشان بحده بیرون می برد۔ تیر تیز موافق الیشان بیره می خائید، وخون بیجور دمیتند

یسرھم فم رحۂ کبیرۂ
ویملا من دماء القا بیرۂ

بازشدن جہت انجم طالع

تا موکب غزاۃ در عمرانات شہر درآمد وشعاع آفتاب شمشیر بر سر بیر دھول پرتو
افگند، و در وتہ تاریک تیر اروس گردانید، کہ ہنگام زوال نزدیک آمد، آب درو
نماند شعر

کاد الضوء دسطی بیر تختفی
والسیر کاد دسط ارض تعرف

داریم انفاسیست که در خزینهٔ ماست برای آن روزنگاه داشته، چندین گاه عبرهٔ ما بر کف مشتی خس و خاشاک گذر داشت. اکنون که من آب بر راگر ولشکر بادشاه خاک گردانید بعد ازین من ویرانه ایم. گویی که در زر اسپ حضرت یکی از جملهٔ خاشاکم. اگر خزینهٔ گوهر دارم، نثار طبقهٔ ملوک خداگانی است؛ واگر جزائر معمور خاکیست برای خطوط دیوان اعلی عبره بارهٔ که بر روی آبست، آن خود پوشیده نتواند اشت. کران تا کران سفینهای چون عروس آراسته، هر یک جاریه است با جهان منتظر فرمان بادشاه را تین، تا همه تسلیم فرماید. بعد ازین ولایت حل وعقد این دیار بر دست آن مالک مالک ست

کَوَلَايَةِ الْمُلُوْكِ فِيْ يَدِ مَالِكٍ

چون این خروش دریا بگوشهای بیرر سید، بیر نیز از دل تهی بخروشید، واز غایت بی آبی وخشکی در دونه خواست، که دریا را فرو برد. چاه کور را مالنست، که چشمهاش در مغاک فرو رفته بود، و هیچ تری در درونش نمانده، کارکنان بیر را نیز سر رشتهٔ تمالک از دست برفت. ازانجا که آن همه آبیان را بی آبی صعب پیش آمد، ناچار اتفاق کردند که بیر را در راه خشکی روان کنند. شعر

قَدِ اجْتَمَعَ الْكِلَابُ عِنْدَ مُدْبِرٍ
كَمَا اجْتَمَعَتْ ظِمَاءٌ حَوْلَ بِئْرٍ
این نسبت نارنجین است زبرگ تنبول

براهیم کبار، چون رای رایان را از برگ طاقت تهی وصورت دیدند، به سخنان رنگین

غلغل در شہر افتاد۔ اگرچہ از شہر بانگے و فریادے برمی آمد، آں ہمہ مانند صدائے چاہ آوازہ بود، در غیں تہہ شہر و آئے شہر، شعر

آں شیر لاہر دو، چوں کرد فلک پیدا
مادا ستماطیں قد لعمر سیران

طائفہ ہنود شیر گتی سیاں را سر پوشیدہ می داشتند، کہ کسے غور او در نیابد چوں شیر را گفتند کہ "واقعہ خواہد افتاد" سر ش مار شد، دہاں مار کردہ بباد خواست، کہ جوں چاہ در زمیں فرو در رود، اما باز در خود فرو رفت، کہ باید بس در گلویش کنند، و آتش بہ برد در کشاکش بود، کہ حملش لشکر نزدیک تر رسید قلعہ مسمار گشت پیش شیر را قرار نماند۔ خواست کہ سوئے دریا گریزد اول بدست دہائے سرد حسرت سوئے دریا پیغام فرستاد، کہ "جیدیں گاہ زہر عشرہ مالودہ، اکنوں مرا کہ ببرم، از انبوہی لشکر ترک بے آبی تمام پیش آمدہ است، در حرائر خویشتم پناہ دہ"۔ چوں آں لبہائے سرد بدریا رسید، دریا نیز ہم در موج زدہ پوش گشت ۔، وار در دہ پر جوش خروش بر آورد، و جواب داد، کہ اے شیر بریں سوئے بیائی، کہ ما را در چاہ انگلی نمک از دست تو خود را در چاہ انگیم ماحوض نشک نہ ایم، کہ کاوکاو شیر در ما افتد۔ خطاب مابحر است، و خدائے ما را ہر لگی دادہ، کہ سبع مسکون را محیط شدہ ایم۔ اگر سوجے از لشکر بادشاہ بحر و بر، بر آہنگ شکار ماہی باشارت ہوائے سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا، جانب ما آمدہ، تا از تموج الطاف بزرگی ما را زیادت گرداند، ما را نیز آخر دریا می گویند، و شرمے و حیائے

داده، یکے تل بلی ودوم تابرو. کوہ شگافاں سیاه برخم تیر درلفس روی ہرجانے صدگان
دره پیدا کردند، وچوں تیر جویست، که از سنگ نگذرد، از آں کوه گذار استد بدشت
کرانه آسے رسیدند، ودر ریگستانے نزول کردند. ریگے که از باد اسلام می پرید، بر لشکر
معبریان، که از ریگ افزوں بوده، حمله می آورد، وجمعیت آں پریشانان ہباءً منثوراً
می شد. مصرعه کما مر صرصرٍ ذرات رملٍ

کیفیت فتح ملک معبر

آوردن پیل واسب وگوہر

اینکه ایں نیز به تیغ شمشیر نگر

چوں جمعیت اسلام دراں کفرستان در آمد، شمشیرہائے محرابی، که خدا دعائم الثنا
داده بود، وتجدید تاں تازه کرده، بقوت بازوئے اہل جہاد محراب خویش پیدا کردند،
وسر فرو نہادن آغاز نہاده، سرہائے بت پرستان رائیش آن محراب، بے قیام
قیامت سجود می فرمودند. ونجاست کفر رااراں دیار ملوث، که دریار آستن آں
ممکن نه بود، مصرعه

ہمی شستند پاک از قطره تیغ

یعنی که هزده روز شوال چهار شنبه

طبلهای بلند آواز لشکر بعزم معبر بر شتر بستند، و سوی تریهای دریا کاو برکاو و بنگاه شتری راه برداشتند. و از همه جا دراز رشته دراز داده، زمین می پیمودند و درز میهای درشت گربه، که شتر در مغاکهای آن گربه نماید، چون پلنگ می جستند و موش همانهای پاریج که دست بختیان و روی تا میشک باز فرود و رود، چو به شتر می گذشتند. خارهای درشت پای شتران را چون سم اسپان میخ دوز میکرد، و تیغهای کوه سم اسپان را مانند سنبد شتران می شگافت. تیزیها چون هوه جها سخت راهی در پیدا و جوال و دزهای خار سید و جبت لشکر فرمان بردار در تحمل مشقت همه با شاه، هر روز اگر بار کوه گران بر ایشان می نهادند، هیچ ناقه و جملی بر سید اشتند، و هر شب پشتهای که از کوهان شتر ناهموارتر، پهلو نرم میکردند. شعر

وَيَحُجُّ شَوكُهَا فِي كُلِّ ضِلعٍ
وَيَدخُلُ كَالصَّوارِمِ فِي نيامِ

بنگر این نشیب کوهستان دره

سپاه کوه جنبش بعد از پنج روز از تاریخ بالا، در سرحد ولایت معبر فرود آمد. میان حد معبر و دهور سمندر کوهی پدیدار گشت، سر بر سوده و اصلع از رستنیها از این کوهی کمر بسته، و تیغ برداشته، چیپریان را در پناه گرفته لشکر خیبر گشای را از دو، گهی دوره

وجهه بما گی را درزمین مرل عروس داد۔ بعد از اقتباس نور اقبال درچین بحت،
ماشارت صاحب ملک الجناب سوئے مرج استقامت خود، بہت نقل کواکب دریتی
حزاین وبرآوردن ذخایر و دنایں، رجعت کرد۔ وہمہ بتست گنجہا، کہ چوں آفتاب
دردل بتست عارت بود، برمی کشید؛ تا ہندوے بتب گنج خورشید ار زیر زمین بیرون داد،
آں ہمہ گنجہائے خورشید تاب، کہ از دست او خاک برسر انگندہ بود، دامن افشان
کردہ، پیش سایہ ہاں ہمایونی رسانید، وبہ جاروبان بیت المال تسلیم کرد۔ دران شہر،
کہ چہار ماہ را عرصہ چہار شہر اوست مدت، وازدہ روز مقام شد تا تیارات پیش
آہنگ الحمس عقب ماندہ اجتماع یافت پس ہیلان وشور سمندر را بسوئے حضرت
خلافت، بہ نسیم بوارش، مانند ابرہائے کہ از باد شرق سوئے قبلہ رود، رواں کردند

شعر

وَالحَیتَ عمالہ تیر من البحر
تر بایہ شہب السماء تلحل

آہنگ سیاہ سوئے [illegible]
فیروزی بارو [illegible] تیج زہر [illegible]

کاربان معنی اندر نسبت اشتر نگر

چوں ناقہ شوال دست میان کشتہ در ہوا کرد، وحمارہ روز ارتہ ہوید بیرون داد

که صبارا گل آگین کرده اند طینت‌شان از باد انگیخته چنانکه از آب با نتوان ریخت.
مشغله‌شان از آتش ساخته چنانکه از موم نتوان ساخت سُم‌شان از آهن و الیتا د
شان بر هوا معلق. کلک‌شان چون نی بر آب از غرق شدن ایمن. عرصه پیش
سینه چون پیشانی پردلان فراخ، و فرجه میانه گوش مانند چشم بدخلان تنگ. بعضی
پیل‌ها هیکل و بجسد چست گیر که گوئی در سوراخ مور درخواهد رفت. و بعضی گرد مهره
و مهره یک صبر قسار پارچه چه دارد که مهرهٔ ایشان از دهان ما بیرون آمده است.
روندگان [illegible] در روش طریقت هوا شان زیر پای و بر آب خرام شان رسیدگاهی
ور [illegible]

بجز ایشان حلال و چوب حرام

***

حدیث آمدن رسائی فتح و صوت بد
زمهر کاوش گنجینه باز رفتن شد

باز نسبت تکرار علویات

چون روز آفتاب از سر افق روشن گشت، بلال دیو آفتاب پرست شعاع شمشیر
اسلام بر سر خویش معاینه کرد، و سجده کنان از برج خود بیرون دوید، و پس از سایه
گردان ظل الله بر آمد، و سایه کردار لرزان و بجان بر خاک مذلت در غلطید

باز این نسخہ … روان از اسپ

چوں روز مرئیخ از سہولاں مطلق عناں گشت، بوقتے کہ تیزی آفتاب از اوج گرمی
جانب زمین میل کرد، رائے غبار انگیز کہ ہمہ از باد اسپاں می برید، آں ہمہ بادپایان را
سوئے طویلہ عرص گاہ اطاع - فرستاد تا مس سایہ ماں اعلئے حملہ بجملہ چوں صدمہ ہائے
باد کہ پیشـ ـں ابر آید، آمدن گرفتند۔ از آں سایہ بان، کہ او تا دجبال پیوستہ بود، وسایہ
ـراں دیوان گسترده شعر

یُرٰی فِی عُیُوْنِ النّاظِرِیْنَ کَاَنَّہٗ
سَرِیْرُ سُلَیْمَانَ اَطَلَّ عَلٰی رِیْحٖ

وصف اسپا۔ ـ ـہ کہ زبید نعل شان جـرم ہلال
بادشان بے کاہی و آنشـ ـں آسا۔ ـ ـہ ہلال

رہ نوردا ـ ـہ ہمہ تیگ از میداں صفت بیروں جستہ، بلکہ از عرصۂ فکرت ہم بحرمانی
کہ گاہ آشنا دریا راشبہ اگہ آب پندارند داغ چشمانے کہ از چشم سرمہ کردہ تبدیز را گیتم
در نیارند بیاباں ـ ـ میدرو ـ ـ، گوئی کہ از گوتہائے تـ ـسمہ سر آمدہ است نقرہ
خنگاں ـ ـ سیم پنداری کہ شب دریائے خورشید افتادہ است۔ ابر ساں سیہ چال
خیال رود کہ ابرہائے سیاہ از باد پراگندہ گشتہ است گلگوناں سرخ جال تصور افتد

کہ رائے باراستی، کہ ارزہ کماں راست تراست، عرضہ میدارد، کہ اگرچہ بندۂ فلاں، در خورد تنگی از کمان ہندوی ناتراشیدہ وپس خم تر بود، چوں دریافت، کہ ترکاں ہر کجا کہ گوشہائے دراز ببینند، در حرز کماں کشند، پیش ازانکہ رہ درگردنم کنند، وبہ قبضۂ خویش آرند، خود را بہ دہانگان خاص تسلیم کردم، وسرکشا کشتہ کہ ہست تن دردادم، وکمان کشتی تیر کشتہائے حصار را در گوشہ نہادم۔ شعر

اِنّی لَاَحْدِمُ حَطَّ اَمْرِءٍ اِنَّمَا
کَالقَوسِ یَحِدمُ فِی التَّشَاوُرِ لِلوَتَر

وصف پیلاں این چنیں جز من از ...ں باید صواب
ہمچو کو... ہر... ں بیارد سایہ کردن جز سحاب

ہم از پیل اسـ... ایں جا نسبد ... گفـ...

ہر یک بجدی، نحدی کش، عفریتا بیکر آدمی ہس، گرگ پولاد بر سرش، گوئی رسر از بلائی است سرنگوں۔ دو شاخۂ آہن در بنا گو...تش، پنداری لائے لاحول است کہ کرد است آہر... منہ را از لوں

سخت... سری، فرماں بردار، دربارلائے گراں گرانبار ساختہ، مار را دستاہ از در آلیش درگاہ متصالی ستور را ز کنگر آہن آوختہ، کنگر آہن را از عاج دستہ انگیختہ، در رکاب

که "ما پیکان هندوایم واین پیغامها، که از تیر راست تراست، چون هندوان رکیش درست
نیست، شاید که کژی در انها راه یابد. راست روئے دیگر بهدتی ماروان باید کرد، مافرستادهٔ
که بقوت بازوئے شما جهد، هر آئینه در درونه رائے جیان در رود، که عرض محصول
بپیوندد" ملک رانچنین فرستادنی، که زنبیا لغیر رام بود محض ثواب نمود، وکس حاجب
هندوان تیر مارا، که مانند تیر ترکان مار باید بود، وبه نیروئے تمام، باآن دو سه رونده
دیگر پرتاب کرد آن فرستادگان بقوت بازو. ودر فرستدگان سهمناک چنان هر
پریدند، که درچشم ردنی از حصار برگذشتند ورخم زبان برائے آوردند. رائے به مجرد
شنیدن آن صریر، زهره شگاف دیوانه وار، از جائے بجست، وخود را در پناه جبت
انداخت هر چند سخاست که زه گوید، گره در زبانش می افتاد. دیر بایست تا سوفار دهانش
فراهم گردد! چون قدرے ازان سهم زدگی دل پریدهٔ اوبجائے خویش باز آمد، رسان
تیر خدمتی، دستها بسته پیش ایستاده، وگفت، که "ما جنگی سهامے، که از قبضه چرخ نصیب شد
بلال آمده است، صامت وناطق، همه خدمتی درگاه چرخ پناه است شده تلال پیر یکے
از دهانگان ست مادادان هنوز تیر شهاب مافدیل پاه فرونه رفته ماسر، که جز کیش شکسته
هندوئے، که بربسته زناراست، وزنارے که بر [illegible] ته آن کیش دارم، دیگر رشته تا بی
ماخود نگاه ندارم، وهمه [illegible] کیش محمدی سازم. واگر بناب رونه هر سال یکسر تیر بر گردنم
بند تیروار کمر بندم وگره در شکم افگنم، وعرضی بندگان دولت حاصل کنم. سحدائے که تیر غزاة را
این وزن داده است، که دل سنگین گبران را ترا روسازد، که ازین وثیقت نگذرم" شعر.

عَسَیٰ تَخَلَّصَ حَیْرٌ بِدَ نِیْلِہٖ بِالْمُنٰی
وَ بِہٖ الْخَلِیْفَۃُ عِیْدُ اَھْلِ الْعَالَمِ

بازبنگر نسبت تدبیر ورا

چوں دستور عالی رائے پیغام فروتنی را استماع کرد، اگرچہ بہ نور رائے خویش درونہ رائے را روشن کردہ بود، مع ہذا اشارت خلیفہ اسلام بآواز رسانید، کہ برائے بلال دیو و سایر رایان فرمان حضرت خلافت بریں جملہ است، کہ اول شمع دو زبانہ لا اشہادت ہمیش ایشان داریم، بود کہ از نور دود پروانہ روشنائی یابند، و اگر پیش نظر بصیرت ایشان پردۂ تقدیر حائل شود کہ آں نور را نہ بینند، بحکم حبل اللہ ربقہ ذمہ بر رقبہ تعبد ایشان عرض کنیم، واگر ازاں نیز گردن کشی نمایند، سر رشتۂ تا سنایات ہیچ بار بر گردن شان نہ نہیم بلکہ گردن شان را از بار سر نیز سبک گردانیم۔ ازیں سنہ شرط رائے بلال دیو ہر کدام می آساید، تا نیز بارا زبان لشکر بداں ہیں کار نجواب می باید میزان را سنجیدہ۔ تو نیز اندیشۂ خویش مصرعہ

بصدق سنج بران سان کہ تا تراے زورا

بازنسبت نادر سد تو راست چو تیر

فرستادگان رائے ازسہم آں پیغام نزدیک بود کہ سپری شوند از سر شکستگی گفتند

دنیرنگی که دالند ، درآموحت، وسو ، سیاه شاه جم لشان روان گرد اں سایۂ حاگی بیش سایہ بانان ہمایوں حان زنہار کناں دررسید، وجہت ٔلال دیو جانی مان حا ، درحواست کرد، وعزیمتہ که دردل داشت ابرزبان، که بنده ٔلال دیو، چوں لدر دیو درآم دیو، رام فرمان شاه جم لشان ست. و بداسحہ سلیمانی عہدامر کرده، ماموراسد ۔ اگر دراحضار تیریاں دیو شکل سیلان عفریت منظر ولعایل دیگر اشارت رود، اینک ہیتا واگر نیادکاوکاو برائے خرابی ایں چهار دیوار باشد سیس حولیں دیوار برتواں آورد حصار حصار پادشاه است، گیر که بنده بلال دیواز سر قلعہ سنگ، چید رتاب کرد لاحول که آں سنگ دیو را آدمیاں آسیب تواند آورد لیس چیہ ازانکه سنگ خود ماخه وگاه دارم ۔ چوں ہندوان دیوگیر سر در پریشانی نہم ۔ ہندو لعد از سوحتن دیو شود. ہور که شعلۂ تیغ ہندی ترک ہمں مارسیده، حود را دیو ساحتن ازبسیاری نباشد سگر که چید جاہاتے دیوان ہندو در غبار لشکر پادشاه گردمانده میگردد، که آں ہمه جاہا از بے فرمانی ایں سلیمان دیوبند، بباد داده اند، ولاجرم لعد از مردگی ہم خاکسار مانده بنده لال دیو اگرچه از نسل دیواں سرکشت اما ایش وزیر آصف رائے، که فرمان ده دیوان سلیمان است، ہم شیطنہ، که داشت، ازسرنہاد، وتن جانی خود را در حمایت سپاه فرشته جناح واللک صفا صفا. که بر میمنه و میسره است، افگند، وماند دیو در رمضان، گردن لسلسلۂ انقیاد لتسلیم کرد. شعر

به بساطِ نور بیارایند، آن جماعت مجاهدان به سنت غزا کار جهاد پیش بردند، و دیوار حصار را چون مصلای صفا بر روی زمین بستر بگسترند، و دران دیوخانه با صفها ملائکه در روند، و بقوت تمام شعر

یُقِیْمُوْنَ فِیْهَا خُطْبَةً وَجَمَاعَةً
اِلٰی اَنْ اَصْنَامًا تَخِرُّ وَتُسْتَرُ

بیان نسبت موچو موی باریک

کیسوی، درگیسوی ملدام شد. چون عساکر انبوه ترازموی بهر اعظم الله را سراسر معاینه کرد، از سهم آن، بر سان شانه هندو موی بر اندامش پیچ گشت، و مانند موی مرغول بر خود بپیچید، و تافته و درهم تمامی افتاد، می شتافت تا برابر پیشش رسید. حالیکه از دریافتگی سپاه ظفر شعار سر موی باز گشاد، نزدیک بود که شاخهای پرانخر و بشکند، در ماتم خویش موها کشاده کردن گرفت شعر

وَقَدْ شَوَّشَتْ اَحْوَالَهُ مِنْ مَخَافَةٍ
کَمِدْعِ السُّکَارٰی حِیْنَ تَشْوِیْشِ صَرْصَرِ

باز نسبت نگر دیو پری

بعد ازان بالک دیو نایک را، که بالک دیو در شیطنت و فطنت موازی بود، فسون

وعرق از ایشان روان شده مجلس ملکی دربند آن بود، که دران قلعهٔ چون کلاه دیو، سنگ انداز فرماید، یا سوے ایسرّان سیاه اشارت کند، که بنوک نیزه برسان حاجم خالی گو نسارش کنند، تا مفسدان خون گرفته ازان سر پرجوش، مانند مگس از سر سیرواں پرند اما حال برائے مصلحت از تحمل نقط فروگذاشت کرد تحمل را کار فرمود، تا یک مجلس اسلام وذمه بر ایشان عرض کند۔ اگر میل بود مدامخشت، والا بطریق حسبة الله آن قلعه را بسنگ مغربی چون سفال خرد کند۔ شعر

وَذَاكَ مِنْ حَاجِرِ يَا كَيْمَا

دِمَاءُ سَفَكَ رَاحِ مِنْ صُرَاحِي

ابنکاین بت کفر و اسلام

چون لال دیو دریافت که در معبد او بانگ نماز خواهد گفت، وبت خانه را در سجود خواهد آورد، وجائے که دیو را لال نام کرده بودند، قامت موذنان بالا خواهد، وحطاتیغ محرابی را دستیار زبان خواهد ساخت، چون تب جمعه، طلسان سیاه شام بر دوش افگنده، از منبر سنگین کوه بر آمد، آن لال که دیو لازم اوست، بعد از نماز خفتن گیسوی زناهر لشکر اسلام بیرون فرستاد۔ حالے که او در حلقه سیان در آمد، باسد الہی ... ار شنیدن آوازهٔ قرآن گرگشت صفا، تالیان دید پیرامون دو حصار حلقه کرده وحافظ شده، تا چون بامداد آن روز خجسته جمعه جامع عالم را

که هرگز هندو که پیش تیر ترک ... و آتش پیش آب تاب ندارد. چون چنین است ما را پیش شعله پیکان ترک ... جز روی تافتن کار ... دیگر میسر گردد. آب ... نباید ریخت ... که بر شعله ایشان روغن شود، و ما را هم در زندگی طعمه آتش گرداند پس سرکشی آتش از سر کم کنیم، و به تواضع آب بر روی خاک غلطان پیش روییم. بود که آتش غضب ترک ... قدر تسکین پذیرد. مشعلان فتنه، بدین ماجرا ... از گرمی که داشتند، قدری سرد گشتند، و از جانب ... و هور سمندر دل دریا کردند، و بر آن شدند، که دروازه ... بگشایند. مصرعه

وَاَهْلُهَا یَعُوْنَ بِحَرَارَةِ الْفِتْنَةِ

... بست می خوارانِ که مستی آرد ...

صبح گاهان، که ساقی دور سرخی از تهِ قرابهٔ مصفا ... آسمان بیرون نمود، سردور لشکر پیرامون آن قلعهٔ نگین که ... از آسیب ... دو بار شکسته بود، دور فرمود. و آن همه ساغرها، در یا وش را، که گرداگرد دور حصار بود، میدان ... تصور کرد. والنگها ... شیران مست ... و سرگران و هشیاران شکرگیر مجلس ... مجلس ... گردانید. و خود با تجمل ملوک پیش دروازهٔ قلعه بار ... تا د. خروش غوغا از شهر یاران خون آشام برآمد، و از بانگ ... دل غازیان غلغل در سر افتاد. شمشیر صوفی مزاج پاک ... دینار خون مفسدان را چون شراب ... در وجد ... الله چندان فرو ریخت، که سیلاب ... تا بقعر حصار بدوید، و ... خرابی در داد. از آن شعلها ... پیکان خون در اندام هندو آتش گشته بود

رائے بلال دیو، از ہیبت دریائے قلب سلطانی، مانند آب گرفتگاں، رر درگستہ، دلش مانند غبغب غوک از بیم برہم میرد، و درون بیر جزیدہ، لعریدہ زبان لفس لس لاف می یرانید کہ قلب شاہ را جواب گویم مصرعہ

کما صفدع الیٰ یحکی من الیم

بیان بدآتش چو گلستان خلیل

واگر آں آتش پرست میخواست، کہ دم دَدودے ربیارد، مُشتے خس، کہ پیرامن او بود در دوسے می دمیدند، و اشتغال سکردند، کہ روزگارہا تا چوں تودہ از دودماں آتش برنان و دہور سمندر برآید۔ خود را دراں نیست، مصرعہ

منَ النارِ یندُ والدُّ ہُور سَمَندَرُ

چوں لشکر ترک، کہ دریائے آتش است، بہ سوختن خس سدہائے قصبات مادر رسید این آتش بنیادے دارد، کہ سنگ قلعہ را بیر چونہ سازد، آخراں قلعہ، کہ بہ دہور سمندر بت میگویند، نزدیک خویش آ دارد، و پیوستہ دریں زمیں بآب لودہ آ چوں رانہائے تیغ ترکاں سرکار شود اگرآں ہمہ را اطعامکس نہ گردد، کم ازاں کہ دوخالی را جواب گویم، کہ چوں سوختنی ایم، بار آب نہ میریم۔ رائے از دم دادن الیشان گرم شد، و آتش در ونہ خود را روشن کرد، کہ ہمیشہ ار بس آتش پرستان بزرگ ما، ازانجا کہ چراغ دل الیشان روشن بود، چنیں روشن کردہ اند،

باز نیاد و نسبت از قلعه

لشکر پادشاه قلعه کشاے بہ ہنگام استوا که قرص آفتاب زمین را تنور تافته گردانیده بود پیرامن قلعه دهور سمندر تنوره بست حصار ے بداں نشان در نظر آمد مصرعه

کز دیدنش آسمان نیاید به نظر

نه دهور سمندر بلکه دریائے نامش بیر مصرعه

محیط گشته زهر سو بگرد بیر غدیر

گوئی میان گرد آفتاب نبیاد بست محکم، با چنداں دور ساغر ہائے لبالب خراب شدیم

شعر

ترى حسنا حولَه الماءُ اسمهُ بيرُ
يكون الماءُ في بيرٍ و ذا البيرُ في الماءِ

نگه کن ز بہت حیوان آبی

سکنه آں قلعه را ملتے از روش آبی بود۔ در اندام ہمه را از بر و ابر دلشکر لرزه در رد و پائے افتاده بود۔ و از خیالات اسهم ناوک افگنان ماہی وار در و نما پر خار خار گشته و آں ہمه ماہیان سمناک شمس در شد ست ہپیر ہا بر پشت الب۔ و جوشن ہا پوشیده بر مهچو سفید ند و زیر و زبر می شدند، چوں تپاک آں آبیان داران آبگیر

۔۔۔ رای الدّهرُ قدْ قالَ في الماءِ ماهي

باز نسبت زراہ ناہموار

مدت دوازدہ روز، نرم وہاناں سخت سم، وبرم روان سختی کش، ونرم دلان سخت کوش، درنشیبہا... وفراز ہائے، کہ از فرو شدن آں چرخ را دوران آمد- دار زیر بدن آں باد بقعا افتد، فرو دیر فیدو بری آمدند- فراش خار، کہ از شغارہ مالش داست، ارا سہا بود، کہ گرگدن را بحباند، رہ نورد آتش از بس ساب چوں بساط پرنیاں می نوشتند، وجوہائے فراخ عرصہ، کہ بسر برنیاں می مالشت، برآں آب کہ کوہ را فرو غلطاند، درتہائے تاریک بگز بیداری می ہمودند- لورہائے، کہ طوفان نوح آنجا فرو رفتہ بود، وہیچ حاجز نیامدہ، مرکبان کسی وش درانہا، مانند جہازے کہ درموج شد افتد، گاہ بقعر فرود می رفتند، وگاہ باوج بر می شدند وسایر روندگان بقوت آسمانی، درزمینہائے کہ زیر مغاکہائے آں از تحت الثرے آب تواں خورد، وبرکوہہائے، کہ بالائے آں از ابر دے ... بتواں شد ...، اگرچہ دشوارے می دیدا اماہم بآسانی میگذشتند شعر-

رسیدن سپہ بادشاہ بدہور سمند\
بسرعت کہ شد از ہمہ پیش صرصر کند

چوں روز جمعہ ... ح بطالع سعد ماہ ہم درتہ گکڑ رسید مصرعہ\
یعنی کہ پنج شنبہ وار ماہ نیز ...

کوزه کند جوں حیوں سیاه انحار رسید شعر۔

حَتّیٰ لَحَاطَ مُحِیطُ الْحَیْتِ وَادِیَهُ
وَمَاجَ سَیْلٌ اِلیٰ سَلَانَ وَالْبِیْرِ

بازنہ نگاه کن زفلک

آن دلوے اگه دراں بے ابی برخود خشک شده مانده بود، از سر گردش چرخ در طالع خود سعادتہ و در برج خود نشاتے تمام دید۔ در زماں استقبال انجم مسعود اسلام آمد و دائره فلک وش لشکر را بہ ترتیب نزول رہنموں شد۔ چوں روز مشتری از دل مهر روشن گشت، ملک الشرق، در روشن کردن خبرہائے بیش مسرعان آتش پائے را دمادم گرم خیز گردانید، و از ہر طرف در تفتیش و تفحص می بود، تا از آیندگان منازل پیش چناں معلوم گشت کہ دُور ا۔ معبر کہ در اتحاد یک رائے بوده اند ہر دو را انصا رمحکم تراز فرقداں دو پیکر۔ چوں سندر پنڈیا کہ برادر کہتر است، برائے اہمات مصالح ملکی، از خون آبا دست خود را کف حصیہ گردانید، و سر ایشاں را کہ حد ما تحدہ شناخت، رائے برادر بزرگ بیر پنڈیا، ار چندیں ہزار ہند و گیوانی اجتماعے ساختہ است، و دو شہر حالی گدا تہ، و برائے سلخ او سریع السیر شده، و بلال دیوا، رائے دہور سمدر، چوں شہرہا را از مہارائے خالی شوده آہنگ آں کرده، کہ بغارت محاصرہ ہر دو شہر بیہ شہریں را یک سر لکند۔ ناگاه از عقب آوازه آسماں

یعنی که سه شنبه و زمین سفیده شده

باز نسبت تیر راست چو تیر

حکم انداز ان کیش محمدی، هر یکی از نون والکن اللّٰه رمیٰ قوس سهم ساخته، و از کاف الیس اللّٰه بکاف، در آخرین حد بیکار حرف با پرداخته، به متابعت سایه بان اعلی مساعت نمودند شعر

وانده بامداد کرم بلا بابه
فتنزلت فوج جیوشه بجناحها

نسبت آب بیل لطیف چو آب

از معموره این آباد دیوگیر تا خراب آباد پرس دیو دلوی لشکر منصور سلیمانی را پنج کوچ سه آب بزرگ عبره افتاد، یکی سینی که سینه بحر حیاں قلب در جب نمود، و آبش از سی درازبر تر، و دیگر گوداوری، که به میدان فراخ عرصه خویش گوی داوری از همه کره زمین برده است، و سیوم بهینور که سینه او کم از سینی نبود، و دیگر رودها عجیب آواز چکا و کهانرم لوار اخو و بطریق پرواز می گذشتند تا بعد از پنج روز منزل باندری، اقطاع پرس دیو دلوی نزول شد، دلوی، که دلو سے اسر در برگشته مطیعان حضرت، وازبیر دیوه و بیر پنڈیا آبی میخواست، میخواست که بقوت بازوی لشکر منصور هر دو بیر را با دریا بهم در

ومنحواست، کہ برائے ترویت بخیبان کعبۂ دین، تمامی دہور سمند ررا بدلو درکشید شعر

ومن سلم کفار و صرم معا بیلا
یکاد یحییها الدلولا تقی والترب

نسبت زیپاہ واز معالی پہر

سیاہ ستمور راسہ روز بجہت ترتیب ہزارہ، کہ نوید کلک از آیت اِنّا فتحنا لا
می تسید، در قلعۂ مذکورہ مقام بود۔ چوں مقدمات یزک را از پیش رواں، السابقون
الاولون من المهاجرین والانصار، بہ تمہید پیوست، ومیمنہ ومیسرہ باعتضاد،
ید الله ـ وسلطان یثق کید ـ ید ـ ا ومویدگشت ؛ وشاقہ بونظام درست ساق،
کہ مناحات تثبت اقدامنا ثابت قدم بودند پایدار شد؛ وجناح بمعاصدت، اولی
اجنحۃ مثنیٰ وثلاث ورباع، فراغ بال یافت، وقلب موسناں بین اصبعین
من اصابع الرحمن یقلبہ کیف یشاء، قرار گرفت نظم

بعزم غزا بار کردند محکم
جنود السموٰت والارض ہمرہ

باز نسبت بطریق التنجیم

چوں رود مریخ از سرطان حمال نمود، درورہائے میام از راہ تمام محسوب افتاد ع

بر بار اثبار کردہ شعر

بِأَلْوَانِ أَثْمَارٍ وَتِبْرٍ وَدُرَّةٍ ع
كَأَنَّ بَسَاتِينًا مِنَ الْوَرْدِ نَهْرُهَا ع

اینک این نسبت بارخت است و قماش

و امتعه و اقمشه که بجہت استعداد سپاہی شاہ، و سپاہی سپاہ، در قلم آید، از سختیان و زرمینہ، و پشمینہ، و چرمینہ، و روئینہ و آہنینہ، بے حد و عد ساختہ و مہیا داشتہ تا ہر کہ ہست عدا۔ بمیزان قیمت عدل کالائے بخرید نظم

نہ ترک کرد بر ہندو جفا۔ ع

نہ ہندو را مخالف بود را۔ ع

بار نسبت زکواکب این جا

آں ہمہ آفتاب پرستان چوں پرستندہ تیغ بادشاہ بودند مشتری را سعادت خویش می پنداشتند؛ و آنچہ بمقدار انجمن ایشاں می بود، کار کوکبہ لشکر بہ تقویم سیارہ نیندرا ع را رایان، ہندوی دلو را، کہ بر سر راہ تیر و دہو نیمندہ بہ آب داشتہ، مہر شتہ باز نمودہ بود، کہ بر سر چند روز ماہ کہ جنود سیارہ را طویلہ برش خورد دراں منزل خواہد کشید دلو، مانند دلو دہان باز کردہ، راہ انجمن اسلام می دید

زینت ازشاہنامہ ایں جاہم

آں شکل عہد یعنی رائے رایان، برائے رضائے بندگان شاہ، نامہ بندگی را برقم اخلاص نیاراست، و شہر دیو گیر را بزبور فردوسی نظم امور داد۔ وفرمود کہ "متاع کار آمدۂ لشکر در بازار نہند۔ اگر بجہت تیر زنسماں سیاہ منگل پر سیمرغ حاجت باشد، لایزال در تحصیل آں کوشش نماید تا از انجا کو کبۂ ایران و توراں مستعد آں گردد، کہ ہر سوائے دیو بزرگ را از دیار دہور تمرد و تعبیر، مرد رعد

گشتہ مجبور رستم بہ مازنداراں

اینک ایں نسبت نامی زور خوبی

باشارت رائے نیک اصل، کہ بہال کردۂ درگاہ خلافت پناہ است، بازار شہر راچوں بوستان آرم بیاراستند، و آزادگان سرو قامت آں سواد لشکر برآمدند بادپایان بہ گلگشت آمدند۔ شہر دیدند از بہشت ہشتادینہ تر، ہر بازار گلزارے پر آب دیگر، صرافاں اجوہا ئے خرد و بزرگ و تنکہا ئے سرخ و سپید چوں گل سوری و صدبرگ تو بر تو نہادہ، بزاران جامہا ئے گوناگوں کہ از بہار ہند تا بور و خراسان، امثال آں بورو و صبا لشبنان نتواں یافت، بالائے دوکانہا ماسد لالہ برکوہ سار وریاحین در گلزار، تو دہ زدہ، میوہائے بہ اندہ ولغز تر از نغز

تیر آب جیحون می افتد، یا خاشاک کہ در گرد باد زیر و زبر می گردد و می برد تا بہ آستانۂ
وصول شد رودے دیدند کہ از دریائے تاوی سہل فرقی۔ آں کرۂ باد، ازاں دریا
رواں، رواں تراز باد در آب گزشت، و از در قلع جنگلہا و استیصال باغیان
بادی گشت مصرعہ

کصدمات ریح وسیلات ماءِ

نسبت صحت و مرض نگرید

رودہائے دیگر ہم دراں لطل الارض، از امتلائے عبار، مانند رودہائے گل حواراں
تو حل گرفتار شد۔ و دریں رااز جنبش مراکب حصہ در تشکم افتاد، و تیغ کوہ ارکستہائے سید
لشکر مسلول شد، و خواست کہ میاں نیام خاک مطون گردد، و از کوب لسیار صحرا
خشک مزاج لعایتے مدقوق گشت کہ در کبد الارض رحہا افتاد۔ شعر

اِنَّ الھَمَاءَ اِذا اھتَزَّ الحُمُودُ بِہٖ

کَاَنَّ مُرتَعِشاً فِی الثوبِ الہُرْیَانُ

بازنسبت نجوم ازاں این جا ہم

چون روز مشتری از فرود زہرہ روشن گشت، و شمار ماہ رمضان ازمیان وزہ
بیروں آمد مصرعہ

درمیان سکنهٔ آن خاک انداخت، یوم ینفخ فی الصور فتأتون افواجا، در دمندهٔ
وهو لے یوم یفر المرء من اخیه و امه و ابیه و صاحبته و بنیه
در انداخته، و باگردنان سرکش که سلسلهٔ خذوه فغلوه جنبانیده، و صدمهٔ
سیرت الجبال بر پیلان آن ملک زده، و هر همه هندوان خانه سوخته را بزبان
شعلهٔ بهر دو برادران زبانی روان کنند، تا آتشی که معبود ناسزای ایشان بود،
سزای ایشان بواجبی بجای آرد. مصرعه

چون روند در جهنم، واذا الجحیم سعرت

نسبت جمعه نماز گزار

چون پیر سبز پوش سپهر، در روز هفتم، که روز جمعه بود، از خیمهٔ خضرا برآمد غسل کرد، و مصلای
نور بر دوش افگنده، روان شد. شعر

وابیضت الآفاق من نور کما
فی جمعة تودای نیة الصالح

نسبت ز باد و آب روان از باد و آب

لشکر دریا جوش، مانند طوفان باد، از گذر گانو به تندی سیر نمود، و هر کجا شجرهٔ ملعونه بدین
درمی یافت، از بیخ بر می انداخت، و برافگندگان را، مانند درخت مستاصل که در

ز بہ ۔۔۔ آب نگر روشن صاف

وسرلب آب ررگ عمرہ افتاد، کہ گر ردگاں را درگذشتن آں عمرتے تمام حاصل آمد۔ اگرچہ ہر دو در بزرگی برآب یکدگر بودند، امابکے برآب بردہ نہ بود، بحر طویل

دو صد سنگریزداں راکہ نگدست تہ اراں لشکر
کَطَیْرٍ عَـ لـ الحقِ وفُلْكٍ ء للماءِ

بعد عمرہ آں آبہا وکوہ ودرّہ بسیار، حدیتی رائے ملک ہیبت وسہ رکیر ہیل در رسید۔ ہر پیلے چوں کوہ البرز، کہ تا سیب دنداں قلعہ وبندرا درواره، وکوہ را سیر ایسد درہوا مرتبہ ارد ہند، و ابر را بہ فرود آوردن از بالا پایہ کوہ کشد نظم۔

وفوقہٗ عَلَمُ السُّلطَانِ لو رَفَعُوا
کَأنَّہٗ عَـ لمٌ مِنْ فَوْقِہٖ عَـ لَمٌ

بین نسبت حشر حشر معنی

مدت ہیبت روز حشم منصور را دراں عرصہ محشر بجہ ۔۔ ارواں کردن آں کوہہائے کہ تحسبہا جامِدَۃً وَّھِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابُ ۔ مقام افتاد۔ وحاضر وغایب را در حساب می آوردند، تا شمار عرض تمام شد۔ وچناں حہ فرماں اعلیٰ بود، بجہت علمہائے پیش میراں ر تمند تا ارلشو ونمائے حو ورار منگاری معمر ستحریر آرند،

دیدۂ اختر رسید شعر۔

کَأَنَّ فِی عَمَارِ الْفَتْحِ قَدْ سَتَرَتْ
کَتَائِبَ تَرْتَمِی مِنْ نُوْرِ عَصْرٍ اِ ب

ز ۔۔۔ شاہنامہ بیں ایں جا

نوح زمین از شہسواراں گوناگوں عرصۂ شاہنامہ راہالست۔ گوئی آسمان باران بہمن باریدہ است، وسیل سہراب و شیرن ازیں کراں زمین تا بداں رواں گشتہ، وصد ہزاران کمان رستم از ہر سوئے برآمدہ بعضے رستمان سرخ موئے کہ از حول سیاوشاں نقش ہتواں کردو، بعضے گرگیان از دشیر صولت، کہ برحم مشت استخوان تیر آرد کمند، و پلنگان برزین، کہ از پوست گودرز افسار رخش سازند۔

وَاحِدُ مِنْهُمْ فِی الْعُمْرِ تَقَسَّمَتْ
آزال اسامہ داش عدہ م الحی

باز نسبد ۔۔۔ از راہ ناہموار

مدت ۔۔۔ ویک روز راسدگان تیز سیز رو و سر لہائے درازمی بریدند، دراز کوتاہ میکردند تا منزل کیتھوں پیوستند۔ ازانجا بعدہ روز دیگر در منزل گرکا پور دل افتاد۔ دریں بعدہ کوہ گھتیائے گذشتہ شد و نشیب فرازی معاینہ گشت، کہ در تصور آں شعر

زحمت ابر و آفتاب نگر

این مظلهٔ همایون ملوک، سایهٔ خدا است، چندان ظلال رحمت بخشید که تا گرمازدگان آفتاب
گردش سپردهٔ هوا، هواخواهی ذخیره کرد، که در سر آفتاب نه گنجد. پس ذیل تربیت ابر
سر سایهٔ زمینیان کشاده رو به تعبیر دریا آورد. و اوّل بر کرانهٔ آب جون، مانند ابر
که سوی بحر مائل شود، متمائل گشت. و سواد جنگل را از اطلس لعل خویش سرخروئی
تمام ارزانی داشت. پس کتبهٔ دیوان عارض ممالک بر شط طولانی آب در عرض لشکر
قلم روان کردند. و در زیر مظلهٔ آسمان وش عارض والا سپاه بعدد قطرات باران در
شمار می آورد. شعر

وَ إِنْ تَمَّ أَضْحَى زَائِدًا أَبَدًا الدَّهْرَا
فِي أَرْضِ إِقْبَالٍ كَمَا ... النَّاظِرُ

باز نمودن نظاره کن ز نجوم

مدت چهارده روز کامل، که نیمه شهر باشد، ماه رایت ملک الشرق را دران منزل مقام بود
تا جملگی کواکب سیاره در حساب آمد. چون ماه رجب قفل نهنگانه از سر طبل بر آورد، و
زانجا که بزرگی این شهر کریم است، آوازهٔ کرم در جهان عالم در داد صبحدمان، دمادم
دمامهٔ کوچ کاسهای نوبتیان را بی قرار گردانید، و از اهتزاز لشکر اسلام نور گرد

عزم لشکر بسوئے دہور سمند و معبر
ہمچو دریا کہ رود جانب دریائے دگر

ذکر ... لشکر از ستارگان باز

چوں روز مریخ از آغاز جہاد خبر گفت، و شمار ماہ جمادی الآخر از کوچ بے پایان و بے کم نوید رسانید، و سنہ ہجرت بشارت آورد، کہ امداد حق، کہ بیش می باید، بالشکر یار است نظم

یعنی سنہ ہشت و عدد مہ چہار و سیہ ...
تاریخ سال ہفصد و دہ گشتہ در شمار

بطالعے، کہ مشتری از اں سعادت خرد، و وقتے کہ آفتاب از روز بازار یابد، سایہ ماں حامی رحمت چتر نامزد گشت ... الحق سایہ ائے کہ عرصۂ آں دو تو ... آسماں است، و آسماں ہیچ توئے با آں برابر نہ، بلکہ اگر آسیب خیمۂ سپہر زند، تو بر توش در غلط افتد نظم

چرخ نہ توش نگویم زیراک
سَتَرَتْ بِهِ جِهَاتٍ سِتَّةٍ

نشانہائے کفر بصدق عزیمت، اوّل از خاک دیوگیر، و بعد آں از ہمگی دیوخانہائے کفار بر داشت، تا لمسات نور شرع باطراف واکناف آں برسید، و بشعشعۂ آں آفتاب ہمگی خاکہائے نجس آں دیار از لوث باطل پاک شد، و مقام ارتفاع قامت موذن، و محل اقامت عمدہ صلوٰۃ گشت ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ عَلٰی ذٰلِكَ ۔ مگر دریا معبر که بعد مسافتش بحدیست، که از شہر دہلی سال تمام بسرعت سیر دوّار دہ ستر دہ مان باید کرد، تا بداں جا رسیدن ممکن گردد ۔ و ہرگز تیر ہیچ بادشاہ غازی آں جا نہ رسیدہ بود ۔ تخت بلند کمان ایں جہانگشائے رابراں داشت، که تیر جہانگیر دوراگناں لشکر خویش را دراں عرصہ دور دست امتحان فرماید، و کیس محمدی را آشکارا گرداند بندۂ مجاہد فلک ماٹ مارک، عزّ الدولہ صاعۃ اللّٰہ عزّ دولتہٖ، برائے عز اسلام مباع سائبان ہیموں، با فوجے ار حشم منصور نامزد فرمود، تا گوشہائے تماں را که لا یسمعون بہا، بآواز کوس فتح، آواز اِیْلٰہٖ دَعَلَی الّذِیْنَ کَلِہٖ بلند اد شعر

یَکَ دِیْ فِی السَّوَاحِلِ مَا وُسَیْفٍ
یُعْرَقُ یُحَکُمُ فِی الہٰ حدیعہ

نسبد بارگران ایں جا

آں بندۂ مطیع بعد قبول فرمان عرصہ داشت کرد، که اندرانجہ زمین بارگاہ جہانبانی ار بارگراں پیلاں ارنگی گرانبار گشت، بندۂ کمتر با خویش مجلے می انگیخت، که اگر سلطان

(۷)

کیفیت فتح معتبر ... این
یکی دریاپر زگوهر ... این

نسبت فتح وظفر بین این جا

چون زبانِ شمشیر ... غلیفهٔ زمان، که زبانهٔ شمع اسلام است،
جملگی ظلمت هندوستان را بانوار هدایت روشن گردانید، و یک جانب پیش کفره
یاجوج فعل تتار از پار کشاهی سد آهن بست، چنانکه آن مخاذیل همه در کوهها
غزنی پای در دامن کشیدند، و پیش تیر ایشان را آن قوت نبود که از عرصهٔ سند گذارا
شوند؛ و جانب دیگر گرد از بت خانهٔ سومنات بر نهج بر آورد، که از آن غبار در روشه
دریا خشک گشته، چنانکه آب در و ... نماند - و بدست ... چپ و دست ... راست ... لشکر
از دریا تا دریا بگرفت؛ بلکه هنگام کشاد و دست ... ، مژدهٔ فتح بحرین از یمین و یسارش
در آمد - و شتر ... سهام ممالکش بحد ... کشید، که عرصهٔ گنجش نیز نزدیک شد، که بر بسته
دوال کمر بندگان دولتش گردد - و چندین دار الملک ... دیوان هنود را، که شیاطت درانها
از عهد جان بن جان زنده مانده بود، و از طویل مدت کفر ابلیس آنجا دور از بیضه
اسلام بچه کرده، و طاعت نوافل خود بر عبدهٔ اصنام فرض گردانیده - آن همه

وعرض غنایم آغاز کردند. پیلانے، کہ ہریک بشکوہ با مروہ وصفا وطور و بوقبیس برابری کنند، ومرکبانے، کہ چوں باد قبلہ گرد از خزاین دریا برآرند، وچندا ... کہ ہزار شتر در زیر آں قربان شود، پیش گذرانیدند۔ آں روز گوئی خلق را عید اضحیٰ بود، کہ مسافرانِ حجاج بعد قطع وادیہاے بسیار، بہ بیت الاحترام خدایگانی رسیدہ بودند، وحاجات ایشاں، کہ مشاہدہ یوسفی خلیفہ حجاج علام بود، رواشدہ وعامہ خلایق دراں حریم حضرت گرد برگرد ارکان دولت طواف میکردند، وہر کہ ہست ... بے سعی در حرمے، آں لقائے فرخ میدید وثواب حجیں بحاصل می آید۔ اما ثواب ... کہ بعمرہا قبول نہ پذیرد، آں بود، کہ ناگاہ نظر فرخندۂ شاہنشاہی سوئے کسے مرحمت ... میل می نمود۔ نظم

تاکہ بود ... کہ آں نور کرم بر و ... تافت

عَادَ مِنْ ذَالِکَ سَعِیْداً عُمِّرَ مِنْ عَرَفَہ

داشت، یعنی در مقابلهٔ غنایم، که او می جست، آن همه حاصل بشمار نصف صفر بیش نه بود،

چون نقش صفر که مبنی نهایت عدم است
نگر که تا ز عدم نصف صفر چند کم است

بیان ... کعبهٔ معظم

چون ماه ذی الحجه، که ... حج در و ... ته اند، لشکر منصور را در گذشتن بیابانها ... دراز بگذشت، و در محرم که در شمار ماه حج وادی شد، و تاریخ سال جا... رسید، که خواجه سر در کعبه کرد و حج سر کم دریافت، مصرع

یعنی ز ماه یازده و سال هفصد و ده

محرمان بندگی در خانه ... العتیق، یعنی حضرت دهلی، بحرم حرم، دخله کان آمنا پیوستند، چون حساب ماه مذکور بر ... رسید که همه درون بیرون روشن شد روز هم آخر حج بود، و نا... هفته، مصرع

یعنی ... شنبه روز محرم چهار و بیست

که کوشک ... سیاه را در چبوترهٔ ناصری، چون کعبه بر ناف زمین، نصب کردند، و اتابعه و اکاسرهٔ عرب، و عجم پیرامون آن حلقه بستند و طوایف ملوک نامزد، که به مدینهٔ اسلام پیوسته بودند، مکنهم الله، در احرام بندگی در آمدند، و خاک ... را از عرق پیشانی تر و تازه داد

امکان ندارد، کہ آن جنس را تقسیم نیاوردے حال اینست کہ محل استماع یافت
باقی رائے عالی برتر، بلکہ معقول انگیز۔ در شکل گفتار الیتان دید، کہ مطلق الیتان از
اختلاطات حالی ست۔ موضوعات، کہ در قدیم الایام بر الیشان محمول نبود، احداث
کرد، بر نہجے کہ ہیچ وقت تغیر نپذیرد۔

نظم

وگر گردت یکے زیں مقدمات تغیر
زبان تیغ بہ شرح آورد نتیجۂ آن

نگہ کن ز بہ علم ریاضی

چون سہکتس یگانہ بر سر ہندو خرا جبیروں از حساب وضع می کرد، ہندوٗ
بر ہندسہ خطے براستی نبوشت، و دہ خزانۂ صفر را در تۂ آن ثبت کرد، کہ از زر مالامال
گرداند، و نہ محصل آن، اوساہ، اَبْقَاہُ اللّٰہُ اِلٰی یَوْمِ الْحِسَاب، رساند۔ چون حساب
حریہ باتمام پیوست، عارض حسیب سوئے امر المحسوب و کیتہ محاسب اشارت
راند، کہ حاضر و غائب لشکر را در شمار آورند۔ ... چون تاریخ ماہ شوال از شمار
"ذی" معلوم گشت، مصرع

یعنی ... مش وده زماہ مذکور

سہکتس زمانہ توسن ریاضت یافتہ را بسمت ریاض حضرت لطریقے در علم ریاض
آورد، کہ بر تختۂ خاک از عین لعال نصف صفر می نگاشت، کہ دراں رقم سمائے

وباز نمائید، که چوں رائے ایں همه جوهر جنسی است، بالاتر جملگی اجناس ایں جانب فرستاد، چه عدد ناطق وصاهل فصل کرد، ودراں محل نگاه میداشت"۔ رسولان منطق سوگند یاد کردند، بخدائے، که انسان را مقوم جوهر گردانید، که میان ایں اجناس هر جوهرے ازانها است، که هیچ انسانے به لقیهم آں نه رسد۔ میان ایں جواهر جوهرے باشد، که در همه عالم فرد تواں گفت۔ نزدیک فیلسوفان کامل ایں چنیں جوهر خود وجود ندارد۔ هر چند بیشتر ازیں بار اسے میگفتند، تا حد تقطیع وکسرے درین جواهر نه رسیده است، قسم ازیں سوئے تاج وار عهد باید فرستاد۔ جواب میگفت، که ایں چنیں جوهر که بالاتفاق همه فرد است، هر کسرے وقفاے که باید، گوبیاے امکان ندارد، که آں جوهر قسمت پذیرد۔ وهر متکلمے که در قسمت آں سخن گوید، خطائے بزرگ بر زبان او رفته باشد، مثل ایں کلام چنیں را فرمیکرد، که زبان شمشیر بندگان دولت در تکلیم آمد۔ دانست که از ضرب ایں شمشیر آں همه جواهر فرد بالقطع قسمت خواهد پذیرفت، همچناں بے قسمت کلاً وجملةً بمقام عرض فرستاد۔ برروے تاج وار بلند جوهرے که در خزانه رائے هیچ جنسے مانده است، که نام جوهر بروے اطلاق تواں کرد، ونه در آخر هیچ صبا۔ لمه که داغ فرسیدت براں وجود او تواں نهاد، پیل خود جسم است نامی وحیوانے گرامی، اگرچه انسان به مرتبه بالاے او ست، اما از روے صورت نوع انسان فرد او میدارند، که اگر ازیں جنس فردے دیگر بودے، رائے باکمال تمیزے که در او ست، دراں حال، که کل اجناس را فصل مفصل عرض میکرد،

ہر یکے از انہا کہ در نظر می آمد، بگر ستحسن
سوقاً قد یحول علی التعبیر
دَدَائر لا خوی دو راً علی حی

بین نسبت حکمت کہ شود حیران عقل

چوں ہر چہ رائے را از آباد امہات، کہ موالید بار گار امد، رسم ارتسام رسیدہ بود،
بدست رسولاں حوت منطق، چند انکہ مقدار آں در ذہن عقل صورت بہ بندد
ارسال کرد، و عارض ممالک بر سر آں جوہر قیام نمود، و جنس و نوع آں را نسل
بہ فصل در زمرہ کتاب آورد، و ہر جوہر بہ محل حوتیس وضع کرد، و بہ نوع
مردم در آمد و مقوم خویش شد چوں ملک کامل عقل را مسیر گشت، کہ در مال و
مال رائے سلسلہ کلی و جزوی حاصل آمدہ است، و ہیچ جوہرے را از محلہ
کہ موضوع بود احتمال نماندہ بجہت تمہید مقدمات ملکی با رسولاں دانا شکلہا
انگیخت، کہ در نہایت حال نتیجہ صغرے و کبرے ظاہر گردد۔ و آں چناں بود،
کہ نطقے بقوت تمام کہ انواع معانی در وے مرتسم بود، مواجہہ البتاں سر دل واوا
کہ از ہر باب کہ تنہا باخبرید، چوں پرسیدہ شود، اگر یک قضیہ ازاں کادب البتہ
جوہر جان شمارا کہ غیر متحرک است، در حیز ہلاک اندازم۔ و ہر جز وے، از اجزائے
ہر یک بضرب تیغ جز و لا یتجزے سازم۔ زینہار! کہ بہ مقدمہ صادق پیش آئید،

بیننده را بلا در دیوانگی دہد

صندوقہائے پر از نفایس ہر زبرجدی در روئے بروشائی روئے از آفتاب یافتہ، بلکہ آفتاب از وے روئے تافتہ۔ ویاقوت شہاز اسا، کہ آفتاب را از تیزدیدنش عطشہ آید شعر

لَوۡلَا مِنۡ مَعَادِبِ عَیۡبٍ دُوۡ
وَدَتَاہُ الذَّکَاءُ بِسُوۡءِ عَیۡنٍ

ورتمانے ازاں جنس، کہ نظم

گر زیر تو او بدانہ نار افتد
زاں دانہ نار بر زند شعلہ نار

وعین الہرہ ازاں نوع، کہ اسد از دیدن آں حقیقہ خورشید را چشم نیارد، و عین الدیک چناں روشن، کہ عین الہرہ ازاں چشم زند۔ ولعل آتشین ازاں ماہت کہ از تاب او آتش در گوہر شب چراغ نظم

چناں کاں گوہر رخشندہ از وے
بسوزد چوں چراغ از چراغے

زمرد ریحانی ازاں گونہ کہ آب سبزہ بہشت، برد الماس چنانکہ از بس لطافت چوں گوہر پولاد در دل آہنیں چاک زند، و بس امراج مارک از از ریزت بکمد انگشتہائے دیگر ازاں دست، کہ حاتم پیروزہ بہار ازدیدن آں انگشت در دہاں نہاد شعر

نهنگ مست‌ها - و سر گران اما نه از بادهٔ شراب بلکه از نشاط سر و عرق از بناگوش گشاده - بی‌هیچ غمی بر سر خاک فشان، بی‌هیچ ناتوانی اندامش گران - کبدش بی کلبتین دو گوش - بی ابیتین - لعاب پیشانیش از شنگرف تر لاله پوش - ابری از سواحل دریا بر آمده، برگهای نیلوفرش در بناگوش - هر یکی بدین وصف مشتهر اما یکی از یکی بهتر - هم کوه و هم باد، هم نرم رو و هم سخت ایستاد، هم هندو کش و هم کافر ستان، هم حمول و هم شتاب، هم بار بر پشت و هم رو برابر، هم گردن کش و هم فرمان بردار، هم سازش عاج و رنگش آبنوس، هم سر بزرگ و هم زمین بوس، بابت برشت شاه هم خدمت درگاه هم گران سنگ هم سبک پای هم صف شکن و هم صف آرای - نظم

صف بصف آن دم که خرامان شوند
زلزلة الفیل و و الصف وصف

.:.

وصف جوهر

ز بست جوهر و وصف آن هم
هر دو دریا ست به معنی کان هم

بعد گذشتن پیل خزاین پیل بالا در عرض آمد جواهر که از بس لطافت صبح

وصف پیل

بیت: این وصف پیل و نسبت پیل
وصف و نسبت چو پیل هر دو جمیل

پیلانی از آنها، که نه قلم نقاش سحر مثل آن صورت نقش بندی تواند کرد، و نه کلک وصاف سر انگشتی گرد آن اوصاف داند گشت هر یکی تخته سرای شاه، و عاج کارش از درون و بیرون بی ستون نی روان، و ایستاده بر چهار ستون، زیب صندوقش از عماری زرنگار، گاه عماری کش، و گاه صندوق دار علم نشیمنش بر اوج هواسان افراز، کف پایش بر روی زمین سیر سازنده، اطلس رالیس بسته انگنده، صرصر حملهٔ درخت را از بیخ برکنده دندانش با خیال محکمی بر زر بسته، گوهرهای دندانش از هر سوی بیرون جسته. برنج خاری برج روند آتش مانده، خوص اشامی چیتهار از میی بیرون رامده، خرطومش کمند انگی و حشمتش بکمیر زده، بهنگام رزش - ستا بلیان، را زوی ادب بر زمین زده - گوش را به اتالیقی چشم باز گذاشته چراغ راجبینش با دیترن روشن داشته لحمای استخوان در وی پیچیده، شکم دندانی دهانش به زیبائی فراهم، ستونهای عاجش زیر پیرایه مطرملبدش بر چهار پیل پایه، سرش بر هوا اهلیش بر زمین، هلال بر جبهه، و دست بر سرین. کوهی مامی سازه ورار، اپالی سنگ گشتی، پیل در دنبال، وپیش

واز سخن نرم موم بر دهانش نهادند، انگاه قرار گرفته ، نظم

به کیمیائے گشتند بعد ازاں مشغول

کہ چوں درہند زر را که کرده اند قبول

باز نشست نظاره کن زانجم

چون ہندواں شب خزاین گوہر شب چراغ بیروں ریخت، انجمن رائے ہمہ شب ترتیب جواہر و نفایس می کردند تا بہنگام صبح، مصرع

در سلک قبول شه درآرند

بامدادان، کہ گنج آفتاب از قلعہ مینائی روئے نمود، لبیتهان شب وام ہائے خود را چون صبح صادق راست کردند، و با پیل و خزاین و اسپ پیش سائبان لعل، کہ سقفے بست از آفتاب مشرق، در رسیدند۔ ملک بر جبیں طلعت جملگی روشنان مواکب لشکر را طلب فرمود، و بہ منزلتے، کہ از پیش سریر اعلیٰ یافتہ بودند، نشست و ہر یک مرتبه داران دیگر را نیز بقدر درجہ او محل اجلاس ارزانی داشت۔ وعوام و خواص بر سان انجم اجتماع نمودند۔ بعد ازاں لبیتهان رائے را پیش طلب کرد تا سوئے سائبان سایۂ خدائے سایہ کرد اوروے بر خاک نهادند وپیلان را پیش آن انجمن بر سبیل عرض می گذرانیدند

پیلان روانه و ملکان نشسته گوئی سیاره ثابت است ہمہ بر چهار والی

نمود۔ خوار — اکہ آں راچوں سیم قلب بر روئے ایشاں ماند زنند، اما درو ہمہ سکندرِ ثانی اکہ از سد ہفت جوش و باک از صنع سداد محکم تراست، بقہرمانان لشکر داد وبہ سر خضر خان، کہ زمرد حاتم ملک است، یمین عرض کردند کہ بندگان درگاہ زرکہ تانند، دخنۂ قلعہ گیری مسدود گردانند، ودر محاربہ را مسمار کنند چوں سپاہ کوہ شگاف را از سد درد ہم وحد سوگند گذشتن یارانہ بود، وکرات سکۂ حقوبیر ازسمائے فراخ حدایگانی فرو خواندہ بودند، لاجرم لائے براں آسود کہ رنجے در نفس رائے نہند، ولصدقۂ سر بادشاہ جان بخش جان او ابدال صورت زر بخشند، تارائے دراں صورت جاں یابد۔ اما بشرطے کہ آں صورت جاندار گردد، وہر چہ از حس نباتی وکانی وحیوانی، در ملک رائے است، بستانند، و بارگاہ اعلیٰ رسانند، کہ اگر ازیں مال قراری قراضۂ نقصان پذیرد، رائے راچوں صورت زر بے جان گردانند وحصار را، برسان کورۂ زرگر، خاکستر کنند، ہمیں قرار ملک قلعہ گیر درست، راست درمیان آورد، وتیغ جہاد در نیام کرد، وپنجۂ ایادی بر لبِ — نہ بستہاں چناں محکم زد کہ سکۂ پشت ایشاں تا نقرۂ قفا، چوں تختہ از زیر، خم خورد۔ اگرچہ آں ضرب قراری بود نہ قلعی بمع ہذا آں مسکینان زیبق وار بر خود می لرزیدند۔ تاہم براں گونہ لرزاں و بیقرار دروں تافتہ شتافتند، پر تو ایشاں بر رائے زد۔ رائے نیز چوں برگ زر لرزاں گشت — ہر چند روئے سخن رابلمع میکردند، استوارش نمی آمد ہیچ است کہ سیماب شود، وگریزد بحیلۂ آں سیماب لرزاں را در قالب تسکین ریختند

وقت دو دندان می شوند، ہم انہا کہ از کبر تن دندان بلند شدہ باشد، یا از عاقبت پیری بے دندان گشتہ۔ ایں ہمہ پیلان آوازۂ پیل افگنان لشکر حد ایگا ہی شنیدہ اند وگوشہائے ایشاں باز شدہ۔ بہ ہمی خط بر بین میکشند، کہ بعد ازیں روئے سوئے کعبۂ اسلام حرم تعبد بیارند ایک پائے عمدۂ کار بندگی ساختہ، و فرق راستہ باب طاعت پرداختہ، می آیند تا اگر از بندگان درگاہ عتاب رسد، بدامان گوش برگیرند، و اگر در سیاست معاندان فرمان نفاذ یابد، ازیں دندان در بدیہہ خدا ... تان پیشانی دادہ است، کہ خاص خدمت درگاہ سلطان ... را شایستہ

هم از شنگرف دولت سرخ رو گر دیدہ شستہ
کہ بر سر خاک میریزند دریں ... در ... ود

... موزون و ترازو نگر

القصہ شدہ لڈر دیو حلگی مال پیل وا ... کہ دارد، در ترازو ... عرض بیک کفہ بسیکتید، و جان خود را در کفۂ دیگر۔ ہر کدام کہ در نظر بندگان شاہ پیل بند، قَیَّدَ اللّٰہُ اَفْیَالَ الصَّیْنِ مَعَ اَقْیَالِہٖ فِیْ سَلَاسِلِ اِقْبَالِہٖ، محل قبول یابد، خاص فرمایند یقین است کہ مال و جان در موازنۂ عزت ہم ترازو اند کہ اگر مال ساختند و جان در پلہ خام تن بگدازند، و راں وجود را از گرانباری اندوہ عمود حقیقت لیکنند و اگر پلہ تن را از جان سنگین خالی کند نیز پلۂ مال بر زمیں ماند۔ بہر دو ... موازنہ ایں

ویتیم صدف، و جگر گوشه کان گرد آورده ام که نه چشمها کوه دیده است، و نه گوشها ماهی رسیده - آن همه نثار راه فرستادگان درگاه است،

در رهے کاید سپاه شاه بر خارا و خاک
لعل و یاقوت از یم و در زمان خونم بریز

نسبت اسپاں چوں طویلہ دریں

"اسپ نیز مقدار بیست هزار بحری و کوهی آنچنان هست، که بحرے مانند باد بر رو دریا بدود، که پایش آلوده نگردد، و کوهے اگر بر کوه گام زند، تیغ کوه چوں شمشیر هندی بلرزد - سواران همه هم با طویله غلامان خاص مربوط خواهد گشت - با این همه از غایت خجلت، حنان تمالک از دستم بیرون می برد، و بران می شوم، که ازین حیا دو اسپه کنم و بگریزم زیرا که،

در سلک شهزادگان ادب نیست، که من
خس سره و که با و بیجا ده کشم

نسبت پیلاں بلیں لقدر گراں

"پیلان نیز صدگانه هستند، که پیش در سرائے اعلیٰ به هزارگانه شادی می ارزند - هر همه پیلان بست اشعری، نه پیلان سهری خوار جنگ پیشترے جوان و نوازد، که درین

که باد مرحمتے از انحضرت بریں قالب بے جاں وزد۔ باقی اگر سر رشتۂ رضا شدگان
درگاہ گیتی پناہ بر بستہ کلید خزاین و نفائس بود، از جنس زر آں مقدار موجود ہست،
که از آن آن جملگی کوه ہائے ہند را ططے تواں کرد۔ آں ہمہ ذخیرہ خزانۂ موجودہ
شاہنشاہی است، لبد ازیں روے سوے آں نکم۔ واگر رائے عالم آرائے بادشاہ
از راہ شکستہ نوازی، دستی چند ازاں زر سرخ بدیں ہندو [illegible] زردرو باز گذارد،
بندہ را میان جمہور رایان سرخ روئی بوجہے دادہ باشد۔ کدام مرد است که او را
در ربیست۔ آں چناں آئینہائے سکندر تابی ست، کہ پشت سوئے زر تواند کرد،
بداں اعتماد، که روے تیغ ہمگی زر [illegible] عالم حدث کردہ است۔ وایں مثل در حق
آں شمشیر در [illegible] آمد، کہ سنگ مقناطیس آہن ست و آہن مقناطیس زر۔ واگر بہ
حقیقت آہن پادشاہ را زر چوں مس۔ خسیل اللہ، گہر پارا کدام دولت ازاں
بالاتر کہ گوہر شاہی سوئے خودش کشد۔ تیرہ واری ازاں برائے خویش نگاہ ندارم،
کہ چوں طینت بندہ از کوب جناب شمشیر شاہ کافر شکن [illegible] شکستہ است [illegible] نظم

داد ہمہ کس کہ چوں سفائے لشکر [illegible]
از تیرہ زر در [illegible] نتوان کردن

ز [illegible] ہاین چانگر ز گوہر و در

واگر سخن در سنگ پارۂ و جواہر رود، چنداں حال زادۂ نیساں، و ہمشیرہ باران،

و دولا دری سنگر داشت، هر بار که سکهٔ کار خود را بر دل سنگین عیار میکرد، قلع قلعه‌های دیگر
دا اگر چه به دادن زر بران می شد، که سنگ از سینه دور کند، دل با او بر سینه میزد
که بمقدار رنگ زر که بر سنگ سیاه محک ماند، از دل جدا نتواند کرد بران نهاده بود
که خود سنگ در پیش غلط ماند، گر آیندگان را پا در سنگ آید، و قدم باز کشد. اما با همه
همدانگی چنان بر و زد، که در شکست با چندان گرانی بر برید، و او را به سنگ اگر دانند،
تا از غایت به سنگی زرها، که زیر سنگ گران نهاده بود که هم سنگ آن کوه بر توان کشید،
نخست کوه کوه از سنگ گران بر کشید، و نعل بهار عین عبودیت مهیا کرد. و بعد ازان صور
زرین خود از تن گلین خویش بساخت، و به قبول ذمه سلسله زر در گردن افگند، و بد
لبیت‌های کامل در آید، که سخن الشان از زر کامل عیار به تغیر تر بود، بخدمت کاروان
لشکر فرستاد. و عرضه داشت کرد، که پیش ازین تنان اسلام هندوی بر نجین را
خلاف روئین تنی بدان ماند، که شاهد سیمین تن با پور زال زر دعوی پولادوندی کند
چون چنین است بنده لڈر دیو نا چار روئین تنی خویش را در گوشه نهاد، و ازان روی
مهابت پلار کر سبز شاهی زر در ویم گردانیده است، و بلکه تن نگینم از شعاع آفتاب
شمشیر زرین گشته، همین عرض خود را ساخته، جهت اطاعت و مال گذاری در عرض گاه
بندگی فرستادم امید از فرستادگان بادشاه جهان بخش، آنکه دران حضرت، والا شفیع
حال من زرد روی باشد، و باز نمایند، که کاله شکر بنده که از رعب درگاه
جان ترا زین پیکر زرین است، و اثر زندگی در خویش روز احساس کند،

جهاد در مجاهدان فراخ شود، و بموافقت غزاة لشکر از طرف شرق تیغ برآورده، و باه
از سوی مغرب سپر در سر کشیده تو تمیان دهل جنگی راجیان درجوش آوردند،
که صورتها — دهل نیز دران مهمات از خواب جنش گرفت. و از غریو طبل جبلی،
چار کره عنصر ردیک شد که طویله ربط بگسلد. و بانگ تکبیر غازیان "هزاکبر" در ملکوت
انگند، و نعره حیدری مبارزان خراجر در ناسوت آورد مددے که از سپهر دحالی
نامرد حیش ایمانی شده بود، میان کرهٔ اثیر فرود آمد، و از الحاآ تشه باخود همراه کرده در سید
و در جاه جاهای گبران آتش پرست رد، و آں همه حسانِ ممسک را در بدل جان
کثیر الرماد گرداید. چوں علمهای آتش، که عمودے زبانه میزد، فرود خفته بر قلعه
اسلام بر حصار متعه —

الحمد لله الذی اعلے —
فلک العلی علم العلی سلطانه

باز نسبت ز سازِ رزم نگر

چون ایام آن در رسید، که بعض درمیان رمضان امضا یابد، روز چهار شنبه، که روز
نیز ست، حجے — ، سهناک سلطانی نصیر وزی و بهروزی درون حصار گلیں، چوں
سهم دلاوران که در طی — ، غزان بجز الی نبیت در آید، در آمد، آں جسر دروں
را که درست نقش جسر داشت — ، گرد کرد مد هیچ هدو — ، از رس عاریاں، چوں

صدہا سر سینہ ہندواں می شگافت، و گوہرہائے پیکاں دروئے می نہاد - کاوندگاں سخت بازو، بکاو کاو تمام، در قلع حصار درست بودند، حصار گلیں بیے سپردۂ غبار سوئے آسمان میگریخت، و بیے لباس خاک خود را در حمایت زمین می انداخت، کمان ترکان، اگرچہ حک بیے بود، از بلندی آسمان پہلو میبرد، کہ کمان رستم، و تیر قادر ستان، با آنکہ یک انداز بود، ہوا را پوشیدہ می رفت، کہ ابر بہمن تعبیہ متین را در لقب حصار کار داشتہ گوئی رسان آورے نجات را بجتے بر بنا فرمودہ اند - و بعضہ تیغ را در گل معول ساختہ، پنداری حرفے لطیف بر خم رسان در طینتے محمد در می نشاند - برومان چوبین ہر فرد تر سے را از سوئے اسلام، بر اسے درجہ جہاد پایہ ہر چہ بالاتر میداد و حصار گلیں ہر بالاترے را از خاکساران ہود، بحہت مذلت کفر، در خاک تیرہ ہر چہ فروتر می انداخت۔ معرہہائے سپردلی، کہ منجنیقہا درولی کردہ وارشدہ بودند، پنداری جوانان بو جاستہ ما عرسگان روئے پوشیدہ رسم معاشقہ، سنگ باری میکردند۔ وہر دو جانب کس تعابیتے بودہ، کہ سر قرگان رستہ بستہ، ہر ا حیلہ شان نگاہ می داشتند اگر یک کرو سہ بیرونی سوئے درون تال می شد، ہمہ را اندرون دو کردھی می افتاد - اما از مجنقہائے درونی، اگرچہ ددگان کرو ہمہ می آمد، کردہا یگانہ گویان را ہیچ آسیبہ نمی رسید - اَلحَمدُ اللہِ عَلٰے دِینِ مُحَمَّدٍ۔ ذٰلک بیت کہ سنگ معبود گمراں است چوں از ہیچ کارے بمی آمد آں سہ جیبۂ باطل معبوداں نابکار خود را - بر آسمان می بروند، و بر زمین می ر دیدہ ع جائے آں بود کہ بر خاک سندلیشاں را

گردانید، و دست نیاز لطالب باسر سبزی و فیروزی سوی آسمان بر داشته
فتح خیبر باد شاه خیبر را در حضرت ملک خیبر که خیر از و پابی است بر این قلع
آن خیبر شفیع برد. در حال از دروازه غیب کلید فتحش در رسید، و لیکن وقت را
می بایست مصرع

كَذَالِكَ الْاَمْرُ مَرْهُوْنٌ بِوَقْتِهٖ

شنیدن جنگ و حصار ستدن این جا

تا سپر زرین آفتاب یک نیزه بالا بر آمد، در زمان ملک مجاهد، تو والصّبح جنّة من النّار
سپر عصمت نفس ساخته، والله و نون وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِيْنَ، را تیر
کمان غزا پرداخته، و کمند حَبْلُ الله را بر دوش توکل حمائل انداخته، آهنگ حصار کرد

نظم

که تا حصن سفالین ز گبر ریزه خون
چنانکه محتسب از خم شراب گلناری

شنیدن جنگ و حصار این هم

خروش طبل حربی به تسبیح يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ غلغل در گنبد فیروزه افگنده دل
غازیان هر طرف آواز میداد، و نفخ لبیک گویان میدمید. دلاوران هر کشش بندی
چون شیران نیستانی بر دیوار حصار جستن گرفتند. تیر چون باران نیسانی می باریدی و

نسبت نردبان شعرا این جا

درین شب آموسی، دربیه عالی درجه فرمان داد، که تا شب در هر خیلے نردبانها بلند، با ساختگیهائے دیگر، ساخته کنند وهرگاه دہل جنگ آواز دہد، هرکس از النگ خویش روان شود، نردبانها را سوئے دیوار حصار رسند، مصرع

تاکار فتح پایه بپایه شود بلند

نسبت تشریف و خلعت بنگرید

چون به برکت روزهٔ بهشت سرلشکر اسلام تشریف فتح مهیا گشته، و کلاه ماه بسر رسید، بامدادان، که آفتاب خود را کمر قبائے چرخ را طراز نور بست کمر بند آن عزا، بر عزم پوشیدن قبائے سلاح، مصرع

بسوئے آب دویدند، موزه را کشید

نسبت زعبادت این جا

پس آب وضو را، که هر قطرهٔ ازان تیغے ست آبدار برائے جان شیطان، که الوضوء سلاح المؤمن، باستعمال رسانیدند، و مستعد جهاد اکبر رو به محراب آورد بهکش مجاهدیز قامت تعدّا باقامت فرض خدائے راکع وجا

ذکر ساز ہائے قلعہ کشائے

چوں سالہا دگرگہا مرتب گشت، و بلندی آں بجائے کشید، کہ حصاریاں یکبارگی فروماندند، خندق حصار کہ پیش لشکر اسلام بکاوکاو درونی عمق خویش عرض میکرد، ہرچند در وژرف می دیدند، و تعمق می نمودند، ہجوم میداں سپاہ را سوئے خویش راہ می داد، و دولہ جہان درجہاں بارگشادہ، از حفظ حصار سخن می گفت۔ عاقبت خاک در دہانش کردند، و لبالب بر نہجیش انباشتند کہ ہر دو لبش یکے شد، و دراں ہیچ جائے سخن نماند۔ ویک جانب در باز دیگر حصاں کہ صد دست پنہاں داشت، بزخم سنگہائے بزرگ چناں خورد گردانید کہ از معالقہ ہمو زبر لغلے باز داشت۔ جانب دیگر نیز تاسیس کردہ بہ مغربی، دیوار دروازہ را از رخنہائے بسیار، دروازہا دیگر پیدا آمد۔ آں ہمہ دروازہ فتح بود، کہ لفتح باب آسمانی ربندگان دولت خدایگانی کشادہ گشت ابیات نظم

ہر رخنہ کہ در خانۂ دشمن افتد

باشد زبرا دوست دروازۂ فتح

ذکر ساز جنگ حصار است ایں جا

چوں از میان خندق تا کمر حصار، از ریختن خاک، خاک ریزے بلند برآمد،

و بہ چوگان ابرو اشارت رانده، که هر کجا راوتی سرباز پیش آید، سرش گوی سازند و بجال گاه عرض رسانند سواران بازنده میدان زخصم، فراخ یافته، گوی سر از تنہاے انبوه جدا کردن، بازی میدان انستند. هر تازیانه بالائی هر د که در لشکر بود، بجا یکی بر اسپ می پیچید، و بازی بازی ازان سربازان گوی می برد و آن همه سرهاے عون آلود چون گوی رنگین، خدمت جنگ چوگانی ملک پیش آورده. ملک نیز گوی‌هاے سنگین مغربی را، گرد بر گرد حصار، گرد کردن می فرمود. نظم،

تا بزخم گوی سنگین آنچنان میدان کند
قلعه را کانجا ببازی گوی نتوان باختن

بازنسبت منجنیق مگر

چون منجنیق بیرونی استعداد از شجرهٔ طیبه تنها وسنا داشت، ناچار خرابی در بنیاد کفر می افگنده، ازانجا، که عرادهاے درونی را بر آمد از شجرهٔ ملعونه پسند بود، بالضرورت از سنگ صلابت اسلام انکسارے می پذیرفت. و سنگ مسلمانان هم بقوت حبل متین بلندی می پرید، لاجرم صواب همراه او بود. و گروهٔ هندوان از رشتهٔ زنار تقویت داشت، مصرع

لابد همه بر خطا همی رفت

حدود درمی یافتند، بصرامت تیغ ہندی و تبارجہ ترکیش سقط می کردند و بعضے را معلول
دماسور بلشکر می فرستادند درین میان تنی چند از حلقۂ اسیراں چناں سلسلہ جنبانیدند،
کہ تعبیہ الیست دہ دوم ہاتم تس فرنگی تلنگ سہ زنجیر فیل، کہ مددان مولا دلپشتہ
کوہ را رخنہ کنند آنجا نہفتہ داشتہ اند۔ درحال بفرمان کارفرمائے جنود شاہی، از
فولاد دنداں لشکر، سہ زار سوار جرارہ بداں طرف برابر رکاب قرابیگ میسرہ
مطلق عناں گشتند۔ چوں در کوہ مذکور رسیدند، ہیلاں را خوداراں حد پیش بردہ
بودند ناچار بتعاقب آں قطعہ زمیں دیگر قطع کردند از اقبال ما محمود خدائیگانی سلسلۂ
قید آں ہر سہ فیل بدست بندگان دولت آمد ہیلان خوو محمت شناختہ بدر سرا
شاہی زنجیری گرستند۔ چوں بلشکرگاہ رسیدند، ملک تیغ زں یافتن آں ہر سہ
کوہ آہن غنیمتی گراں تصور کرد، ونگاہ داشت، کہ باپیلان دیگر، سوئے زنجیر
داخول سلطانی فرستد۔ نظم

یقین در آئینہ تیغ دیدہ بود آں حال
معائنہ شدہ بے گفت کاہن دربال

ذکر میر حاجب وچوگان

چوں کار فرمائے لشکر نائب امیر حاجب حال بود، و چوگاں لستے
تمام، ہر روز دیوانہ سواران لشکر را درپے مقدمان لدر دیو تاختن فرمودہ بود۔

فریاد کردند، و می افتادند و ہندوان درحت پرسـ ـ معبودان خویش رامی توانستند که دراں واقعہ فریادرسند تا ہر شجرہ ملعونہ، کہ دراں دارکفر بود، ہمہ را ازبیخ برافگندند درودگران سبک دست آہن آب دادہ را، ہرکند ہا تیز کردند و درحق چوب خستہ وشکستہ پیش نہادئے می نہادند۔ ویش نہالی می زدند، وبہ زخم زبان تیشہ، تراش خویش پیدا می آوردند۔ تا حصارے چوبیں پیرامون لشکر درکشیدند، باستحکامے، کہ اگر از آسمان آتش بارد، شد

هُوَ الْمَأْمُونُ مِنْ حَرْقٍ دَوَامًا
كَمَا مِنْ غَرْقٍ مِنْهَا فُلْكُ نُوحٍ

ز بدمت جنگ وساز رزم این

چوں شام ہندو چہرہ برآفتاب شبخون آورد، وخواب شب رو بر دروازہائے چشم تاختن برد، وحصار دیدہ دربند آں شد، پیر پلشت البتہ، و تیغ برآوردہ، صف درویہ کشیدہ بہ پاسبانی لشکر، خواب رابزوبیں مژہ از چشم بیروں راندند چوں نزدیک دل شب شد، وشہاب سوء دیوان ظلمت تیرانداز گشت، وماہ کال سپر ملکوکب برسرآورد، بمقدار ہزار ہندو، تیزی سوار، ہندی گذار، از خیل مالک دلوئی مقدم آں دیار، بانگ دیو برآوردہ، برلشکر اسلام بشبخون آوردند، مصرعہ

لاحول کہ ایں سیاہ از ابلیساں تر شد

وانگه ز پئے سوختن آں در روئیں

آرندبہ ہ مادہ ناری وہوائی

ز

بہ ازخشم شمار ایں را

چوں سایہ بان ہمایوں مقابل دروازہ ارنگل ہیل واری نصب گشت، خیمہائے پیرامون حصار چناں دامن بہ دامن دوختند، کہ سر سوزن در میان نہ گنجد، حصار را کہ ہندوان) درو برساں گوپا در دامن استراحت دراز کردہ بودند وخفتہ بیداران لشکر منصور بہ گز بیداری می پیمودند۔ وپاس آں محل بہ اہل تیغہا حوالہ می کرد، چنانکہ ہر تمن را ہزار و دولیہ گز زمین قسمت رسید۔ وتمامی دور حصار دوازدہ ہزار وپانصد وچہل و شش گز بود، کہ در دور خیام در آمد۔ چناں دار کفر را ساختند از خیمہا بازار کرپاسی تمام۔

اینک ایں لشکر در ودگری

لشکر منصور برساں ذندانہا ارہ صف کشید، ودل ہندوان دونیم گشت فرمان دادند کہ ہر کس در عقب خیمہ خویش کشتہ گری حصار چوبیں کشند۔ در زمان تیرہا بوسلی برای زہر اسلام تیار شد، ولشکریان ہر یکے انجوت کندہ شگن گشت درختہا کہ سنگ میوہ خواران، نہ خوردہ بودند، تیرہا آہنیں، می خوردند، و

می انداختند ـ آن روز ملک عاری چند جاهای قلب را یکو مسره کرد، و بازگشت. نظم

تا بامداد پیش سر دکار د بار جگر
مژده بکاسهٔ سر هندو و مدر سنگ

باز نسبت بنجوم و افلاک

روز دیگر که فلک کبود پوش فاتحه صبح بر علم آفتاب دمید، رایت آسمان سای ملک الشرق بعزیمت کوچ ارتفاع یافت، و در منزل انکدہ نزول کرد۔ کرت دیگر ملک والا گرد بر گرد برج حصار دور فرمود، و جائے استقامت لشکر در نظر آورد۔ نظم

تا رشته بر شتہ خیمہ ها را
همسایه کند چو دلو با حوت

سر این نسبت شعبان برار...

روز اوّل برات بود، و میانهٔ شعبان، که سایه بان لعل را درمیان شهر رسول بلندی نصب کردند، که هلال رمضان ازاں فرود تر می نمود۔ و دراں شب خواجه نصیر الملک سراج الدوله، اَضاءَ اللّٰهُ بَراتِ عمرہ، بذات خویش چراغ بر کرده، لشکر را تتمه ... میکرد۔ و هر قسم سپاه میفرستاد، تا حصار را در ستورهٔ لشکر در آرند، و نقطه وار تس در دنی را از سلاح بانواں بیرونی باز دارند۔ نظم

در پریشان ترش مستند یکم راجه تیر چهار پری سپری کردند، و کاچکش بجد منت سر لشکر فرستاد. او خود فال دید درین پوست باز کرده، و گفت لفظ

که به شمشیر چنین باز کنیم
از سر تندی به فرمان پوست

نسبت آفتاب با ابر رنگ

چون لشکر انجا رسید، وسایه بآن لعل سر بر آبر سود، چنانکه ابر را از و سرخ روئی هر چه تمامتر بحاصل آمد، ملک عهد هنگام ظهر بمظاهرت هم الشیخی چند، روی به تماشا حصار آورده، گرد بر گرد حصار در عین آفتاب می گشت چنین دید که مثل آن مصراع

در گردش آفتاب نتوان دیدن

نسبت قلعه و حصار رنگ

دیوار از گل خام، اما چنان سنگین که خشت پولاد ازو سر نخلد، و اگر گروهه مغربی بر وی زنند چون فندق طفلان باز پس جهد بر جهای خاکریز ش از ثور تا به ثریا و برج جوزاش تا کمر علم کفره بر سر هر کنگره از بیم نگونساری درلرزه، و عراده های هنود از ترس شکستن درناله. راوتان جنگی، پاره سنگ گران، خود را و فلاخن بلا نهاده بودند بعضی بجهت منجلیق سنگ گرد میکردند، و بعضی که سنگ بودند خشت و زوبین

وخواستند کہ شجرۂ طیب را درخاک تلنگ الشعاب پدید آید، شجرۂ خبیثہ را کہ در بیخ فرو بردہ است، بقوت تمام بر کنند چوں شعبان سب سر وبا از سر رحمت بہ نمود بر مصرع

یعنی از ماہ بیں چہاردہ روز

درود گویان در مراتع کوہ رسیدند ہنگام نصب علم طود بے شکوہ، ملک باہر بار یک طولی کہ کار فرمائے بہشتیان است، ہزار سوار پرندہ را، کہ زاغ فتح حز بر شاخ کمان ایشان آشیاں سازد، پرواز فرمود تا بدو چندرا، اگرچہ خنجر خون برگ بید بروست گرفتہ باشد، زباں گیر گیرند، واخبار آں ریں پرسد چوں افواج مذکور درمرغزارہائے ارنگل در رسیدند، ونعل مرکب از مالش سبزہ زارہائے آں سواد سبز آہن گشت، دو سرو آزادہ نامی با چہل سوار خدنگ انداز با دیایان سوسن کش را پیشتر راندند، وبرکوہ افکندہ، کہ از آنجا تمامی عمرانات وباغستان ارنگل نمودہ می شد، بر آمدند، نظم

کہ بینند از انجا وجائے روند
کہ مردم چو مردم گیا بدروند

بازرسیدن سرسازہائے مصاف

از تیغ کوہ نظر تیزی کردند چہار تیری سوار ہند و در نظر آمد سواران لشکر کمان کشیدہ،

باقی ماندهٔ حصار نیز خواستند، که بقای خود را فدا، جوهر کنند. درین اثنا نایب عرض ممالک، ابقاه الله، که سراج دین است، چون هنگام روشن کردن چراغ فتح دید، انانیز نام برادر مقدم حصار را، که پنبه شده بود، و دیگر زارهای آن زمین خریده، بفرمود تا بدست آوردند، و مالش سخت فرمودند. و چون سوختنی بود، بزبان روشن چرب کردند، و برای سوختن و گردن نهاد نگاه داشتند، و حال آن چراغ مرده هندوان را، زندگانی زبان دادند، تا چون صبح فتح و فیروزی و سرخ روئی از آفتاب تیغ جهانگیر آفاق، بدمد، آن نائرهٔ فتنه را اطفا کنند. چون ازان قلعه دود تاراج بآسمان دخانی برآمد، بعضی گبر تحیه گان ازان آتش انگیزی با دیده پر آب، پیش رای شتافتند، و پرسان هیزم ترگریان و نالان سوز درون بیرون دادند. آتش در رای گرفت و خواست که سوخته دریا گریزد. اما چون رای بزرگ بود، همه پیل و چشم مصلحت دید که بدان دیده شعلهٔ خویش روشن کند، ناچار بر سوختگی حال خود قدر سرگریه کرد، و حرقت درون را تسکین داد. نظم

لیک آتش غم چو سر بر دارد
روغن بود آن دیده در و

رسیدن رایات فتح زدوده بشاخ در شاخ

روز شنبه دهم شعبان، شاخ بدشت ... فی دار الف ... ازانجا کوچ کردند.

ستیزے را در رحم سیلک، بهر اندام سوراخ مارپید اگشته، وجاهائے در بهر مرتبت آمد، و پیرامن حصار از هیبت نهنگان دریا آشام زبین تابش ، ماهی می لرزید وکنارهائے خندق راسو بسو، که سوار در گرفته بود، قتع

تدی ارض تقر من تعالی
کنطق الهند آوطئ الافاعی

ز بر آتش لطیف نگر

دران دم که بیکاهائے تیز شعلۂ آتش را سرحوب کرده، سوختن جانهٔ آن دوزخیان دویدن گرفت، روئے آن جانه سوختگان چون دیوار آتش رسید؛ سپر گشتت ازغات نامی جوهر آتش را سر باسپر کشیدند، و بهمه خود را مارن وفرزند در آتش انداختند، و به دوزخ می رفتند در دلها حرائر اعداء الله النار چون بیرون حصار، از سوخته شدن آن کندهائے جهنم، روشن شد، عاریان هر یک از تهاء سنگین دولها اهیں چقماقے کشید، وار میان سکهائے کوه وآهنها جوشن، چون شراره از چقماق، برون می جستند ناگاه از دمدمهٔ هوائے فتح، بادے تند برآمد، آتش در دیوار اندر تر گرداند، سپاهیان آتش پاره لشکر اسلام هر همه تمتیر مثال زبان آتش گرما گرم کشیدند، و در حصار بر رفتند و دران مستے خس و خاشاک هم سوخته درافتادند، هر که از جوهر آتش ناسوخته مانده بود، از گوهر آبدار افروخته می شد۔ چون کار مردان حد رسید، معـ ـد مان

اینک این جاست نسبت شمشیر

هنگام بر بدن آن سهل و حبس به تیزی عزم و عزم تیزی در حملهٔ شیر اگر میان دو آب
بکمر شهرو دوم بوجی زمین پیدا شد که د - کانِ الماس نشان دادند۔
چون قوت شمشیر شاہی، که آثار آن جملگی یکنوار۔ معادن از خزاین رایان
در قبضهٔ خنجر گذاران اسلام موجود ا ہفوی باز و بندگان دولت بود،
بشت خاک را در کاو کاو نفگندند، که شمشیرزنان باقوت زور
از تیغ بر کرشمند گیر سهل ال بود
کز آهن کلند چه آید گهر بروں

ز مد ت ار ت ازخرندگان این جا

هم درین روز ملک اژدها صولت باسواران جرار چندان عقبات، مار پیچ را
بگذاشته، وبچه مار سر بر، که از شمار ولایت تلنگ ار بر سید هنوز عقرب از زین
برنشیند، اسپان نیش مینرد، که اژدر آن نبرد را فرمان داد، تا گرداگرد حصار حلقه بستند
از برون تیر اندازان تیر می انداختند واز درون هندوان "مار! مار!" فریاد میکردند
راوتان رائی چنان از پیکان زهر آلوده گزیده شده بودند، که از سهم زندگی می خواستند
که در سوراخ مور در روند برائی گریختن هزار پای شده در گوشها می خزیدند۔

زینت ابر و برق و باران نیز

دریں اثنا از سیہ روئے، در مدلات علایق، گوہر انجام خویش پیدا می کرد لاجرم با ذوالفقار بخشش بیراند، و آتش ریختہ می شد و ہر بار کہ برق تنک بر لغزش روندگاں میخندید، رعدیان بانگ بر میزد، کہ ناپیدا می گشت۔ اگر گوئی از دریائے کف بادشاہ وسیلے بر داشت، کہ چوں دراں حضرت تراویدن می توانست، بتہدی خویش بر لشکر فرو میریخت۔ و برق بیداری آتش زدہ زبانہ شمشیر شاہی بود، کہ چوں دراں محل یارائے آں نداشت، کہ از سرگرمی جستہ کند مصرع

سوداک جیس ہر دم می کرد روشن ایں جا

زینت اینجاست از جہاد و غزا

اگرچہ دراں حسنات مجاہدہ بس بزرگ انجامہا اں لشکر ہمراہ بود، اما چوں درنیت جہاد نیت صادق لِلّٰہ تعالےٰ لکم اعتماد نیت کردہ بودند، و نظر بر اجر کامل، کہ ذخار قلب ندانست، داشتہ، آں رنج رنجہ می نمودند، تا از انجا کہ صد نوع عون الٰہی ناصر حال آں لشکر منصورہ بود۔ ہر کہ از کفار و صغار دراں درہ وکوہ وخارہ دچار و رنگ و دست گذشت، شعر

كَانَ السَّلَامَةُ وَانْبَتَ اَحْوَالَهٗ ۔ كَالنَّصْرِ رَاْيَةَ رَايَةُ الْاِسْلَامِ

دستور آصف رائے، بحکم فرمان سلیمانی، آں حدود را ارتاراج لشکر چوں مور وملخ محافظت فرمود، چنانکہ کسے را ار در و دیوار آبادانی و حرمن و کشت دہقانی برداشتن امکان نہ بود، نظم

کجے در خانۂ مورے نگنجد
یا بکام ملخے طعمہ نہ شود

نسبت ازکوہ ودرّۂ راہ زمیں

دور دور، برائے تفحص سارلنتیں آہنگ، دامنہ کوچ را ار آہنگ ساردنتند چوں سار راہ رحمت ... در گذشتن کوہ بے پایاں گذشت، مصرعہ

یعنی ار راہ رخت ... و ... یست

در ... کہ ... ، ... ار ... لشکر در حبس آمد، در مین چوں شکم خضمہ رد گاں فرو بالاستدن گرفت، ہم خاک را اندام کوفتہ بود، وہم سنگ ہا را نگسرے سخت رو ... دادہ لشکر منصور در چناں مہلکہ بہ صحت وسلامت می گذشت، تا بریں طریق قریب پانزدہ روز بعد راہ تلنگ را بدشواری، کہ کسے را امکان آسانی نہ بود، می نوشتند۔ رمینے پر ار سنگ لاخہائے درشت، کہ ہمہ دل را بارہا در گذشتن آں دل افتادہ بود، آنچناں خرسنگہائے گراں ریزیا ... چہارپایاں لشکر اسلام بر طریق غبار می گشت، کہ چشم فلک خیرہ ماند، نظم

دست آشناماں رحم ہم کاسۂ سنگ رامی شکستند، کہ از کاسۂ چیرے می ریخت، واز جنبش مارکساں ہم شگافتہ، رہرہ زمیں شگافتہ می شد۔ ویکایک تیر سیر بیائے آہنیں کوہ می بریدند، وازلسکہ پیادگان جارالوردآں ہمہ سختی وصلابت زمیں راپائمال می کردند نظم

ہم درکف پائے سنگ شد پوست
ہم از سر سنگ پوست شد یار

نسبت موسم استفتاح اسـ ـت،

تابعد سیزدہ روز، در ۲۰ ماہ رجب، ہمرل کہاندارسیدند۔ درحال بیابانے سہر حدائے باستقبال لشکر اسلام آمد، وصالحاں رامستانیدہ سہ ماہہ مہرمہر مارکس بسیار پیش آورد۔ دراں منزل تامدت چہاردہ روز سرحد عراق دیں بود، وملائک فاتحہ میخواندند، حالانکہ گوش رجب مار می شد۔ تاہم دراں حوالی استفتاح تیر دررسید ولشارات فتوح مستقبل بدستور حال، و حکم اللہ علیٰ العلا علیہ آملا رسانید۔ دراں موسم حجتہ جلکی آیۂ وملوک ومعارف ومشاہیر لشکرہیں سایہ بان خاص اجتماع مودند، وبہ استماع دعائے بادشاہ عیسیٰ دم وقت رازندہ داشتند، وخواندن دعائے روزہ مریم حل راد آخرت میکردند مکث میسر آئیرامون آں ظلۂ آسماں سائے جمعے بودولعایت متبرک، چنانکہ اوقات دمیر حاضر لودر، اعتصام بہ حل متیں مودہ، کہ کسے درد ستہ ایشاں می شد۔ وماہ باکرامت رجب دعائے بادشاہ ودعائے استفتاح

شرخ گردد، بسمت دریائے مصر رواں گشت۔ ازبس کہ آں مظلۂ سپہر رفعت ازیاد حدت می پرید، پنداری سحابے است باد قبلۂ سوئے دریاش می برد بہ متابعت آں آسمانے برلیماں بستہ، سعود مساعد لشکر منزل بہ منزل سیر می نمودند تا بہ سرہ رور خجستہ مرفرخندہ ملک ملوک الوزرائی بطالع سعد در سعودپور رسید۔ و دراں مقام کہ از پور سعود بادشاہ نامی گشتہ است، دو روز پائے علم بر سر سعودپور بود۔ چوں ماہ جمادی الآخر ار در وزیرت رور سے کہ لست بہ ماہ دار دار میانہ صبح روشن شد
لیعنی دو ست بہ جماد دوم ستم
ماہ رایت ملکی با جمہور ملوک و سائر انجم سیارہ مسارعت نمود، و هم اول ماہ بود و ماہ زائد النور، برائے شد روان لشکر، ہر مشعلہ روشن تر و بلند تر می افروخت و آفتاب کہ قبلۂ ہندواں ست اگر سوئے اسلامیاں تیز میدید، گرد سیاہ خاک در دیدہ می انداخت نظم

آرے آں دیدہ کہ بیند تبر سوئے ایں سپاہ
لایق او سرمہ نبود مگر خاک سیاہ

ز بر ت راہ ہا ناہموار

راہے پیش آمد بغایت ناہموار، در در رخنہا بسیار کہ اگر باد ازاں گذشتہ، چوں آب در چاہ افتادے، و اگر آتش براں جا ہا دوید از مرکز خویش

سامد مد-چوں مہم آں وحشیاں بکفایت پیوست، خسرو آردشیر غلام شہر وبہ جاکر ملک
کمال الدین گرگ را، که گرگیں ایں عہد است، به تحجیر گردن گراران آں بیاباں
نصب فرمود، بداں اعتماد، که اگر از کمان از سحائے قطرہ بارانِ پیلک آمد بارد،
او سپر برآب نیندارد، که گرگ ازیں باران بسیار یاد دارد-چوں عدل راعی العباد
گرگ را رعایت اغنام آں دیار فرمود، تا آں ہمہ بران باکر را از جاران ان زمین
بار رہاند، بیک گشت شکار چیں فتحے نامدار برآورده لشکر شکار را سوئے چوترۂ
شیران شرف مراجعت ارزانی داشت، تا ماه رایت برادر برج اسد بمرحلۂ
استقامت رسانید بیت

وَهٰذَا هُوَ صِرْعَامُ السَّمَاءِ مُحْتَرًا
بِاَنْوَاعِ فَتْحٍ وَتِلْكَ وَمَعْتَرًا

ز... ب... تِ مرغ و باز آمده باز

بعضی مرغان هندوی، که از چنگ طغرلان لشکر بجبلهٔ بر... یار باز رسته بودند، تا بو تیمار
از و... ، از آشیانهٔ کوه بیرون جستند، و خواستند که سوی جالوریان گریزند
که ناگاه چرگان و سنقر و سلطان خبر یافتند، و در دام ایشان در... ستند و بعضی را پر کم
میکردند، و بعضی را بسمل تا آن زمان که شه... ،

غراب البین قد زاغ عن روضة الدنیا
ومن بیضته الاکوار باز تو الدا

ز... ب... تِ دام و دو دگر باره

تاریخ عام به تاریخ آهو بالا رفته است... اما تاریخ شهر این است... که چون
عدد ماه ربیع الاول بروز ... رسید، که بامدادان آهوی بر سر بر هوا بر آمد، و روز
بر سر جهان روشن شد، نظم

یعنی که از ربیع نخ... تیس سه روز و بیست...
صبح سه شنبه از دم گرگ... آمده برون

درین تاریخ نیل دیو وحشی را کشته پیش شیران دهلیز اعلی آوردند. لشکر گرگی گرا از شهر
شادیانه شاه للهی الف بو... بخشش از زخم تیر انگشتوانه انگشت... در دیار

دور فرموده، ومنجنیقهای مغربی بعهدهٔ ملک کمال الدین گرگ کرده شعر

لهٔ فی قتلِ آسادٍ کمالٌ

کمال الذئب فی قتل النعاج

ز بد دیگر از وحوش ہیں

اگرچه آں مغربیها از گرگ خالی می بود، اما بهر گمعار در کوه می افگند، تا آں
روز که سر آن شیب سر فراز نخچیر گاه کوه رسید، ولفرماں ساه پیل سدپیل ماں لشکر پیل پایه
آں شیب بر رفتند، ویکبار بداں بہائم حمله بردند، ایشاں نیز از آنجا که در جنگ گرانی
و گربه داشتند، بداں گونه پیش آمدند که اگرچه سرهای ایشان از زخم شمشیر چون فرق
گوزن شاخ شاخ میشد، پوزی نمیکردند۔ و آنکه در سد پوزی می بود، او را آہو
میگرفتند۔ بعضی از زخم پیکان تیرکاری در خواب خرگوش می شدند، و بعضی زیر سنگ
مغربی، که راوله روالست، آزمی گشتند۔ مفردان تیر زور، برای آرد کردن آں
سیاهاں ماتی، دوگاں سگ نیز روان میداشتند، که میان دو سگ آرد نیتا ن
می مالیست، تا نان خود را پخته کنند۔ و بعضی را برای میهمانی دام و دوهم بداں علوله
گونه تابه می کردند۔ دراں روز از هنگام طلوع ذنب السرحان تا غروب غزاله [illegible]

تنتلت کلاب الکفر فی ظل کما

سیل الدماء علی الکریم الاحمر

ز بت وحشیان صحرا میں

چون تیر دلپذیر اعلی ہمگی ز دور آوران اطراف مدار السلطانیہ مقدرت خود کرد حاملہ مقدار یانصد فرسنگ از مرغزار حضرت ہیچ شیرے نماند، کہ ہز بران سیاہ سلطانی را در نخچیر کردن آں ہیچہ شوکت رنجہ باید کرد، شہسوار سلاطین شکار را از درنگ بسیار ملال افزود۔ خواست کہ چند روز رخش آہو تگ را بہ صحرائے نخچیر مطلق عنان گرداند در سالے کہ تیر تہی شکم روباہ راچناں گرفتہ بود، کہ آہ بیروں میداد، و چوں روز در آمد کہ پائے صید گرفتار آید، در تمام آں ماہ آہو بمیانہ دام بربستہ شد نظم

یعنی کہ یزدہ ز محرم چہار شنبہ
سال از سہ در ہفصد و ہشت آمدہ ہجرہ

معما ہست ایں تاریخ وضع خسرو مسکیں
تو از نافہ بروں کش بے خطا ایں مشک بے آہو

درمیاں محرم دگر مار دور ایت ار العزیمہ درست در اہتزاز آورد۔ شعر

تزلزلت الاعلام دلدلۃ کما
صکدرت عظام الوحش فیہ دقیقا

نوبت وحشیانِ صحرا ہیں

چون تیر دلیر اعلیٰ ہمگی زور آوراں اطراف ہمارا اللہ بنجہ مقدرت خود کرد چنانکہ مقدار یا نصد فرسنگ از مرغزار حضرت ہیچ شیرے نماند، کہ ہزبراں سپاہ سلطانی را در نخچیر کردن آں ہیچہ شوکت رنجہ باید کرد، شہسوار سلاطین شکار را از درنگ بسیار ملال افزود خواست کہ چند روز رخش آہو تگ را بہ صحرائے نخچیر مطلق عناں گرداند در سالے کہ تیر تہی شکم رو ماہ راچناں گرفتہ بود، کہ آہ بیروں میداد، و چوں روز در آمد کہ پائے صید گرفتار آید، در تماشاں ماہ آہو بماند دام بربستہ شد نظم

یعنی کہ یزدہ ز محرم چہار شنبہ
سال از عدد ہفصد و ہشت آمدہ ہجرہ

معمائے ست ایں تاریخ وضع خسروِ مسکیں
تو از نافہ بروں کش سبے حطا ایں مشک بے آہو

در میان محرم و گرما ر دورایہ را العزیمہ درست دراہتزاز آورد شعر

مسرلبت الاعلام دلدلۃ کما
صکلرت عطام الوحتر فیہ دقیقا

لشکرکش والا کمد اجتہاد را چناں اطناب داد، کہ رائے گردن کس را با اغلب گرداں
دیگر زندہ بدست آورد۔ چوں سرار ذمہ تافتہ بودند، اوّل رلبقہ قدرت بادشاہ مالک
الرقاب بر رقبۂ واجب الصّرم الیشاں، نظم

عرصہ جہاں کرد، کہ نزدیک بود
کز تن ہر یک رگ جاں گسلد

نسبت معجزات عیسٰی بیں

بعد آراں جا، کہ طریق جاں بخشی عیسٰی آخر الزماں یعنی سلطان مہدی لستاں، ہیدا است
دراں مہاست، کہ ارجیال تمسیر سیاست دم حیات در وجود الیشاں با منقطع گشتہ بود،
براغماد اس آں روح اللہ، دم تاں داد وار سر ریدہ گردانید چوں آں ہمہ طایفہ حالی
وگشتی مدمہ آں یعنی جاں یافتند، ہر ہمہ را احیائے معنوی کردہ سیدت معمور مسیحی
رسانید، تا از لقائے حیات بخش حدایگانی روح اعظم را برای العین معاینہ کردند مصرع
وَالدَّوحُ لَتَرَاهُمْ بِغَیْرِ مُرجَالِہٖ

نسبت آئینہ است ایں بنگر

سکندر ثانی ازاں روئے، کہ در آئینہ ہا — او خرخس عاطفہ — صورت نہ بند، را
رام دیورا، کہ آثار کیدار و معاینہ کردہ بود، در سد عفو و عافیت پناہ داد، و خیال منعکس

ولشکرے کہ باقی ماندہ پیش تیغ غزاۃ دو نیمہ شد نیمہ از ایشاں برابر پسر رائے از ... مخافت لگام راسوئے باردم کردند، وبیروں شدند، وجان گریز پائے خود را، کہ چوں اسپ بدمستے در بند بیروں شدن بود، ازیں بیروں شد غزانہ بیروں بردن وبعضے در سایۂ زنہار در آمدند، وزنہار از سواری خویش خالی کردند، بقود ... اسیری سپردند۔ چوں فتح وفیروزی در تصرف شہ داران اسلام آمد، ملک بہکش فرمان داد، کہ "غنائم لشکر ہر چہ بابت سپاہیان بود، بدلیشاں بازگذاشتند۔ وآنچہ از در آمد، کہ بجز بدرستے اعلیٰ فراخور نہ بود، از مرکبان پیمانہ سُم دشت پیمائے، وپیلان کوہ پیکر خارا سائے، وخزائنہ، کہ بادپائے وہم راپیرامون آن جولان زدن مجال زدن نباشد، بعد از عرض وحساب بہ گماشتگان پائگاہ وپیل خانہ وخزانہ تسلیم کردند"۔ شعر،

تتحمل الاثقال کاد الارض ان

تحرر ... فی بطن حوت تعرہا

... تیغ نگر برگوہرہ

چوں فرمان کامگاری بر زبان تیغ بریں جملہ بود، کہ بہ ہنگام قتال بر رائے وخون پیوند او ہر دو ہمہ رعم، حد نگہ دارد تا بتواند،

حاشیہ: قلمی نسخہ میرے خیال میں جملۂ بالا اگر یوں پڑھا جائے تو زیادہ مناسب ہوگا: "وجان گریز پائے خود را، کہ چوں اسپ بدست، در بند بیروں شدن بود، ازیں غوغا بیروں بردند"۔ مصنف کے معنی بہر حال صاف ہیں، کاتب نے کچھ گڑبڑ کی ہے۔

ز بت زینت اسپان نگرید

رائے رام دیو توسے بود یک بار در کمند قدرت بندگان دولت مقید شده، وبہ تازیانۂ ریاضت، کہ دیو را رام کند، مرتاض گشتہ۔ چون شہسوار ملک بہ نوازش تمام در ریاض مراد ودیولاخ قدیمش بازگذاشت، رسان اسپان آسودہ لگام اطاعت وقایزہ گردن شکن را فراموش کرد، وحرونی وگردن کشی آغاز نہاد۔ شاہ فلک پایگاہ مالک نائب بارِبک را، اَحْکَمَ اللّٰہُ سَوْطَ سَطْوَتِہٖ، بگرفتن آن رمیدہ نامزد فرمود۔ سی ہزار جابک پیچان سر تازیانہ برائے ارتیاض شموسان آن لشکر، برار او روان کرد، تا سی صد فرسنگ راہ خارا وکوہ راسہل گرفتند، وبیک لگام زیر رجمیت آن افسار گسستگان رسند، در تاریخ آن سال روشن شدہ بود کہ رائے رام دیو در قید دوبارہ افتد ودر ولایت مار آید، ملک سکش بشتیرے روزہائے رمضان در راہ تا روز فتح طے کرد، چو بہ مقصد رسید آن روز مالاین بود ــ نظم

یعنی کہ رمضان منہ وزمہ روزہ نوزدہ + تا بمقصد وتش آمدہ سال سگ عیان

سواران را فرمان داد، تا عیان عرام کے دادند، وتیری تمتیر را کہ جنگ سوییت را چوک گردن گران سیراب خون گردانیدند، چنانکہ باجیدان سیلاب تند گرد ارلیتان برآوردند تفرقۂ عظیم دران جمع اشتات راہ یافت۔ پسر رائے یکسوارہ عنان بہزیمت داد، ومتہترے لشکر ہو د، از زخم تیر ونیزہ بایکدیگر دوختہ، سو ، عرصۂ جحیم گرفتند،

ز : رنگہاء گوناگوں

دراں رد رکہ آں را ، زرد روئے از بیم یارک سبز سارگاہ لعل پیروزی شعار سیاہ جب ، سخرہ ملک راکہ در باتس بخت نامدار سپہر احصر سر سبز باد، ہنوز صحرائے حتم سبزد، ارا کا کہ رائے گیاہ خوار حصر اسمر الرزاں و ترساں ترساں سبزہ پامال پژمردہ وزیر سرا چہ دولت خزیدہ دید، اگرچہ باعی بود یم اخلاق بادشاہانہ مگداشتہ ، کہ با گرمے براد ورد۔ اما سموم قہر سوئے باغیاں دیگر ورانید، و فرماں داد، کہ ہندوئے سبز رنگ راہر جاکہ دریابد، چوں سرہ وکاہ حسک مدر ردند۔ دریک روز بقوت فرماں تحت مقدار سی ہزار کندۂ دورج سر کندنائے دونیم کردند، چنانکہ تمامی سبزہ زار حصر آباد دراں گونہ نمود، کہ گوئی مردم گیار تیاست۔ چوں باد قہر غدائیگانی حملگی مقدماں بیخ در وردہ آں زمین را بے مدورگی مستاصل گردانید، و رعایا خوش چین را، کہ ارالیاں خار خارے سر بر زند، بہال کر، اصل و فروع آں روضۂ میوہ رنگ بحوالہ دوحۂ ملید ملک اعظم حضرجاں، مصرع، سلا مال عصین منہ آمنہ مخصرا

فرمود، و بخطاب خضر آباد شہرنامی گرداسد۔ و چتر لعل بر سر حضر جاں والا مانند فلک اطلس بر سر آسماں احصر سر کتید۔ و حلقۂ مرصع، کہ چرخے لو دیر انجم در رش پوشیدہ، واز سر دہلیزش دو علم زرد و سیاہ را چہاں بالا ارد، کہ از علو آں علمہا ر

یعنی دوشنبہ وز محرم یکے و دہ

وز ہجرت رسول شدہ ہفصد و سہ سال

دریں تاریخ سلیمان عہد بر تخت باد پائے برنشست، و بر چناں حصارے که پرندہ بالا پریدن آں امکان نداشت، بر رفت بندہ، که مرغ ایں سلیمان برابر بود، چنانکه بسیار گفتند: ہد ہد! باز نگشتم۔ از اندیشہ ایں عتاب، که مَالِیَ لَا اَرَی الْہُدْہُدَ اَمْ کَانَ مِنَ ... لَاُعَذِّبَنَّہٗ و ازیں بیم، که جواب غیبت در حضرت سلطانی چہ باشد، اگر گویند، لَیَاْتِیَنِّیْ بِسُلْطٰنٍ مُّبِیْنٍ،

مرغ ضعیف را کجا حوصلہ طاقت آورد

گر بہ عتاب گوید شہ لَاُعَذِّبَنَّہٗ

ایام برشکال بود، که ابر سفید فرمان روائے بحر و بر بر سر آں کوہ بلند بر آمد۔ و آں رائے دوزخی برق زدہ خشم خدایگانی سر و پا سوختہ، از دروازہ سنگیں چوں آتش از سنگ بیروں جست۔ و خود را در آب ... زد، و سوئے بارگاہ جہاں پناہ گریخت۔ و از برق شمشیر ایمن گشت۔ ہندوان گویند، ہر جا که طاس روئیں باشد، برق افتد۔ روی رائے که از ہیبت چوں طاس روئیں زرد گشتہ، نظم

یقین کاتشش نبودی ز برق پیکان و خنجر

اگر نہ در پناہ بارگاہ شاہ فتادی

نسبت منجنیق اینجاہم

آں قلعہ فلک ـ زیب، کہ بہ فرودستی اسرسہ فردلی آورد، از سہ زنش کروہہ مغرلی ر دنک بود کہ درزمین فرو رود - اما چلیپا اربیت المعمورش زیدہ عمارت دیں محمدی میداد مداں بنیاد بانگ جوشش می بود، ورار را درخویش نہاں سدا پادشاہ برکوہ حتردری نام، چنانکہ آتش حیتر داری است ہرروز آفتاب را حیتر سفید برسر آوردہ، کار جہانگیری میکرد- وپہلوانان مشرقی راکشیدن مغربی اشارت می فرمود- درپلّہ مغربی لوزن سگ مردانے مشغول بودند، کہ روز الیتاں جزبہ پلّہ مغربی وزن نتواں کرد، نظم

ہریکے مفرد کہ چوں او سگ بردارد سرور
دست راسازد ستوں در زیر کوہ بے ستوں

ز بدر تہ قصہ سلیماں ییں

ہمبریں نسق ہرروز سیاہ ماسور سلیمانی زرہہائے داؤدی پوشیدہ گرد آں حصار کہ ارتبا حکایت میکرد، برمی آمد- تا شمار شہر محرم درمیانہ آیام رسید، ورور آخر آں روشن شد، سالے درآمد کہ سلیمان برسر تحت برباد صبا برنشستہ رہوا میرفت، نظم

یعنی کہ بدوشنبہ وہشت... از دوم جماد
تاریخ عام ہفصد و دو گرشتہ درشمار

دریں تاریخ جہانگیر عہد باہنگ فتح چتور نامہ بلند آوازہ را زدن و نواختن فرمود و از شہر دہلی ہلال علم را سریع السیر گردانید۔ چتر سیاہ سلطانی را تا آسمان دخانی برکشیده، بداں حدود پیوست۔ و از ندائے طبل کہ با کاسۂ فلک گوش میزد مژده دیں سلطانی، رع،

رسانید در گوشہ ہائے سپہر
ز ... دریا و بار السند ایں

پس بارگاه اعلیٰ را، کہ ابرہائے آسمان استران تواں گفت، دراں سواد میاں دو آب نصب فرمود۔ و از جوش جیش تا سواحل بحریں زلزلہ درافگند۔ چنانکہ ہر دو رود شررف... از گرد سپاه پایاب گشت... و دست راست و دست چپ لشکر را فرمان داد، کہ در ہر بازوے قلعہ خیمہا را انبوه تو بر تو برساں ابرہائے متراکم کہ در کوه پایہ فرود آید فرود آمدند۔ دو ماه لشکال سیلاب تیغ تا کمر کوه میرسید، و بالاتر نمی رفت۔ عجب قلعہ، کہ سنگ ژالہ بر کوب آں ممکن نگردد، نیز ...، م،

و ریل فرود و از اں بالا
بیک ... روز تمام تا زمین آید

چرش هم بسته مانده بودند، دیدهٔ مومنان زیر ابروئے محراب بر رین بندگی مراغه
نیاز آغاز کرد۔ واز نور جماعت وجمعه خطبه دیده ملائک روشن گشت۔ واز طلغل سبع
مثانی درعین صلوات خمسه ارکان اربعه حصار ببانگ صلا فاتحه خوان شد الحمد
لله رب العالمین مالک عین الملک عین اینحال از سیاهی دیده درقلم آورد، و بدست
حاجب خاص جانب جنا بے اعلیٰ فرستاد، تا در نظر همایون گذرانیدند۔ پادشاه دنیا
کرمیان سیاهی حیترا بعین انسان بین استنا،
عین الله علیه، بدین بشارت درحضرت خداوند ناقد لصبر سجدهٔ شکر بجائے آورد،
وعرضه آن سوادهم برعین الملک مقرر داشت بیت شعر

اَللّٰہُ اَکْمَلَ مُلْکُ سُلْطَانِ الْوَرٰی
دَائِمُوْنَ مِنْ عَیْنِ الْکَمَالِ کَمَالُہٗ

داستان فتح چتور است این
که سالست ازبلندی برزمین

ز به ماه سال بین اینجا

چون شمار ماه جمادی الآخر بسرحساب آمد، وروز از اوّل ماه داور روشن شد، سال خود
بشت گفته اند بیت ۔۔ ،

و در چشم زدنی هرچه مردم خیره بود، میان خون و خاک درغلطید و آن مقلهٔ را بخواب اجل بسته شد. هنوز را روشن عین الملکی بدان مقدار التفاتی نمود، و ترحمی میکرد، که عین ذات را نظر را تمیه دهد، و یکبار از پیغوله فرا بیرون ارد. و درین کین بود، ناگاه دیدبان از بالای حصار بر همونی بر رفتن درگرید. و دور را که دیده بود، به چراغ بینش روشن کرده پیشوا شد. و کوکبه عین الملک را شباشب بالا برد، چنانکه تا صولت سنهانی بر سر مهلک دیو نرسید، دیوان درونی را روشن نگشت. چون پیکان دیده دور بقدر قطره باران در باریدن آمد، و لمعهٔ برقهای شمشیر خطهٔ اظهار کردن گرفت، و از شهاب تیر آتش درنهاد آن دیوان سر اپیه پرور درافتاد، راثی مهلک دیو آتش زده حربه شد، سر و پا سوخته سوی چشمه سار گریخت. و همانجا کشته شد. بینایان در تاریخ آن سال دیده بودند که مهلک دیو در عین مهلکه افتد، و سر شبستر به نظر رسد، و سر هند و بیند از د. شمار ماه و نام روز هم از اول هلال روشن خواهد شد

یعنی که پنجشنبه و پنج از جماد بیست

تاریخ سال هفصد و پنج آمده به پیش

درین تاریخ اعیان دولت سلطانی را چنین فتح بزرگ روی نمود، و دروازهٔ حصار ماند و مانند چشم بخت بر روی مقبلان کشاده گشت، و درآمده و منظر آن فتح آمد- و حاصل که از پوشیده نظر با فسون و چشم بندی در معما کفر

هندوان، چنانچه دست در شود برون آری اگه اگر آن درون خزیده در
عین آن قلعه چند گاه از ناوک کین مسلمانان بے گزند ماند، ترا از عین عتاب ما
تغیر چشم باید داشت، شعر

عتاب الامیر علی الحال
تصیر میاه اعینها دماء

حالے که حاجب خاص بر سر عین الملک آمد، و عین آنچه اشارت اعلیٰ بود، برسم حجابت
موئے موئے گره در سر آورده باز گشاد، ازیں مهابت موئے براندام عین الملک
چون مژه پیرامون چشم برخاست، در حال پست چشم بر روئے زمین شود، و حکم فرمان
را از مردم دیده در پذیرفت۔ و با مردم عین خوش بران سو شتافت۔ و چند
زم و تیقظ سپاس کارے، که از پیش تخت سلیمانی بدان مامور بود، باز گشاد۔ و آن سواد
را از ریاکاران باقی مانده، چون چشم از گرد دمه، صاف و امنی پدید آورد، که تیغ از
نعل خویش منکر شد، و دریں هم تمام در رفت۔ و رائے سیاه رو، که مانند جاسوسی ناسوده
خود را در پناه دو سنگ انداخته بود، و سود خویش دران پیدا لست، و روش کرده که
بدست عین الملک اورا کوبے و سختے رسد۔ حالے از راه خیره چشمی قرة العین خود را
پیش فرستاده بود، و آنمردم دیده پیش دیده خویش سپر ساخته، و جمعے انبوه که بحب
مضرت او بوند، چون موئے زیادت که در چشم برآید، گرد اگرد او نصب کرده، ناگاه
موجے از خیل عین الملک برسان صدمه عارضے، که بر چشم مردم زند، بر ایشان زد

نعل مراکب دا خول خدایگانی بعین علو رسید چون ولایت مالوه، که از پیش عرصهٔ وسیع
هندوستان بنا بر تحدید آن ممکن نگردد، گشاده شد. ضبط آن را منتصر فی بایست،
کاردان و کاردیده، که هم آن عرصهٔ جدید را مضبوط دارد، و هم حصار ماندو را، که علو
نظر از زبر دیدن آن فرو ماند، به رای رشید و جهد شدید فتح کند. پس ازانجا که چشم
بینش پادشاهانه نیمود، از دولت شناسای ضمائر و سرائر مردم است، بتامل نظر فرمود،
که از اعیان ملک کدام بندهٔ پسندیده بتدبیر تعیین آن مصلحت لایق باشد. چون ضمیر ملهم برین معنی
قرار گرفت، باشارت ابرو حاجب خاص را فرمود تا عین الملک را روشن کند، مصراع

که ما در تو بینائی دیده ایم

آنگاه بخطاب عین الملکی مشرف گردانید، و در سر صدارت مجلس عزت داده.
اکنون سواد مالوه را، که از ظلمت کفر بنور اسلام متجلی گشته است، بر تو مقرر فرمودیم،
تا چشم دوربین را در وی بحداقت تمام کار فرمائی، و مردم دیدهٔ خود را نگذاری که
از شوخی تند زحواشی پلک سر در نقاب خواب کشد. و چون دران خاک از خار خار مشتی
خس و زد هنوز خراش و خش کشی باقی است، از چشم زخم خسان ایمن نگردی، و بحد
فتح قلعهٔ مذکوره در بند بستن چشمها و گشادن رخنها باشی. و چون بکرم مفتح الابواب
استخلاص ممکن گردد، و درون آن گبرستان قدیم را که از لوث کفره چون چشم مفسدان
آلودهٔ فساد مانده است، بآب شمشیر پاک بشوئی، و خاک و لیونا مردم را، که در سر
قلعه برسان دیده کوران درون خانه در رفته است، و شسته آنرا برای کوری دیده

سودن سیاہی دیدۂ سنگ آستان سلطنت را سرمہ کردند، واستخواں خویش را از سرمہ داں کشتن خاک باز رہانیدند۔ حضرت خدایگانی نیز ہر یک را العین عاطفت ملحوظ گردانید، ویر تو رحمت بیش از انکہ ایشاں چشم میداشتند، بر سر ایشاں گسترد، تا در سواد ہند ہیچ کسرے خیرہ چشم نماند۔ از اں روئے کہ یا رستر رنگیں قصاص چشم برہم نہادند، دیا سر خاک سجدہ گاہ بندگی چشم باز شدند، مگر درحد جنوب رائے نہلکدیو مالوہ وکوکا پردھان، کہ جمعیت او از مردم گزیدہ درخانہ سی چہل ہزار سوار بود، سیاہی خود چندانکہ در قلم نیاید، وغبار انگیزی حشر اموہ سرمہ غرور درچشم ایشاں کشیدہ، و سردۂ اذا جاء القضا عمی البصر پیش بصیرت ایشاں فروہشتہ، چنانکہ راہ اطاعت گم کردند۔ فوجی از جنود پسندیدہ خاص نامزد گشت، دناگاہ بران گمراہان بینائی زد فتح خود پیش از اں دویدہ بود، وچشم در راہ نہادہ، کہ حشم منصور بران سوئے کے گذر یابد، تا گرد لشکر اسلام بر سر ایشاں در رسد، ودیدۂ بینائی ایشاں بستہ شد، ورخم تیغ معرفت، کہ سر ایشاں مار می شد، لبسکہ چشیما حون کہ درگل فردہ می خورد، تا چشم مردم کار کہ در زمین خلاف سدہ بود، وہندواں اراں زمین حون خوارہ پائے گیر ما چشمہائے آب درگلہا بسیار فرو رفتہ، دریں حال کوکا لعین کور را کور درآمد۔ اسپش، کالحمار علی الوحل، پائے درگل بماند، وطرفۃ العین از زخم ہیلکہائے چوں پرکس زنبورخانۂ ہزار چشمہ شد۔ وسوئے چشمہا صدید وعسلیں شتافت۔ ودرزماں سر تحت سرگردیدہ او بدرگاہ، دولت آب فرستادند، تا در بر

بقوت بازوی جهاد متخلخل گردانید، که چندین تبخانهٔ سخت بنیاد، که از صدمهٔ صورتیان در لغالطیدن بوزیدن نسیم اسلام بر زمین خفت؛ و هر سنگ که گوش‌ها از قلاع کفره از شنیدن کرنای هندوی صخرهٔ صما گشته بود، از ندای بانگ نماز گوشهاش باز شد. و جایی که از حدت ابرهای برهمه گوشهای هندوان پاره می شد، از سماع خطبهٔ محمدی صماخ گوش مومنان پر از نوا سرور گشت. امیدست که بعد ازین نیز. رباعی،

هرسو که سپاه پادشاه خواهد رفت،
دانم که نه تیر بخطا خواهد رفت،
هرجا که کند خطبهٔ شه صیت
آواز گرفته بر ما خواهد رفت،

کیفیت فتح حصن ماندو
ضبط همه مالوه بیکدو
...چشم نگه کن روشن،

چون نیزه وران سپاه منصور سیل رمح را از اجل رایان کحلی کردند؛ و بعضی زمینداران بزرگ که بیناتر بودند، از سهم پیکان خاره شگاف ترکان طریق سخت چشمی و وقاحت در گوشه نهادند، و دیده کنان بدرگاه اعلی آمدند، و از

کیں وران تمت یر ہا سوسی کتیدہ، چوں نسیم صبح ازجائے بجر تمد، وحملہ آورد ندا و سرو گل آگیں رائے را، کہ بادسرد داشت، برپاشیدند، نظم

آرے چوکثری درسر دیں باشد

لی دنیاں راسزائے سر ایں بار شد

ز ب تنگراز ستاره وماه

سبے کہ روزان ازبرج روشن گشت روماه ذوالقعده برسر جوزا رسید، وسال ہم ازاوّل ذوالقعد درحساب امد، نظم

یعنی از ذوالقعده سیوم وازہ ہفتہ بود روز

ہفصدم سال آمده ازہجرت شاه رسل

ز بد تنگر ازحصار ومسجد

دریں تاریخ فتح آں چناں حصن حصیں بردن رائے متیں متخلص گشت، ودرباب آں دارالکفر خطاب دارالسلام ازآسماں نزول یافت۔ ومعمورهٔ جہاں کہ کورستاں کہن بود، شہر نو اہل ایمان شد۔ لواء والاءِ خدایگانی، کہ بالاءِ آں قلعہ آہنیں چوں کلید برسرِ قفل برآمد، گوئی مفتاحے بود برائے فتح باب ممالک جنوب، کہ اوّل بتخانہ ناہر دیو، کہ ناہر دیو داں استعانت داشت لشکر ، ولبعدازاں آئینہ کفر را

رم خورد، سمندر وار در میرفتند، و پایگان معلق زن بانگ نہ تیر بر آتش پائے میکوفتند، چنانکہ پرندہ را ازان کرہ اثیر بر تیر پارا یپرواز بود۔ تا سیاہان بحری سیاہ اراں کرہ آتش کہ تا اثیر دویدہ بود، ع،

گزشتن بران جانب امکاں نہ داشت

ذکر منجنیق انجاہم

تا زعروسگاں عرادہا در درون حصار مار تا ہاے سگیں، کہ پابستہ حالہ ہنود بودہ اند، و در آخر شعبان آشکارا سنگ انداز میکردند، عصبہاء سلطانی حیہ بتہ اللہ ... فسادالیشان شدہ، سنگ سار شان می گردع

ما چار سگسار شود ہر کہ مفسدست

ذکر غلہ و باران بنگر

سنگ مغربیہائے بیرونی، کہ بر ہوا میرفت، چنان برار میزد کہ برق ازو میجست دانچنان سنگہا گران بر سر حصاریان مانند ژالہ می بارید۔ ومیخوردند و سرد میشدند، آرے علف شان نماندہ بود، سنگ میخوردند۔ کار عشرت درون حصار بجائے کشیدہ بود، کہ یکدانہ برنج مدوحبہ زر میخریدند ولی یافتند۔ واز آتش گرسنگی حبہ القلب ایشان در سینہ سفالین بریان می شد، ومیجو استند، ع

نسبت منجنیق بدین اینجا

چون پاشیب ازبلندی به برج مغربی حصار پیوست، و مغربیهای سلطانی از بنی سارها کوه خرطوم برآورده، و هرگروهه برسان گردکوهی سوی آن قلعهٔ ملحد روان گشت، و دل هندوان افتادن گرفت، شعر

فمن ضربت الشمس ل امه
من المشرق ثم مرالی المغرب

نسبت اختران نگر اینجا

نومسلمانی چند از مغلان بدانچه که رویی از آفتاب اسلام تافته بودند، بدان زحلیان پیوسته، و آن همه مریخیان در برج آتشین قوس گیر شده، اگرچه در سه برج آتش افروخته بودند، و مثلثهٔ ناری دران سمای ذات البروج ثابت گشته، اما تیر در یک برج بوبال قوس گرفتار آمده بود، و سوی آتش سیر می نمود، و محترق می گشت. از ماه موقر رجب تا شهر معظم ذوالقعده لشکر منصور زیر پای قلعهٔ مذکوره منزل داشت. آتش بلند بر سر برج بود و از مظلهٔ آب چکان ابر بر می آورد. و هر روز نیکان اختران اسلام در پایان پاشیب انجمن می شدند، و جنگ سلطانی پیش می بردند، و دلاوران بهرام صولت، در چنان آتشی که شیر سپهر ازان

ز بردست آفتاب وسیّارات،

چوں چتر آسمان سائے ظل اللہ بر سر کوہ ستھور سایہ کردہ، جہانگیر آفاق آفتاب وار بر سر بد روزاں آں دیار از سرگرمی ایستادہ بود، و روز عمر ایشاں را در حد زوال انگند۔ آں قلعہ شامخ را، کہ زباں کنگرش بارانان رباں آوری میکرد، در دور دائرۂ لشکر در آورد۔ ہندوان زحلی، کہ لسدست کیوانی دارند، حس کشتی جنگ در ہر دہ برجے آ۔ تفنبر افروختند۔ و برج خاکی را آتشیں گردانیدند۔

ز بردست نگر از عناصر ایں جا

ہر روز آتش آں دو رخیاں سر نور مسلمانانی حرارت رساں میکرد۔ چوں استعداد اطفائے آں مہیا گشتہ بود، مسلمانان پاک عنصر آب حویش نگاہ میداشتند، و کشتن آں نمی پرداختند۔ لاجرم لیطیفہ خاک میکردند و آتیش می نشستند دوحش حریطہ برائے خاک بداں۔ دانست کہ گوئی بادشاہ روئے زمین بجہت گرفتن قلعہ خاک را بہ خلعت میداد۔ فکیف آدمی را۔ نظم

ار چنیں شاہ ملک باد آباد
تا بود آب و خاک و آتش و باد

ز بتا کعبه و خلیل نگر

بس تجانه سومنات را سوی کعبه معظم م در سجود آوردند؛ و چون خیال تجانه سرنگوسار در دریا انداخت ند، گوئی که آن بتکده اوّل بماکرد و لعداران عمل و آن بتان را که در یم راه سی تحلیل حاجه گیرنده بودند، و ره زن گمراهان گشته، سنّت خلیل بشکستن ایشان درست کردند. مگر یک بت بزرگ ترین تان بود، با حرام حضرت خدایگانی فرستادند، تا هنود بت پرست را تنگ تگی آن الهه عاجز بازنماید لوکه بار کردند، گوئی زبان شمشیر شاهی تفسیر این آیت واضح میگرداید. که

فجعلهم جذاذا الا کبیرا لهم لعلهم الیه یرجعون

آن جهان دار کفری، که قبله گبران بود، مدینة السلام گشت. وحا پیشوایان ابرهه پس روان ابرهیم پیشوا گشتند. و مومنان سیاسی صلب هر جا که بت و تجانه میدیدند، الصلوات تمام میشکستند. نظم

تکبیر و شهادت از غزا هر سو بود،
ست هم بشکستگی شهادت گو بود،

ز مسجد و خطبه نگرید

دران کهرستان کهن آوازه بانگ نمازچنان بلند بر آمد، که در بغداد و مدائن تشهید

(۶)

چو کردم ذکر فتح چند راندن ترسل خنجر
کنوں گویم فتوح هند وار گجرات گیرم سر

نگه کن زر بست دریا و باراں

چوں ترشیمت برآمدار جدایگاں بحر و بر آلا تیس جوں کرۀ مغل لسیار شد، خواست که آں لوت متراکم را در دریا و محیط پاک لتسوید پیس پیش از ایّام لبکال، در سالے که آزار آب ریخته لود، دم دوری ما هها یافته، و رورار فرود رعد اواره برآورده گستی حلال جمادی الاولی بحوئے آب رسیده، شعر

لیعنی چهارشنبه وزاولی جماد لست
تاریخ سال تسعصد و ثلث ولود شد

دریں تاریخ مجسته عارض والا را فرمان فرمود، که لشکرے چوں ابر و باراں برسمت معبر گجرات سحراب کردن تجاره سومنات نامزد کند- والفخان مرحوم را، سه تتاله الله میں عیں العصراں، برسر آں سرایر دهائے تیغ و پیروری، چوں ملکے که موکل ابر باشد لصب گردانید- آں همه ابر بارعزم فتح سوئے دریا رواں گشت، تا جائکه میادتی نه در آب رسیده لود، ع

سر تخانه بهم به آب رسد

گردن زدند، واز ان سرهای منحوس ببر جمه راسراسر تاراس فلک برکشیدند، چنانکه مریخ هالہ که آنرا بدید، سر نهاد۔ ۴

یکراس شد بنیه تا بچندین بروج چرخ
بیں صد هزار راس بیک برج بر زمیں

جرے تازہ بخار نائب مالک یوم الدین می فرستاد و بہ تشریف جواب وصلہ خلعت مشرّف می گشت، تا بجناب حضرت رفعت رسیدند۔ و حشر آوردہ را العرض گاہ لشتور رسانید، و پیلان کوہ جنبش بصدائے خویش آیت وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ، برخواندند بیشترے ازاں پنبہ پشتان ابر روئے ہوائی پرانید، ع

كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ رباد منتشر

اینک این ز ‌‌ بہ عمارتہا

ہیکل پیلاں، کہ عمار تر است محکم بر ستونہا جنبان، چوں از خراب کردن بنیت آں محرمان بلاد ماندہ گشت، فرماں رایں جملہ اصدار یافت، کہ از آتش گل ہائی ماندگان کلایہ کنگر حصار کنند۔ در حال لفرمان معمار ملک و دین، ہم نظم

شد ار حصار تتاری و چینی آویزاں

چو زنگیان نگوں سار از عمارت نو

ز بر نگر از کواکب اینجا

دار آمیرش فروہ مغل در ہر برجے قراں زحل و مرّیخ معائنہ شد، و تاثیر آں قران نحسین ہم بجاں آں مریخان سرایت کرد۔ و چوں حلگی روح منزل مرتحلیاں ورحلیات گشت، ہنور ملک زدہ چند باقی ماندہ۔ ایشاں را بہ تیغہا چرخ رنگ

کشتند از اجل سر میکشتند و گردن میدر و دند۔ چنانکه آن تیغ جا ئے تا گلو می رفت و جا ئے تا کمر می رسید۔ و سیل خون تا به بینی کذا لکر نظم

ز تیغ غازیان شد سیل خون تا بینی کافر
که نامد قطره خونی ز بینی بیر لمبانی

ز بر تنگر از قیامت اینجا

چون لشکر منصور، که کمر جهاد برای نصرت دین مالک یوم الدین لبستہ بود، در ساعت برهان لینصرن الله من ینصره معائنه کرد۔ و رستخیزی از نهاد آن حشر بے شمار ملاعین بر آورد۔ پنداری قیامت قایم شده بود، و موکلان مالک در رسیدند، و کشتگان سنگ دل کفره را برای افروختن جحیم، که وقودها الناس والحجارة، گرد می آوردند۔ دران عرصه عرصات چون کافر بیچاره را بدوزخ فرستادند، و یک حشروار دیگر به وکیلان عذاب تسلیم افتاد، تا با لاکل و اغلال شان مقید کرده بموقف عرض رسانیدند سر زنجیر شان کیپک لعین که عقوبت بود از کلاب جهنم از امرای متن حرتائی بو گرفته شد، و اقبال به ادبار بود، که اصحاب شمال گریختند۔ دیگران همه یا در چاه دوزخ افتادند، و یا در رشته دوزخیان اسیر گشتند۔ ملک الملکم اسیرت لشکر بهشتیان را سوی حضرت خلد لقای خدایگانی اخلد الله ملکه، باز گردانید۔ و ساعته فساعته

درعور آں فرود رفتند، وہم از حروش آں خوں، کہ بہانگ بلند از تیز آب شمشیر سخن می گفت، بہ پیروں بردں، کہ ایشاں را خونابہ بزرگ بر سر آمد، دراں سیلاب شند ہر چند پائے می افشردند جائے ایستادن نبود۔ دریں میاں مقدمہ لشکر اسلام، با سدار و یاراں، بر سر ایشاں در رسیدند۔ چو شد در آں حیونیاں افتاد تنہا، ہمہ از باراں تیر می گریخت، و دلہا در ناوداں پیکان می آویخت۔ ہر طرفے بوحی چنانکہ از دریا موج خیزد نظم

درکوہ عار ہمی رفت فرو ریزش مرو شور
ہمچو سیل کہ گوسارفتد در لرد لو ر

نگہ کن زید ... اعضاء مردم

خبر بسر لشکر اسلام رسید کہ لشکر مغل را دو سر بود، کہ در ولایت پادشاہ تاختند، یکے اقبال دوم تائی بود۔ اکنوں کہ میمنہ میموں سلطانی بر ایشاں زد، دست و پائے گم کردند، وآں ہر دو سر مغل یک سر راہ آب ند گرفتہ میگریزند۔ آنکہ پائے خود فراموش کردہ بودند، دریں حال از سر خود یاد ملی آرند۔ وقت آنست کہ شمشیر اصحاب یمین سر ہائے ایشاں را در دست دیا ... اندازد۔ در حال بہ فرماں سر لشکر چیرہ دست قوی بازواں عزا دست ... در ... تیغ بردند، و سوئے آں بیاباں سبے پایاں رکاب گراں کردہ، دست بدست بدلیشاں در رسیدند۔ و دراں

محتشم نا هنر و گشته بود، شیران آهو سوار را چنان بتعجیل روان کرد، که از مشک شام
و کافور صبح فرق نمیکردند، تا بمقصد غزا بر طریق پلنگان در نخچیر بوی کنان در
رسیدند - حالے که دریزه گرد مجاهدان پیراهن آن شب پویان در آمد، هر یکه با شمام
آن مشکین باشدند، شعر

وهم سوى معانى قدام بحر
كما جبل هبت عليه رواح

نسبت آب پل روان چون آب

بر سر آب علی ه آن موج از جیوش دریا جوش مسلمانان در رسید، و
کپک لعین میان تیر آب تیغ افتاد، و دست و پا بر زدن گرفت، نزدیک بود
که آب شمشیر از سرش بگذرد، مومنان رحیم دل از کین و بسیار [illegible]
و دست گیرش کردند، تا آن سنگ آبی را با بیان دیگر به درگاه دولت بار
اعلی رسانند. چون فوج کپک تمام، بعضی از قطرات پیکان بر جای سرد شدند،
بعضی که از جوی زندگانی هنوز آبے داشتند، باد قهر خدائی بر ایشان وزید،
و همه را مسلسل گردانید لشکر دیگر از آن اقبال مدبر و مدابیر تائی بو، که تشنه خون
مسلمانان، و از خون خویش سیر آمده، در عقب می آمد - ناگاه سیلی از خون کفره
مقتول سوی ایشان گذشت - و چون آن سیل ایشان را آشنا بود همه یکبار

نسبت این جا زبہار است خزاں

کیفیت فتح دیگر اینست، کہ چوں شاہ عمار انگیز کافر اَمَّادُھُمُ اللّٰہ، در آخر دے ماہ با دعرور دربروت انگندہ سوئے روضۂ ہندوستان، کہ فردو ترین ولایات او بہار است، برساں صرصر خزاں تبدی آہنگ بمود، وگرد ار اقصار زمیں تشدر آورد۔ ساکنان آں جانب مانند برگ دربرگ ریزگرختن در ریخت ریختن آمدند۔ آں صرصر فتنہ چوں قوت آں نداشت، کہ درخاک کہ آرام وسامانہ گردے برآرد، جانب بیابانہائے ناگو روئے درصحرا نہاد، وبادیہ نشیناں آں زمیں رارفتن گرفت۔ چوں نتن آں مردار خوراں و مردارے کہ گریدہ آں سگاں شدہ بود، بسیار شد، وگل خوشبوئے ناگوررا، کہ از چیدں سودہ حکایت می کند، ہستی گرداید قاصداں بادسیر خبرآں بحیر مشکو بمشکوے خسرو سطفر شمت پیر رسانیدند۔ بادشاہ ابوالمظفر، کہ عوائج اخلاق او بافۂ آہو رغم الالق آں گندہ دماغاں از سفینہ معفر اسلام برحسود عالیہ مصاف فرماں داد۔ کہ تہیاں عبیر عسارر ابوردراہ ربہی فرمانید، کہ اں آوارہ لستر نگردد، نباید کہ تالوئے گندہ بروت ازلید تاصندلی آلودہ کند، وسوئے مُتک سیدہا خراسان فرار نماید۔ ملک طیب شمائل عز الدولۃ والدیں کافور سلطانی، نَعَطَّرُ المَجَالِسُ اَلاَھُلی بِاَخْلاَقِہٖ، کہ بکارفرمائے حشم

اگر او جاں بہ بخشد وگرنہ
ہر دو را پیل مال فرماید

نسبت از نرد نگہ کن ایں جا

چوں ہمگی سپاہ کفرہ را کہ ملوک شیطان بود، بستہ پیش تخت آوردند، آں ہر دو بازندہ کہ دعوائے حریفی کردند کعبتین دیدہ بر لباط خدمت غلطانیدند، و برائے بُردن جان خویش جوانمردی شاہ را شفیع آوردند۔ در بارہ آں ہمہ شرح سفیدان دو رنگ اشارت چناں رفت کہ بعضے را مردار کردند، و بعضے را در خانہ بر بستند و آں ہر دو مہرہ مضروب را کہ معلق ماندہ بودند، در خانہ فرود آوردند و کشادشان دادند، تا از ششدرہ مردار شدن خلاص یافتند۔ ناگاہ از گردش کعبتین فلک یکے را ازاں دو بر آنکہ ضربہ بد ورست، دست روزگار مہرہ برچید، و دوم یکتا ماند، نظم

منہوئے لعب او چناں راست افتاد
کو جان عزیز برد بازی بازی

شرح فتح دگر و قتل تمنہائے مغل
واں بحلق کپک سگ صفت افگندن غل

برآب رواں گو۔ ۔ آتشیں می باختند۔ دراں سرداری علی بیگ وترتاق، که سراں لشکر بودند، چوں دیدند که آفتاب شمشیر برسر آمد، والیشاں را وقت زوال نزدیک شد، وچہرہاء ایشاں ازتف آں خورشید جہانگیر سیاہ گشت، خود را درسایۂ عَلَم اسلام انداختند، وگفتند که شعاع تیغ درباچناں آتش زدہ است، که تاالسایۂ خدا نسیم، آسودہ نگردیم نظم

کاکس که اگر ۔ ته تافت ۔ ارتاب حاذنات

آسایۂ ۔ ش محوی کر ۔ برار سایۂ خدا

اینکہ سہر۔ یلسبر یشطرنج

بساط معرکہ از استخوانہاء پیل تن اطلع شطرنج گشته بود۔ رُخ ہریک از زخم تیغ دونیم شدہ وازکوب گرز اندامہا جلیلۂ شطرنج گشته، وکشتگاں مانند مہرۂ مصرور چپ وراست ۔ فرو غلطیدہ، واسپانے که خانه خانه می گشتند، بعضے زخم خوردہ افتادہ بودند، وبعضے گرفتار آمدہ۔ وسوراں که برساں پیادہ پس بحر یدندے پیادہ می شدندو پیس می دویدند، وفرزیں می گشتند یعنی سر بر زمیں می نہادند۔ علی بیگ وترتاق که دوسته شطرنج بودند، از استخواں کلاں ملک آخربیگ برسر ایشاں چو۔ لعہ درشت افتادہ بود وہر دو را درمعرض مات انداخته، ومی خواست که سوئے شاہ رستیں رانند تا اگر شہ خواہد نظم

۔ ہم ۔

بندہ خاص آخر بیگ میسرہ ملک نانک با سی ہزار سوار قادر دست نامزد شد، کہ کشش دراز کند، و سہم بران نشانہ لعنت زند، کہ زخمہ بزرگ در کار ایشان راہ یابد۔ پادشاہ منصور را۔ ہر کہ از روز پیکاران دراز تر بود، شتابان تر از عمر مشغولان رواں شدند۔ و چوں اجل بر سر آں کشتنان در رسید، روزے بود کہ ماہے گویم واز جماد الآخر دو ہفتہ سبے کم گزشتہ، و در تاریخ سال معلوم شد کہ پائے علی بیگ در دام افتد و سر و پائے ترتاق نیز ہمانجا گرفتار آید، نظم

یعنی کہ پنج شنبہ واز آخر مریں جمادی

دہ روز رفتہ و دو در سال پنج و ہفصد

القصہ بجرد دیدن گرد لشکر اسلام خاکساران مغل چوں ذرات گرد زیر و زبر شدن گرفتند، و باچنداں گراں جانی کہ بودہ اند، جان شان بپرید و دل سنگین ہم بر جا نماند، کہ لشکر حال ایشان شد۔ بے زہرہ ترتال فوج لشکر کہ مقابل صرصر شود، ہرچند پائے بیشتر می افگندند، پس ترمی افتاد، و منادی اجل آواز شان میداد، کہ لَنْ یَّنْفَعَکُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِّنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ - چاروناچار چوں آتش در ایشان نماندہ بود، یک حملہ خام آوردند، و لشکر سکندر ثانی کہ سد آہن تواں گفت، از انہا نہ بود کہ خم خورد۔ با جوج فعلان را پیش انداخت پس مستظہر باد، وَاَنْزَلَ جُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا ، تیغ آبدار رواں شد و روبہائے آتش رنگ بر زمین افتادن گرفت شمشیر زنان اسلام گوئی کہ

نمودار فتح دیگر بر معمل
علی بیگ و ترتاق لشکر مغل
از غزا و جهاد نصرت آیین

کیفیت فتح یافتن جنود اسلام کرت دیگر بر حشر اسوه مغل این است که چون
علی بیگ و ترتاق و ترغی از حد ترکستان تا آب سند تیغ زنان قطع مسافت کردند
و از رود جیلم ناسد تیز زین سوی گذشتند، ترغی سر اصلع خود را از سر شجاعان
اسلام خاص بر چیم میدید، و یک دو بار از صدمت تیغ غازیان بحیله جسته بود. اگرچه
دل آهنین داشت […]، اما آیتی سندان شکافان جهاد دل او لست نهاد. سهم
پیلک زنان غزا در دل گرا اید، و هم از عقب حمله کرد. اما علی بیگ و ترتاق را
چون هیچ گاه درین ولایت گذر […]ود، تیغ محرابی موسمان را تیغ حطبه […] تصور
کردند، و در دیارے که اگر کسی با هزار سر در آید، یک سر از سرد، یک سره در آمدند
بقدر پنجاه هزار سوار شکار انداز سهمگین، چنانکه از باد آن لشکر کوه لرزان گشته […]،
و ساکنان کوه پایه را ملبدی در دامن اقامت […] نماند، هر همه از صدمه تند آن خاکساران
ریزیدند، و در گذاری گنگ افتادند. بارقه صولت ایشان تا بد انجا بر درگرفت،
و دود از قصبات هندوستان بر آورد. و خلق خانه سوخته سر و پا آتش گرفته
خود را در آبها دور های افگندند، تا از آن حدود در سر خیر بدرگاه جهان پناه رسیدند.

طاس شراب را کردند، و شگالان وشست را بر لب آب عشرت میفرمودند، و
شیر گیر گردانیدند؛ بهیهنی و مبارکی ساکنان عصر را، جعل دوره مثلهما
فی قواریر السماء؛ بسط ابعد بکمیت
الفخان از رزتین خون میشوم مردار خواران قید، که هم ترک قی اند و هم لقی اتفاق
مراجعت محمد خان مغفور سقاه الله شرابا طهورا ، اول شادی
این فتح بزرگ به مجلس نشاط بنشست، و از زر و جواهر بر حریفان رزم و
بزم سنگ انداز کرد. بعد ازان دست جام راحت بر عزم زمین بوس مجلس اعلی
رکاب گران گردانیدند، و طبقه اسارا را، که نقل دندان پیلان مست بوده اند، در
جرعه گاه قصاص آورد. شاه کیخسرو غلام خود را نمودار این فتح را پیش ازان در جام
گیتی نمای رای روشن دیده بود. چون خیال ضمیر در ساغر مراد معاینه کرده،
جام بشربت، لکن نشد مکدره، زبان را بکام رسانیده، امیدوار کاسه لبالب
لازمیدن کم شد. بعد ازان که نقطه از شکر باقی نگذاشت، مشغول گشت
و با خانان میمنه و میسره جشن عشرت فرمود. و بخشش فرمود، که عامه شهری و لشکری
از محنت و عسرت، نعوذ بالله منها، چنان خلاص یافتند، که شعر

اِنّ طلبا لسائلٍ من عائلٍ
قطرهٔ ماءٍ وجدا لقرفیا

دیدهٔ سنگیں چوں حجرِ الماس سفتہ شده بود، و بعضے را پیکان پولاد دریدهٔ دل آہنیں
ترساں کلید در قفل پیوست و آواز میداد، شعر،

سینہ کہ زرس زنگ قفل او بکشاید

کشادگی دل او جز بدیں کلید نشاید

الغرض از دست تیر براں قادر دست سہماک معلی تقدیر دست ہزار، ع

دریاتم خویش بر زمین تحت

وارتم ابدر یعنی یکست نوح بزرگ، کہ از رحم گرز عمود ملشتری خورد گشتہ بودند،
و بعضے را کہ استخواں آرد شده بود، توشۂ آں جہاں بر داشتند۔ و بعضے را کہ از باد
ہیبت جاں شیریں ازاں برید، والیشاں زندگانی کالبدے مانده، اوّل سر التباں
جدا افتاد، و بعد ازاں سرہمہ بطریق سرگم بیروں شدند۔ بالقی اغلی اسیر سلسلہ
حَدُوۡ وُرُوۡدِهٖ مُحۡکُوۡمُ گشتند طوق آہنیں کہ مشتاق آں گردنہا بود تو اضع تمام تر
معانقہ بغل میکرد، و گوشمال سخت میداد۔ و در گوشہاے بہادراں، شعر

نَادَا سَلَاسِلُهُمۡ بِصَوۡتٍ اَرۡوَعُ

هٰذَا جَزَاءُ مُعَانِدِ الۡاِسۡلَامِ

نسبت رزم و بزم بیں ایں جا

چوں صحن میداں مصاف را از روے خوں آلوده تتار پیراز ہزاراں ہزار

اینک این نسبت غزاو جہاد

کیفیت فتح یافتن گرا اران لشکر منصور کرست اوّل برکدرلعین در لوت این سلطان سحر لوت نصر اللہ اعلامہ، در دبیں جارن ہنجو رایست۔ کہ چوں تا بار موئے تسگاف بالشکر باسد طوفان عداب ارطرف کوہ جودی جر کم حمارت قدیم سوئے آب سیاہ و چلیم وستلد گذرکرد، وموج آں دوزخیان آتش دری لست تلوارہا گہوکہرزد، بران گونہ کہ تاحوالی شہر روشن شد۔ و حالی در عمارت قصور اندا خت۔ آوارہ حاں بلند برآمد کہ ع،

حرکھرت شاہستہ جہاں برسیا

نسبت دست بازو ست اینجا

الغیاں مرحوم را کہ عمدہ السلطنت بود باتمامی دست برابرست لشکر و عظام صاحب قوت و عصبہ ساعد ہم دست اگر دانید، و بہ تیغ زدن جہاد بامزد کرد، کہ تاہمچناں مست لستہ لقوت

نظم

روید و بماید و مُست ہم بکافر

ز بت اسلحہ ارست این بنگر

حاں ارتق کماں حوں تیر حستیس می شتافت، و دو مسرل رایکے میکرد، باحد

ہم درالتعریف گنبد گفتہ شد

یں گسد دوص کتس برتہ میہ صواب
شد ہمہ ارسپفد ہمیرع حطاب
گنبد ریرو حیہ ال گسد درحوص
یک ہیصہ روں سیمی ویمی درآب

بارگستں ارںیاں رہم گیتی داشتں
سوئے عالم گیری وطرعلم افراشتں

از تنگی آب خلق را خونابه قوم موسی از رو می نمود. بادشاه که شمشیر نیلگون او فراعنه
کفر را در آب نیل فرو برد، بلکه نیل تیغ را در خون زرد قبایان یهودی مزاج غرق
گردانید. ازین عطش حوض شمسی عام چون لب بود خشک آورد. اما کلیم وار ید بیضا
باستسقا بر داشت. در حال برهان وظللنا علیهم الغمام بر تشنه
خاک بی آب سایه انداخت، وهم متین معول بر دست کاوندان عوض عصای
موسی گشت، و در چهار جانب چوتره حوض دوگان سه گاه زهاب پیدا آمد.
فانفجرت منه اثنتا عشرة عینا قد علم کل اناس مشربهم
بر سر چند روز آب تا گلوگاه چوتره برسید. چون با چوتره بعد از دیرش ملاقات شده
بود بصفا و مصافات تمامش معانقه کرد، چنانکه محیط ربع مسکون را تابنده خروش
بیت تر در صفت گنبد حوض و عوض ازین طبع بیرون ریخت شعر

ترى جنبدا بين حوض دعاء

حباب علا مد طح [illegible] برا

در گنبد و چوتره است نسبت

فوق المراح بين الحوض جنبد

كنهده بيضة العنقاء على الجبل

وحوض از گرمی ہائے اہر خود خشک می شد۔ امسال خود باشتعال سخون فلک متحرک یکبار که بروئے گرم شد، وے آتش کرد، چنانکه درده حوض ازیں بے آبی بترقید وپاره پاره گشت۔ پادشاه روئے زمین علی رغم حر روسیارات فرمان داد: که دروں او را از گل یاک کردند، وغبار ہائے تو بر تو لسته را بیروں بردند چوں درخشک کردن حوض اشتعال آفتاب از فلک بود، بخارات فلک گنبد بنا کردند، که آفتاب را از دیدن او دوران آورد، وہم بران گنبد فرو افتد۔ هنوز در افتادن بود که باران در رسید ومحکم بگرفت، وحوض صافی دل را با چندان بے آبی که از آفتاب کشیده بود چشمها پر آب شد زہے رقت ایں حوض که بر مهر آسمان لطف خود ظاهر گردانیده۔ آرے از بزرگی ہمیں باشد۔ فی الحال آب در شهر شیریں شده بود، وشور از چاہائے درون بر آمده اگرچه از رحمت آسمانی یکبارائے نزول یافت، اما درده حوض اثر خشکی بیش اراں داشت، که یک شربت مرطوب گردد، شعر

هر آب که باراں فرو ریخت پاک
فرورفت چوں گنج قاروں به خاک

بیان بست زوہمه موسیٰ

شک نیست که شهر دہلی مصریست، که سیل فرات آب سقایاں او مہیا داشتن تواند۔

اینک آثار نیز از عمارت آن بدعت است

وهر جا مسجد که پراگندگی در روی راه یافته بود، و بعضی را طاق چون محراب ترتیب همه ملا بر زمین لیپت شده، و بعضی دیوارها از مرمت، و پیوند بنیاد سجاده خستگی گشته، و بعضی را با و خاکسار از خاک نیز هر روز تیمم داده، و بعضی را بعد از نزول باران تیر و ستون مسکی و سست مند گشته بسیم چون آب ریختند، وهمه را تجدید می کردند شعر

تا قاعدهٔ نماز قائم گردد

و آنگاه دعای بانی خیر کنند

ماجرای حوض سلطان کان زلال جان صفا است
دارد از محلول آب خضر اقطاع حیات

ذکر عمارت حوض لطیف و ترتیبش

چون حوض سلطان، که برای شمسی چون چشمه آفتاب تا صبح قیامت روشن خواهد بود، و هر روز آفتاب اورا آئینهٔ روی خویش می ساخت، و اول عکس صورت حال شمس خود را توجیه میکرد. اگرچه آفتاب بر و تافته می شد، اما برای تعظیم شمس فرو رفته، اندک آب فرود میخورد و آفتاب هر بار بر زبان شعاع از سر تلطف می گفت، که إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ

ز

بردن ز عمارت حصار است

حصار دہلی کہ نائب کعبۂ معظم است عمرہا بر عمارت او بر آمده بود، واز دور مدام تہ
[illegible] پیشه خراب تر ازاں شده، که خرابات در نوبت ہمایون برطریق مستان
خراب، و در محل وغیر محل فروتنی می نمود؛ ونمی توانست که باسنگ خود باشد- گہ
پیش خسان شارع روی بر زمین می آورد، وگاه سوی خندق سفلہ سلامہا
عوج میکرد؛ وکنگرہای او، که بزیر دندان آں عمامه بر زمین افتاده از
تواضع ناپسندیده، کله بر زمین می زدند- چون نوبت اساس مملکت خداگانی
علائی شد، ع، کہ تا بنیاد عالم باد باقی،

ہم ایں جانیز از عمارت

فرمان داد که از خزانۂ معموره ہم سنگ [illegible] خاک وخشت زر برکشیدند، و در وجه عمارت
نہادند تا معماران دانا دست بکار بردند، و دست بدست حصار دیگر قائم
مقام آں اقامت کردند، که ساعد برجش باصابع کنگره با [illegible] خفید. ثریا پنجه
کرد؛ وبازوی باقوتش مریخ زیر دست را زیر بغل فرومالید؛ وبالای شدش آسمان
فیروزه را کمر فیروزی خویش ساخت تا بر شطر باشد که عمارت نو را خون دہند- چندین
ہزار مغل بزرگ را برسرش قربان کردند- چون ایں عمارت که عامرش را مژده
[illegible] یار باد تمام گشت، ہموس کائنات خفا خود را بجرا ... آں نہم

لَوْلَا المُهَيمِنُ سَلَّ حَامِلَةٍ
كَانَ التَحَمّلُ فِي اِنْعَامِ ٥٥ قَودِ

سنگ تراشاں ہند، کہ درصنعت حارا، فرہاد رائے سنگ گرداند، تیشہ بر داشتہ
روئے حارا را بلطافتے آلیہ ر میکردند اگر وہم بر روے بگذرد، ملغزد۔ و معماران
دہلی کہ لقمان مندر را در ترتیب عمارت سنگ بیدار ند، ہنر را دست افراز عمل
خود ساختہ، سنگ را با سنگ ہنجارے می پیوستند، کہ اندیشہ ہیچ رارے دران
درزہا، بہای درنگنجد۔ تا در و دیوار مسجد از تیمّن حاک توصی ادر پیوست و اسال
تاریخ درعمارت نشستہ شد، مصرع،

سال نبی ہفصد است و یاردہ

عمارت آں مقام کریم بدیں حد رسیدہ بود، کہ بالا رفت بنا، عمر موفق ار بنیاد
مبارہ استوار تر می باید۔ تا بنیاد مبارہ کہ از زمین بالا آمدہ است بر آسمان
بالا رود۔ و آب و گل سدہ را نیز اگر دریں منظر شُبِر ست خندگاہ بستگی باشد،
باشد کہ کتابہ ایں مبارہ را الشرف تمام مطالعہ کند و دعاء بانی خیر بخواند منظ

دگر لطارہ میں با ہمایتش نرسد
لسا کسا کہ رسد و نگہ کند در رو ند،

کیفیت عمارت حصن حصین شہر کا ندید یدشد سکندر دگر ندہ سم

جائے کہ عمارت بیت اللہ بود، کواکب گیہ تنند کہ سنگ بر سر نہ گشتند واگر ایشاں از مقام خود فرو دنیا یند نہ نظر

بدرود خود ستارہ تا آں جا
بد بدسنگ برسر اریشاں

طالبان سنگ از برائے نگی در اطراف شتافتند۔ بعض چنگ در دامن کوہ زدند و از آنکہ در تحصیل سنگ عشق تمام داشتند، عاشق وار دامن کوہ را چاک چاک کردند۔ و بعض در قلع بنیاد ہائے کفر از پولاد تیز تر بودند۔ آہن ہائے تیز کردہ روئے جادیہ صنم خانہا در ایان آوردند، و بازوہائے را آہنیں را در شکستن سنگ نیز و ہر چہ قوی تر دادند۔ ہر جا کہ تبخانہ در تعبدیت کمر تعظیم بستہ بود، از بان متین بہ بجدہ محکم اساس کفر را از دل او بر میکنند تا در حال آں تبخانہ سجدہ شکر بجائے می آورد۔ و تختہ سنگ ہائے کہ از معلم ملکوت رقم شقاوت تعلیم داشت، چوں قلم تقدیر رفتہ بود، کہ آں ہمہ تختہا بہ ہدیہ انما یعمر مساجد اللہ تحریر یابند، حرف معول را بدرونہ دل در پذیرفتند، و در کنار زمیں می غلطیدند۔ پولاد کلنند لعکس خاصیت۔ منغناطیس شدہ سنگہا را سوئے خویشتن میکشید، و بارکشاں آہنین اندام نیز ربودہ سنگ شدہ سنگ می ربودند از بسکہ ہا صد فرسنگ تا فرسنگ مسجد کشید سنگین بارکشاں گران بار سنگ بود۔ بگردون سنگ میکشیدند، کہ گردوں نکشد۔ و دیس کوہان ستور کوہ حمل میکردند، کہ کوہ تحمل نکند، شعر

دردے از سر اقامت یافت، وارکان اربعہ برسان ائمہ خمسہ مسلمانی ممہد و
مؤید گشت، ددروں وبروں آں ارایج نورانی تو برے دادند کہ از نور ہائے
سپیدۂ آں، ع، گوئے گنبد کبود گشت۔

ذکر فراخ کردن جامع بہت وار
پس ازیں منارہ بنا کردن استوار

ز بدت ایجاز مسجد اسر ت، ومنارہ

چوں توفیق ربانی تیاں محتل مساجد را تجدیدے بہ محل بجائے آورد ما باسد کعبہ
محترم از حرامی ایمن گشتند، علو ہمتش بر آں داشت، کہ منارہ بلند جامع را
کہ یگانۂ دہر است، دوگانہ گرداند؛ وگنبد سپہر را بداں عمارت عالی ترے ارزانی
دارد، کہ اراں بالا ترتواند بود نخست۔ فرماں داد کہ صحن مسجد را ساحتی ہر چہ فراخ تر
داخل کنند، تا جماعت اسلام را کہ از فرحت توفیق در جہاں مے گنجد، عرصۂ جہان
درجہاں بدید آید۔ و دو منارہ بجہت تقویت عمارت تضعیف اوّل کرد، تا کلاہش
بداں نسبت سر فرازی کند، وکلاہ منارہ قدیم قبۂ کر جدید نماید۔ بیک اشارت والا
تمگی گرد بہار سیارہ کہ دوکاں گاو فلک رزیر داشتند، بکار آمدند۔ دستتری
بحریدن سنگ وآہن بازار گرم کرد۔ ومہ براندن تورے ت مرف نمود۔ ازے،

(۴)

ذکر بنیاد خیر کیں بانی
کردہ رضای ربّانی

از عمارت برآمد این

باز آنجا که در عمارت دین و دنیا میان او و خدا رازلیست، در اقامت خیرات بنا یاد نهاد، که سپهر در رشید اگردد۔ و آغاز این بنیه به نیت خالص از مسجد جامع حضرت کرد۔ و فرمان داد که ستهٔ صورهٔ قدیم را چهارم بعمد امه و چنان مرتفع گردانند که سپهر چهارم دوم بیت معمور ش خواند۔ بفرمان اعلیٰ در روز از گرد در سنگ آوردند، و از زرین رنگ بر ماه می بردند، و بر لوح سنگ آیات قرآن چنان نقش کردند که بر موم نقش ن نتوان بست۔ و بدرجه بالا رسانیدند، که پنداری کلام اللہ بر آسمان خواهد رفت۔ باز جانب دیگر نبو فرود آوردند، که نمودارش با نزول قرآن باز خواند، تا از ارتفاع این کتابه میان زمین و آسمان نقار پیدا آمد، که هرگز فرو نشنید
چون این عمارت اشرف بالا و فرش فرود، از فرود تا بالا تمام گشت، مساجد دیگر در شهر با استحکام بنا فرمود، که چون در زلزلهٔ فنا صد نه بام هر از چشمهٔ فلک بیفتند، گوشه ابروی هیچ محراب بخم نگردد، و مساجد کهن که دیوارهاش راکع و ساجد گشته بود، و راو قعده اخیره شده، ستونهاش را چنان در قیام آوردند، که قواعد الصلوة عماد الدین

ذکر ہر میوہ و حوائج خواں
کہ سخن شرح کردش نتواں

ز ... میوہ پختہ و ... یریں

وازیس تکلّہ ہر میوہ گزیدہ، کہ برطبق زمین برآید، کہ اگر در تفصیل آں پردازم سخن منتہو اگردد۔ واز اصل مار مانم، و دیگر حوائج لادی مردماں درخور د کام خواص عوام ہمہ را در دارالعدل مذکورہ از عدل ساحں مہیّا گردانید، تاہر کس درستور وتییوں ہرچہ بہتر وایسہ تر انصاف می ستاند مصرع ، انصاف میدہی نہ ہمی خود ستانہ را۔

نسبت بند کشاد است به بلیں

باز دار العدل کشاده تر از پیشانی راستکاران بنا فرموده، و جملگی حوائج با محتاج خلایق بدان بر بسته، و هر قماش و رشتے که کشاد کار مردم بدان بر بسته است، فرمان داد که از اطراف به بند مدد و جز آنجا نه کشایند چنانکه آن کشاد را بربستی نباشد. نظم

هر کسے کان کشاده بر بندد

بند بندش به تیغ بکشایند

ذکر رخت سرائے عدل و قماش

مایۂ کار منعم و اوباش

نسبت جامۂ و لباس نگر

مثل جنس ملبوسات، از کرپاس تا حریر، که برهنگی عور بدان پوشیده ماند؛ و از بهاری تا گل باقلی، که در تابستان و زمستان بکار آید؛ و از شعر تا کلیم، که میان هر دو موئے به موئے فرقها بسیار است؛ و از جز تا خز، که نقش هر دو با یکدیگر باز میخواند؛ و از دلگیری تا تهای دیوگری، ع که هم دام جانست و هم دام تن. شعر

ہ مید الجان بہ فی شلق ... بل بہ قید فلمبت الجود

ذکرِ خون ریختنِ اہلِ اباحت بہ سزا
کہ سزاءِ عمل آں طایفہ را داد جزا

ز … از اباحت و سیاست …

باز از آنجا کہ کمال دین داری این معین شریعت … جملگی اصحاب اباحت
را حضار فرمود، و متفحصان صادق را بر ایشان گماشت، تا ہر یکی را
پیش جستند، و بر … تفتیش کردند. از کیفیت آن آلودہ گان بی حیا چنان
روشن گشت، کہ مادر از پسر شیر فرود آوردہ بود، و خال روی خواہر زادہ را
سیہ گردانیدہ، و پدر دختر را عروس کردہ، و میان خواہر و برادر نیز حجری نبود
بر … از سین سیاست ارہ راند، بحدی کہ مردان را اگر از خود ذقتی از سر ہیبت
[illegible] می گشت، و زنان اگر در تن شیر می داشتند، کہ از آن تن شیر با خون بہم
برون می آمد. و ارہ با چندان آہنی … و خندہ بسیار بر سر ایشان خون میگریست
آنکہ دوگان … پنہانی یکی شدہ بودند، آشکارا بزخم ارہ یگان دوگان می شدند

بیت

وان نفس کہ گشتہ بود با غیر … وصل
از نفس خود کشش نیز جدائی افتاد

ذکر ارزانی نرخ غلہ
کہ بیک دانگ گران شد پلہ

وگرہ کشایاں، کہ در سوالف ایام عمل خویش رادست وپائے می نہادند، از رحم تمتیر سیاست در ۔۔ ۔ وپائے گم کردند، وآنکہ ازیں سیاست سالم ماندہیت،
رآں گوہ بکار شدوسہ ۔ ۔ وپایتس
کہ بے در ۔ ۔ وپا راد، گوئی ر ما در

⁘

دکرخوں ریختن سحرگراں خوں خوار
کر گلو ریختہ ۔ سروں خوں کہ زلف کرد کار

ز بہ ۔ ۔ سحر آدمی خواراں

سحرۂ خون آشام یعنی، کہ گفتاران آدمی خوار، کہ در گوشت وپوسـ ۔ اولاد واطفال مرداں دنداں بے خرد تیر می کردند، وسیل خوں فرو می بخوردند و گوارشاں می آمد۔ و از ناگوارای آں ہم ایشاں را فرود ودرحاک شاں تا حلق فرو می بردند، و مرمردماترا سر کاسہ سر ایشاں سنگ ادرار میکردند، و ر مراہائے خوں کہ بخوردہ بودند ار سر ایشاں فرو می آید نظم ۱۴

ہمی شدند حرار اندراں دم سکرا ۔
بلے خوردۂ آں ہمچیں حراب شود

برہمہ لعہد حبالہ پاے بند گشتہ، واز رشتہ موی پیشانی بر شتہ چوں موے پیشانی فرو سر آوردہ۔ وآنکہ در ایام فساد ریشہ دامنی ایشاں از نان زنا آہار بدنامی داشتہ، کار پرہیز گاری ایشاں بجاے کشیدہ کہ در پردہ ستر ہنگام تافتن ریشہ دامنہ بند امنتا تمام دست بر دستہ می مالند۔ فی الجملہ ہرچہ مادۂ فسق وفجور بود، چناں منقلع گشتہ کہ، شعر

اِذَا بَاتَ فَحْلٌ بَتَّ الزِّنَا
فَمَا تَنْـ ـاضَ بِالْبِیضِ مَلْعُونَہٗ

حدیث، امن وامانی کہ شد نوبت، شاہ
کہ بر پیچید کسے گوہر فتادہ زراہ

نسبت انجاز امان وامن است

باز از آنجا کہ رعایت این ذوالامانست، در حق کافہ رعایا از دہانہ آب تا اسند تا الہ دریاے محیط، زبان تیغ چناں کامگار گردانید کہ کسے نام دزد وطرار ورہ زن بگوش نشنود۔ شب روان کہ آتش در دہہاے میزدند، چراغ بہر کردہ پاس رہ داشتن گرفتند، ودر ہر حدّے کہ رہندہ را رشتہ تابی غائب شدے، پاسہر رشتہ آں بیرون می آوردند، ویا تاوان می دادند حقرہ زنان وکیسہ بران

ز ... از رسوم عدل و انصاف نگر

واگر از رقم نصفت این درگاه سلسله صابیده شود آہوئے دوشاخه قلم زنجیر برگردن شیران معنی نهد. زہی عادل که از مهابت عدل او پیلان مست در راه مور لیف کنان پائے برزمین نهاده، وپلنگان شیرگیر پیش محراب تیغ او از صوحی حو ن حیوانات توبه کرده محتسب انصاف او چنگ و نائے شیران شکسته، و و درطالمان سنگ روئے برانداخته، وکاسه سرعوانان چوک حوار نگونسار گردانیده، وخون حاران برگیر ریخته چون خون بر روئے خاک +

دکر اصلاح امور خاص و عام
تیغ شاه کردن و تیغ مدام

ز ... بست اینجا ... از صلاح وفساد

بار ار آنجا که آب دادن عین شریعت خاصه آن ذات مطهر است، شراب را که ام الخبائث است، وست الکروم، وہمشیره بیشکر، باخلگی شواهد آن کار ازمجلس فساد سپرده صلاح باز آورده، چنانکه خمرسنگ سرشکسته وسوگند خورده که بعد ازین درخمره سرکه باشد وحق نمک نگاه دارد وفساد خود را الصلاح باز آرد. وشاہدان که زلف در بناگوش لستاده، برائے فساد زنجیر مے ربیدند پائی کشاده میگشتند؛

ذکر فراخ داشتن مایهٔ رزق هر کس
تا نبود بعد از او تنگی عیش بر کس
ز بهشت از ریاست تنگر و محترفه

باز برای وسعت معاش عامهٔ خلق محترفه گران فروش را از بار خراج سبک گردانید، و رئیسی راست کار بر سر ایشان گماشت، که با بازاریان زبان آور بزبان درّه عدل سخن گوید و بی زبانان را زبان دهد متفحصان دانا بقوت تمام در کار سنگ خوض نمودند، و هر سیه دلی که سنگ قلب سودامی کرد، بزخم درهٔ بی سنگش کردند، و تشدید و صلابتی بجای آوردند، که جملگی سنگها آهنی گشت، و رقم عدل بر آن نگاشته: تا هر که کم دهی کرد، همان آهن زنجیر گلوی او گشته، و اگر در زنجیر تیز گردن کشی نمود، زنجیر شمشیر شد و آنچه حد سیاست بود بر سر ایشان رسانید. چون محترفه آن حدت معائنه کردند، از میزان آهن نگذشتند، بلکه آنرا حصار آهنین جان خویش پنداشتند، و آن نقش را حرز نفس تصوّر نمودند. گوئی که آن نقش علی العموم نه بر آهن بلکه بر دلهای آهنین ایشان است

نظم

نشان عدل شهنشاه بر چنان دلها
چو نقش موم بر آمد چو نقش آهن ماند

شرح عدلی کاندرین ایام شد
کاژدها پیش موری رام شد

بیانِ نجستِ اسپان چوں باد
کہ صد آخر بہر نجستش فروں داد

نمبر ۱۱ اسپِ بیں رواں چوں باد

واگر بیان نجست اسپ کنم، طویلہ اوصاف راکمند ربط کوتاہ گردد۔ با دستاہاں
خواد باشد، واین وافر خود ہر روز چیدیں خواد را بہ محتاجی مے بخشد بیشتر آں
باشد کہ کم ازینجا وصدبہ بخشد اگر یکے دہد اراہبا باشد کہ دومش نتواند بود یا یکگاہ
ہمگی رایاں را رحم تیغ سیری میگرداند وبعضے ازاں لسیر تاریانہ چابک بیچاں را
میدہد کہ ہنگام سواری تازیانہ جاکی بپای چیررانی آہو رسانند وبعضی تیری بپای
وہدی پایگاں اجاد روامیدارد، تا موافقت تیغ زیر رکابی سرکش ایشاں
میگردد، وبعضی بمہرداں رکاب بدل می فرماید تاشاسدہ، کہ در عہد دیگر ساقی
ازپیادہ دویدں دوال می شد، دریں نوبت بالیش حز بار کاب دوالک باری ہمی کند
وبعضی پای کوب وجستہ رن گلہ بر گلہ مطرباں میدہد، تا امیرانی کہ پیش ازیں
اسپاں دست رن بے اصول داشتند، بغایتی کہ معروفک رباب حصہ ازایشاں
تنگ سردی، دریں وقت ہمہ بر رہ نوردانی دوک می بہد کہ در طریق با دستی کوبید

بیت

رلس کہ اسپ ہمی بارواں سحاب تک تنگ
گلِ پیادہ ہم ازلعد ایں سوار بر آید

میسر نگردد؛ اول آنکه از شرق تا غرب، و جنوب تا شمال ممالک چندین بار خراج رعایا به بخشد، و دیگر زرهای که رایان هند از دور مهراج و بکرماجیت انجم انجم گرد آورده بودند، بزخم تیغ چون آفتاب، که آب بالا جذب کند میکرد، و بیت المال را بمثابه مالامال میگرداند که نه در قلم عطارد گنجد و نه در ترازوی زهره سنجد- و بمیزان سنبله زر می بخشد تا هر که صفراست حوت وار غرق تنکه زر و سیم میشود، ؏

سبک گیرند میزان فلک را روز جود شه
هر آن میزان که بر روز ببینی گران باشد

حدیث بخشش گنجینهٔ زر
بوزن پیل بل چیزی گران تر

زر ... از زر و ترازوی زر

پیش ازین که محمود زر بخش یک پیل بار زر داد، آن بخشش گران در جهان شد- این جهان بخش زرهای بخشش را بموازنه بر کشید که از آن گران تر نباشد پیلان گران بار را فرمود تا در کشتی وزن کردند و هم سنگ آن زر بسائل دادند نظم

شهی که بخشش گنجش بوزن پیل بود
کدام شاه توان گفت هم ترازوی او

جہانگیر عہد، اَیَّدَ اللّٰہُ یَدَہٗ بِاَخْذِ النَّوَاحِیْ وَضَبْطِ الْاَقَاصِیْ دریں ہر دو ماخذ
اصلی ملک تملک مقدرت بمثابتی دارد کہ زبان قلم از تحریر آں زیادہ است
و تیغ زباں از تشریح آں قاصر، شدہ ناچار از راہ التزامی کہ بودہ است، دریں
ہر دو جادۂ کلک تیز پای را بمقدار وسعت مجال خویش طریق جولانی مسلوک
گردانید و حکم مقدمہ کہ بالا تمہید کردہ شدہ است، و ترتیب ایں کتاب مراتب
جہانداری را بر مدارج جہانگیری مقدم داشت، تا عماد ہر کلمہ در محل خویش قیام
پذیرد و قوایم مملکت تکلم بار گونہ نیفتد، نظم

موزہ بر پا، کلاہ از بہر سر افسر بود
موزہ بر سر نہد انکس کہ خرد در سر بود
بیان رسم جہانداری کہ شد پیدا
بعہد شاہ کہ گشت اندرآں خرد شیدا

زبدۂ اینجاست ز انجم و اختر

اختر سعادت جمہور برایا آں روز برآمدہ بود، کہ بر ضمیر منیر ایں آفتاب آفاق روشن
گردید، کہ وَاِذْ وَلَّیْتُکُمْ جَعَلْنَا لَکُمْ عَلَیْہِمْ سُلْطَانًا مُّبِیْنًا زیرا کہ چوں نظر
بلند می داریم، کہ کار شفقت و مہر ایں صبح رفعت در پرورش ذرات ذریات آدم
بدرجتی است، کہ آفتاب را در حق ماہ و انجم افلاک، و ماہ را در باب انوار و نجوم حاصل

(۴۴)

شعر
عرضه کنم ار نبود بر بنده زبان گیری
رجحان جهانداری بر ... جهان گیری

شعر
پس از انصاف و عدل اندر جهان راعی العبادی شد
که گرگ از کشتن بزگرگ یوسف گشت در عهدش

... اینجاست از هرات ملک

هر سری را که بافسر شریف عقل مشرف گردانیده اند پیش از آنکه روشن صائب را امام سازد بدیهه فکر برین پایه ترقی نماید که مرتبه جهانداری از درجه جهانگیری برتر است، از آن وجه که اطلاق اسم جهانداری بر حضرت صمدیت محل وجوب دارد و خطاب جهانگیری از روی حقیقت جز در حق ملوک مجازی جواز نه پذیرد. و حکما گفته اند که گرفتن جهان برای داشتن است آنکه بگیرد و نتواند داشت آن گرفت بروی گرفت بود، و واجب است که جهانی بروی گرفت کند، تا آواز آن گرفت جهان گیرد. و این نیز بر جهانیان چون روز روشن است که جهان گرفتن و داشتن صفت تیغ آفتاب است، از آن روی که شرق و غرب عالم زیر شعاع شمشیر خویش می آرد و می دارد. و جهانگیری مجرد بلمعان برق ماند که حالی عالمی را فرا می گیرد، اما در حال باز میگزارد. چون

دست بیار را لا میکردند، که رَبَّنَا اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ یَّفْرُطَ عَلَیْنَا از عالم عنایت
نداء تقویت در می رسید، که لَا تَخَافَا اِنَّنِیْ مَعَکُمَا، تا میقات خویش در حوالی
حضرت آمد، فرمان ده این طرف با دو عت در سر کرده از کرانه آب سیلگون چون
ارادت کرد، باز الهام الٰہی دلش داد، که لَا تَخَفْ اِنَّکَ اَنْتَ الْاَعْلٰی پس سر
ثعبان رمح خویش که فِیْهَا مَآرِبُ اُخْرٰی بازآتو کوٴ عَلَیْهَا انداخته،
در سواد مصر جامع سرول فرموده ہم دراں سال کلیم سرے داشت، که ازاں
سر ہامان رائے امان کرده بود وبیدا ختنہ؛ ولستماد ماه ذی الحج سروری رسیده،
که پائے موسٰی بر سر طور آمد وسر حل نیر حداشد وہما کجا افتاد۔ روز خود لے گفتش
روشن است نیز ظ م

یعنی دوشنبه ورمه ح دو روز نید ،
تاریخ سال ستصد وبیح ولود ہماں
دریں تاریخ ایں الوالامر ندا ء اطیعوا امری از مشرق تا غرب
در داد۔

این بشارت قوت کلیم است

چون مشیت ازلی بر آنجمله بود، که این محمد موسی قوت نیل شمشیر از سر جملگی فراعنه کفر بگذارد، و گنجهای قارونی رایان از زیر زمین برکشد، و جانب کشندگان کافر فرعون فرماید، و در دل هندوان گوساله پرست آوازه بقره را نحوار گرداند، و بشعیب گمان شبان رعایا عالم شود، تقدیر الهی الغ خان مرحوم را که نزدیک او بمنزله هارون بود مر موسی را، بدو رسانید و مژده، سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا بینا در گوش دولتش دمید، تا بشورت رای فرخنده او در روز عطارد و ماه میمون صیام، که از روزه نصفه اول رفته بود و نصفه اخیر برجا مانده، و در شمار آن سال موسی بر سر خضر رسیده و از دی جدا گشته، چنانچه سر هارون نداشته ...

یعنی که چهار شنبه و بگذشته پانزده
از ماه و سال ششصد و پنج و نود تمام

درین تاریخ شاه موسی قدم بر سر طور تخت رفعت تجلی نمود، و قنطار قنطار زر اجهوده زر که از صفراء فاقع لونها تسر الناظرین،

حکایت میگفت، بهر کمینه میداد و دو هر بارکف مبسوط را پر از زر ثمین میکرد و در بخشش ید بیضا مینمود. و از افشاندن جواهر الواح زمردین سبزه زار را نگپور را زیور ترصیع میداد، چون جانب مخالف غلبه بود هر چه قوی تر، هر دو برادر موافق

که درسایه ابرها چتر عساں با دیار ابر حساب، که عطف فرمود، تتمه از شمایل نصرت بالصابا منتشر گردانید۔ رباعی

وقد فتحت اسولته قلاع
کادهارا اتق مالریاح

اینک این نسبت تاریخ وکت

بعد ازیں تاریخ خیراتی، که ازیں تاجدار عالی مآثر بر طبقات زمین ظاهر شود، امیدار حضرت مالک حقی، که آثار تاجوران دین دار را از صحایف روزگار رقم علو بکشد،

چنانکه تحریر آں بر مطی در قلم آید که عزیز السیر سلاطین آفاق گیر گردد، وسخن بمناتی بلند گفته شود، که آوازه نوبت سحری را فرو دیو شد و غلغل کوس محمودی را معلوس گرداند، اگرچه هر مقامه حکایتی ازیں مغازی در تدبیر جهانبانی وکشورستانی رائے آرائے شاهان گیتی دار و خسرواں ظفر شعار است نظم

کیمیت جلوس جهانبان ملک گیر
کاسوده گشت از کف پالیش سر سریر

بود تاریخ بظاهر نود و هشت صد و پنج
شنبه و نوزده از ماه ربیع الآخر

سوی باغستان دیوگیر، که از ان سوی امد بهار اسلام، برسان باد تند که بر شاخسار زند تافتن آورد، واز برگ و منالش خالی فرموده - ورای رام دیو را، که دران ریاض شجره بود بس عالی اصل و هیچ گاه صرصر حوادث بروی آسیبی نیاورده، اوّل بعاصفه قهرش متاصل گردانید، وبار دیگرش از سر نهال کرد تا درخت آزاد گشت. - واز آنجا پیلان چون ابر نیسانی را گوهر بار کرده و اجهوار زر بیش از آنکه سمن زرد بر روی زمین روید بر لشکر، بختیان بادسیر و نجیبان بادیه سیر حمل فرمود. - و در شهر خدا، که سبزه کرم بگوشهاش می روید بال تا نهار کرده و مانکپور پیوسته شمار ماه بروز، هرچه خرّم تر رسیده بود، ونهایت فرح و بدایت کام در روی جمع گشته، و در تاریخ سال بار بهار بریخته، و دو ماه آخر صیف رفته و اوّل خریف در آمده بیت

یعنی که بست بود زماه کریم و هشت
تاریخ سال ششصد و پنج و نود شده

اکنون بلبل سیه سر قلم بر گلبرگ ورق بر آمد، که بنوای صریر سرائش کند، آنکه سرو بلند بالش تخت از نور در جلوس تا امسال، که سر ذوق و طرب یکجا کرده اند، و تاریخ نام نهاده مرمصرع، یعنی شده سال هفتصد و نه.

(۲)

این فتح خزائن الفتوح است
هر گوهر از دجراغ روح است

بیان نسبت بهار بسی خوشتر از بهار

چون ر یم عوارف ربوبیت ارمهب ارادت بر نوبهار حوالی این جهانبان مالک دار الخلافته، که ازصد گل دولتش یکی لشگفت است، شعر،

نصر الله اعصان نصره اسل آ

درو ریدن آمد ہم در نوروز ملکی جدیدین شگوفه فتح از تاج کمال وحارساں او درمیاں دو بہار، او بہار لکھنوتی تا بہار مالوہ، بشگفت۔ و نہال ریعش در زمین کرتہ ارلب آب گنگ چناں سایہ گستر گشت، کہ بہ مرتبہ ظل الٰہیش رسایند۔ دہر جاکہ در جنگلہا مواسات خارے و ماغے بود، یا در کراہہائے آب خود رستہ آں ہمہ را پایمال لشکر کرد

بعد ازاں در آخر ربیع در ربیع آخر، کہ ریحاں لی سرو پایان دو سالی آمد کہ ہدہد اصلصل سرکی کردہ بود و دل فاختہ ہم ربودۂ ایشاں شدہ، و در ور ارسح بیّر امی گشتہ، نظم

که از افتادن و افتادن گران خورد شکسته بود، بعلامات خلافت خویش برقاعده عدل از سر برپای کرده، و عرصه ممالک آفاق را از ارشادرائی رشید برچه طریق ماموں گردانیده! در جمهور امور چه نوع المستنصر بالله و المستعصم بوده بوده! شعر

جیادبی فی الخلافة سالها
من دجلة ماء ام بحری جعفر

نسبت امر و نهی سلطانی

نجم با دولت ها متند است، که فضل رحمانی را درهر ادارت او علی الخصوص عنایت بحلیت، که فی المثل آتش، که کشته و مرده آب است، وبمجرد اتصال میرد، اگر ازدواج ایشان درخاطر گذراند، هردو را از دیوان قضا عقد ساز واری بندد و سعی جمیل سپهر در تنفیذ او اعراد بغایت، که خاک که از باد پراگنده حال است، و باد که از خاک غبار آلوده، اگر این دو لتمند را اشارت بوفق بینهما اتفاق افتند، موثران بالاکرهٔ با درا درحال آب گرداند و با خاک درآمیزند، شعر

لیس المحال اذا اراد الضمیر
لو کانت الاضداد طرّا الجمع
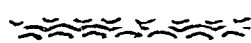
نسبت زکلام حق و آیات نگر

دریں کتاب، کہ بخطاب حرائن الفتوح تذہیب یافتہ است، از فتح دیوگیر
کہ سہام کیش محمدی را الہائے اِنَّا فَتَحْنَا خواندند تا بسط از گل کہ کمانہا لشکر
منصور را لوہاء سورۂ لکفر الّذین گشتند، بمفتاح العلوم قلم از عہد معانی یکے
دریاں آرم، واز قوارع ایں صحیفہ تمشیر کہ آثار وَاَنْزَلْنَا الْحَدِیْدَ
درحروف او واضح، وحلیۂ فِیْهِ مَنَافِعُ لِلنَّاسِ درجواہر اولایح، روشن
شود کہ از آں سورۂ حدید چید سواد ہنود از صفحہ روی زمین حک شدہ است،
وشرح دہم کہ ہر آیۃ نورچہ مقدار ظلمات کفر از راہ دیں محو گشتہ ہمیں،

تا ازیں نور دوجہاں احداث دیں روشن کند
فصل رحمٰن تبارک درحق ایں شاہ عصر

اینک کردہ اینجاست نسبت خلفا

اثرے از ماثر جہانداری ایں خلیفہ، محمد نام، آبوبکر صدق، آعمر عدل، سر
بار گویم کہ عثمان وار آیات رحمت رحمانی را در جلد مصحف وجود جمع آوردہ،
وعلی کردار ابواب علم را در مدینۃ الاسلام دہلی بکلید احسان برچہ نمط باز کشادہ۔
وایں مصر جامع را از کف دجلہ فیض بحیۂ آب روشنی بغداد دادہ، وروایات عباسی

کہ تا لب گور زبانی بداں تر کنند، چوں حاصل منبع عمر از زمانِ منی تا زمان منیت، ازیں مقدار نمی تواند گزشت، محل آں ندیدم کہ در قعر محیط باد صافی کہ لا غول لہا، فرد روم پس ازاں چند بداں ماء الحیوٰۃ ماشر کفہ بر دست کردم،

نسبت آئینہ بیر پر زخیال ،

آنچہ آئینہای سکندر ثانی است، اگر بہ تمام روشن کردہ شود، نمودار آں در آئینہ زنگاری سملوات، نہ گنجد، فکیف در آئینہ طبع زنگار خوردہ بندہ؟ اما بعضے از آنچہ معائنہ گشتہ است، باندازۂ تخیل خویش چنانچہ روی دہد نمودار کنم، تا اگر عیب بیناں را در مطبوعات بندہ شکی است، رفع گردد- امید می دارم کہ چوں ایں مرأت صفا بر وجہ روی نما در نظر سکندر ثانی گذرد، آنچہ ازاں ذات صافی صفا در وی منطبع گشتہ باشد بالمواجہ موجہ مقابلہ فرماید- اگر آئینہ درست است، ور است، و خیالش صادق، بر زانوی ندماء خاصش قاعدہ رکوب بخشد؛ واگر از بی ہنری صیقل کنندہ طبع چیزی از تصویر آتش بر عکس افتادہ بود، اشارت راند کہ بجد امکان راست کردہ شود- اما ازیں آئینہ روی نگرداند کہ خیال ذو وجہین کان لم یکن گردد بالبدیہ،

لیکن دانم کہ بیچ نباشد ہرگز

آئینہ کہ در دور سکندر سازند

که ابد الآباد فرماں دہ جمہور انس وجاں باد، شرف قبول مے یابد، وہر لطفے کہ سدہ
میں مے رود، اگرچہ ہمہ درو ے حرسحر خشک جیر دیگر می باشد، ازیں عواطف
آں را آنکہ تمام حاصل می آید چنانکہ سفائن لطائف سدہ بمداد ایں موج الطاف در خشکی
وتری رواں مے گردد، واستغراق بدیں نعم سدہ را رحسر حسارت مسور داده،
تا اراں گونہ کہ در بحور سط م فراواں غوص بوده بودم واماره ہائے آں لی گرد
آورده، خواستم کہ رائے سدہ والا ترے بیر سیار انیم بہ بیت

ما کہ دراں سط رکمدستاه
چوں مہر بسوے سنگ تامل

نسبت ار ۔۔ از عروس مشاطہ

اگرچہ مشاطۂ کلکم ہموارہ بر تابش اشعار موشگاف بوده است، وابکار نثر را
درپردهٔ اوراق کم جلوه بود، بایں ہمہ چوں ایں عروس روئے یار بشاه
را تیں دارد بتعریفہ ای الحی ماما لَعَیْنُ العُلا

اینک ایں نسبت ابید ۔۔ اروان بجو آب

اگرچہ چشمۂ عمر سدہ را بہ لقا خضر تر دہ دہسدہ، متعطشان عین معنی را حرتسرت
تشنہ سکندر تا لی سیراب ندارم ۔ اما چوں رہ تش کردم کہ رلال ربدگانی مایہ
ہیں اراں ندارد، کہ درنہایت کار دم تمارو لستوید و سبیل سخن نیز ہماں قدر

نسبت از کتابت و تصنیف

رقم سنج مدایح شاهنشاهی علائی، بنده خسرو، که قلمش هر چند پا بلند کند و تمامی عرصهٔ سیاهی و سپیدی را دست بدست، و انگشت بانگشت به پیماید، از اوّل پایهٔ محامد این شاه در نتواند گذشت، عرضه میدارد برآنجمله، که چون در لوح پاک ازل اصابع صنایع نگاشته بود، که کلک ثناء خدایگانی بر نون ناخن بنده، چون شهاب پهلوی هلال و نیّر در قوس سریع السّیر باشد، الله الطاف الٰهی که مفتاح لطائف نامتناهی است، ابواب ذخائر، وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ، بر بنده بر بکشاد، و جواهر که بحتری و ابو تمام را عطا نه فرموده بود، در ذیل صحیفهٔ الشاهین ریخت. اگرچه هر دُرّ از آنها بود، که مشتری قیمت آن نداند مع هذا از در آن. تمنمود که نثر آن جناب فلک آب را شاید، اما چون متاع ازین بیش بهاتر در چهار بازار طبیعت تعذری تمام داشت، ناچار همان را در سلک نظم کشیدم، بدان اعتماد که بسیت

جناب شاه دریای کرم شد
بدریا هر چه افتد رود گردد

بیان نسبت نظم و نثر این جا

چون یقین کردم که مضمونات حروف اکثر بنده بسرسان خدمت موریش تحریبلیمات

لارال ودهم یلارم قلسنا
کالهتم لارم قلب سلطان الدنی

بعد فاتحه حمد خدا ... مع الاخلاص و نعت رسول حماده فرمائے باختصاص
فتح باب خزینها ... معالی خزبرا ... جناب شاه شاید بلیت
مدح شاه است اینکه گر نویسمش باشد صواب
ماه راحل کرده برا لائے لوح آفتاب

اینک این ... بد ... علو یا لسد ...

وَهُوَ سُلْطَانُ سَلَاطِيْنِ الْآفَاقِ، اَنْوَرُ مِنَ النَّيِّرَيْنِ فِي الْاِشْرَاقِ، ظِلُّ الرَّحْمٰنِ عَلٰى رُؤُسِ الْاَنَامِ حَامِي الْبَرَايَا عَنْ حَوَادِثِ الْاَيَّامِ، فَلَكُ الْمَعَالِي بِالدَّرَجَةِ وَالتَّمْكِيْنِ، شَمْسُ الْاَعَالِي عَلَاءُ الدُّنْيَا وَالدِّيْنِ، تَالِثُ الْقَمَرَيْنِ فِي الْعُلٰى، نُوْرُ الدَّارَيْنِ فِي الدُّجٰى، مَدَارُ دَوْرِ الْقَمَرِ حَبَابُ حُسَّامِهِ وَمَنَارُ نُوْرِ الظَّفَرِ قِرَابُ صَمْصَامِهِ، اَصْبَحَ ضِيَاءُ طَلْعَتِهِ فِي عَيْنِ السَّمَاءِ وَاَضْحٰى سَاحَةُ جَبْهَتِهِ فِي عَيْنِ الْعَلَاءِ، الْمَنْصُوْرُ بِالنَّصْرِ الْفَلَكِيِّ عَلٰى اَدْوَارِ الزَّمَانِ، الْمَوْصُوْفُ بِالْوَصْفِ الْعَلِيِّ، اَعْنِيْ مُحَمَّدْ شَاهِ السُّلْطَانِ شعر
اَللّٰهُ مَدَّ ظِلَالَهُ، فَوْقَ الْوَرٰى ... مَا ظَلَّ عَيْنٌ فَوْقَ اَرْضٍ بِالنَّدٰى

نسبت درستاندن ... بهر لشر ... ادریں ماسہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

خزائن الفتوح

(۱)

این نامہ کہ نقد و فتح دارد در جیب
شد نام خزائن الفتوحش از غیب

در فاتحہ کتاب بہر زبدہ فتح

الحمد للفتاح الذی فتح خزائن الفتوح علی دین محمد و ا...
بدایع الاظفار بنصر مؤید، اعز شانہ و اعلی سلطانہ۔ والصلوٰۃ
علی نبیہ السید الذی شق باشارۃ قلبہ القمر والہدی
و وضح من برہانہ القاطع، ولقد نصرکم اللہ ببدر، والتحیۃ
والسلام علی آلہ واصحابہ الکرام المنبہین للنیام بالانذار و
انہ ادام ... ۔

کتاب

خزائن الفتوح

مطبوعاتِ انجمن تاریخ

جامعہ اسلامیہ علیگڑھ

این نامہ کہ نقدِ فتح دارد در جیب

شد نام خزائن الفتوحش از غیب

کتاب

خزائن الفتوح

حضرت امیر خسرو دہلوی

بہ تصحیح مولوی سید معین الحق صاحب معلم تاریخ جامعہ اسلامیہ علی گڑھ

علی گڑھ پرنٹنگ ورکس علی گڑھ میں طبع ہوئی ۱۳۴۵ھ ۱۹۲۷ع